

המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ

רחוב התיכון 39, נווה שאנן

ת.ד. 9288, חיפה 31092

Bitaon.shoa@gmail.com

גדעון רפאל בן-מיכאל

התנהלותה של המנהיגות היהודית בשואה

היודנראט

**מרדכי רומקובסקי
יו"ר היודנראט בלודז'**

**אדם צ'רניאקוב יו"ר היודנראט בוורשה
סוקר את המשטרה היהודית**

אלחנן אלקס יו"ר היודנראט בקובנה

תוכן העניינים

עמודים

- פתח דבר 6-4
- סקירה תמציתית על היודנראטים 21-7
- המנהיגות היהודית בגטו וילנה 23-22
- תמצית קורותיה של ווילנה היהודית בתקופת השואה 29-24
- התנהלותה של המנהיגות היהודית בגטו ווילנה ומאבקה 30
- הקמת היודנראט הראשון בוילנה 39-31
- גנס מסתיר מידע מהציבור היהודי על הנעשה בפונאר –
גיא ההריגה שע"י גטו ווילנה 42-40
- העברת סמכויות היודנראט ליעקב גנס ראש המשטרה היהודית 46-42
- גנס מתמנה ליו"ר היודנראט בוילנה 54-47
- נאומו של יעקב גנס באסיפת בריגאדירים,
מנהלים ושוטרים מיום 15 במאי 1943 55-54
- שיתוף פעולה בין המשטרה היהודית
לבין הגרמנים בהסגרת יהודים 64-56
- רבני ווילנה מתנגדים למסירת יהודים לגרמנים 67-65
- חיסול הגטאות באזור ווילנה-לאנד 69-68
- היודנראט מנהל את הגטו באמצעות מחלקות ייעודיות 71-70
- פעילות תרבותית וחינוכית בגטו 77-71
- משפט ציבורי בגטו על רקע מנהיגותו של יעקב גנס
נושא המשפט: האם הורדוס המלך היה בוגד או מציל העם? 79-78

תוכן העניינים

עמודים

- המאבק בגטו על תכני הלימוד בבתי-הספר 81-80
- הקמת המחתרת היהודית בגטו ווילנה 94-82
- המאבק בין גנס, ראש הגטו לבין המחתרת - פ.פ.א. 99-95
- מאבק מזוין בתוך הגטו בין המחתרת לבין הגרמנים ועוזריהם
רציחתם של גנס ודסלר 105-100
- פרשת הסגרתו של יצחק ויטנברג מפקד ה-פ.פ.א. לידי הגרמנים 117-110
- הערכת מנהיגותו של יעקב גנס 120-117
- הפולמוס הציבורי בנושא שיתוף פעולה של ההנהגה היהודית עם הגרמנים
בתקופת השואה, שהתקיים בשנותיה הראשונות של המדינה.
- תהליך חקיקת "החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם"
והאירועים שהתרחשו לפני חקיקת החוק ואחריו 132-121
- משפט קסטנר: התייחסותם של שופטי בית המשפט המחוזי והעליון לשאלה:
האם קסטנר שיתף פעולה עם הגרמנים? 143-132
- הפולמוס הציבורי בעניין היודנראט כפי שמשתקף בשירו של נתן אלתרמן:
"יום הזיכרון והמורדים" 148-144
- מאמרו של דוד כנעני "כאור יהל" 154-149
- תגובתו של נתן אלתרמן למאמרו של דוד כנעני 164-149
- מאמרו של יהודה בוז'יקובסקי: "בין השיר והפרוזה" 169-164
- ביבליוגרפיה כללית על היודנראטים 173-170
- ביבליוגרפיה על המנהיגות היהודית בגטו ווילנה 175-173
- מראי מקומות 177-175

פתח - דבר

שנים רבות אני עוסק בחקר השואה ותמיד עמדתי בפני הדילמה, אילו דברים אכתוב בעתיד על התנהלותם של המנהיגים היהודים בשואה, שרובם עמדו בראש היודנראטים בתקופת השואה.

נושא המנהיגות קרוב ללבי ואני עוסק בו רבות.

לפני מספר שנים הוצאתי ספר הנקרא:

"ערכי יסוד במנהיגות והנהגה ציבורית על פי מקורות ישראל".

בהקדמה לספרי העליתי את השאלה: **מיהו מנהיג ציבור?**

ניסיתי לתת תשובה תמציתית **וכך כתבתי:**

"מסקירת המאמרים הרבים העוסקים בתופעת המנהיגות עולה כי כאשר אתה סוקר את תופעת המנהיגות, החוקרים מתקשים להסביר תופעה זו. אנו יודעים רבות על דרך פעולת המנהיגים, אך מתקשים להסביר את תופעת התנהלות מנהיגותם.

לא מצאתי בספרות המקצועית **הגדרה למנהיג ציבור**. ההגדרה שאני מביא להלן, **הינה הגדרה שלי**, המסתמכת על הצטברות הידע וההתבוננות שלי במנהיגי ציבור.

מנהיג ציבור הוא אדם בעל תודעת שליחות, שיש לו חזון, עוסק בשליחות לשמה (לא עסקן החושב על עצמו), איש אמת, בעל מידות מוסריות, נותן דוגמה אישית ויכולת להנהיג ציבור אנשים לעשייה קולקטיבית בדרך של שכנוע והסברה. מוכן לפעול למען שולחיו ורוצה לקדם דברים למען החברה והזולת. בעל יכולת השפעה על הציבור המגייס את רצונו לשנוי המציאות, כדי ליצור עתיד טוב יותר.

שני חוקרים, שהתייחסו בעיקר לדברים הקשורים למנהיגות ארגונית, אך לדעתי הם רלוונטיים גם למנהיגות ציבורית הם ראו במנהיג את האדם היכול לחולל שינוי ולקדם דברים. החוקרים, באס (1975), ברנס והאוס (1976) העוסקים בנושא המנהיגות אומרים, שקיימים מנהיגים שביכולתם לא רק להסתגל

למצבים מגוונים ולהיות אפקטיביים, אלא יש להם היכולת לעצב ציפיות של אנשים, ליצור אצלם ציפיות חדשות, ציפיות שלא היו להם בתחילת הקשר עם המנהיג.

מתברר שיש צורך במשמעות לעשייה. המנהיג מציג חזון בעל משמעות לאנשים. זוהי מנהיגות הבאה עם בשורה לאנשים וגורמת להם להאמין שהם יכולים אחרת. מנהיג מציג דרכים חדשות ומאתגרות של תפיסת המציאות, כמו, הפיכת משבר - להזדמנות, כישלון - ללמידה, הצלחה - לציון דרך."

לאור הדברים הללו, **עולה השאלה:** האם בכלל ניתן להשוות את התנהלות המנהיגות היהודית בשואה להגדרת המנהיגות שהבאתי, או נאמר, שדפוס המנהיגות היהודית בשואה הוא ייחודי בגלל התנאים הנוראיים ששררו בשואה.

אין בידי תשובות טובות. אתם הקוראים, קראו את הדברים החשובים שאני מביא. כל אחד ישפוט את הדברים על פי השקפת עולמו. חשוב שלנגד עינינו, יעמדו דבריו של הלל במסכת אבות: הלל אומר: "אל תפרוש מן הצבור, ואל תאמן בעצמך עד יום מותך, ואל תדין את חברך עד שתגיע למקומו". [פרקי אבות, פרק ב', משנה ד']

כיום, לאחר שבמשך שנים קראתי עדויות רבות, חושבני שהגיעה השעה להתמודד עם סוגית היודנראטים השנויה במחלוקת.

בפרק הראשון, אני מביא סקירה תמציתית על היודנראטים ובפרק שלאחריו, אני עוסק בהתנהלות המנהיגות היהודית בגטו אחד בלבד - **גטו ווילנה**. הפרק האחרון עוסק בפולמוס הציבורי שהתרחש בארצנו לאחר קום המדינה בעניין שיתוף פעולה של יהודים עם הגרמנים בתקופת השואה.

כאשר התחלתי לעסוק בנושא, חשבתי שהיקף הכתיבה יהיה במתכונת של חוברת, אבל ככל שהעמקתי במקורות המידע, התברר לי, שעלי להרחיב את הנושא. בסופו של התהליך יצאו הדברים במתכונת של ספר.

בעתיד, אשתדל כתוב חוברות נוספות באותה סוגיה, כפי שהתנהלו בגטאות אחרים.

כל המשפטים המודגשים הם מעשי ידיי. בסיום כל ציטוט שאני מביא, ישנם סוגריים [] עם מספר בתוכם, המציין את מראה המקום של הציטוט. מראי המקום נמצאים בסיום החוברת.

* * * * *

סקירה תמציתית על היודנראטים

הגרמנים, כדי לבצע בקלות את מדיניותם בדבר "הפתרון הסופי" ותוך כדי דברי הטעיה והרגעת הציבור היהודי [כדי למנוע מעשי התנגדות], הקימו מוסד שלטוני יהודי שנקרא **יודנראט**. ראש היודנראט וחבריו היו "**מנהיגים בעל כורחם**".

היודנראט בגרמנית: Judenrat, ברבים: Judenräte, שפירושו, "מועצת היהודים", בגטאות אחדים הוא נקרא אֶלְטֶסְטֶנְרָאט - בגרמנית: Ältestenrat, בידיש: עלטעסטענראט - "מועצת הזקנים".

הפקודה בדבר הקמת "מועצות זקנים יהודיות" ניתנה על-ידי ראש המשרד הראשי לביטחון הרייך **ריינהרד היידריך** ששלח את **איגרת הבזק** (בגרמנית: Schnellbrief) אל ראשי האיינזצגרופן שהיו ממוקמים בפולין הכבושה.

האיגרת נשלחה ב-21 בספטמבר 1939, שלושה שבועות לאחר כניסת הכוחות הגרמניים לפולין ופתיחתה של מלחמת העולם השנייה.

באיגרת כתב היידריך את ההוראות הראשונות בנושא יהודי פולין. צוין בה כי: יש לשמור על האמצעים המתוכננים כסוד כמוס. יש להבדיל בין המטרה הסופית שמחייבת זמן רב ובין שלבים בביצועה שיוצאו לפועל בזמן קצר. התוכניות מצריכות הכנה יסודית, טכנית וכלכלית.

* * * * *

איגרת הבזק של היידריך
הוראות היידריך בדבר מדיניות ונקיטת פעולות כלפי היהודים בשטחים הכבושים בפולין,
ספטמבר 1939

ברלין, 21 בספטמבר 1939

ראש משטרת הביטחון **Chef der Sicherheitspolizei**

איגרת-בזק

אל ראשי כל האיינזאצגרופן של משטרת הביטחון

הנדון: שאלת היהודים בשטח הכבוש.

בהתייחס לשיחה שהתקיימה היום בברלין, אני מעיר את תשומת לבכם לכך פעם נוספת, שאת האמצעים הכוללים המתוכננים, כלומר, המטרה הסופית (**Endziel**), יש לשמור בסוד כמס.

יש להבדיל בין: המטרה הסופית (שמחייבת זמן רב יותר) ובין: שלבים בביצוע המטרה הסופית (שיש להוציאם לפועל בפרקי זמן קצרים).

האמצעים המתוכננים מצריכים הכנה יסודית ביותר, הן מבחינה טכנית והן מבחינה כלכלית. מובן מאליו, שלא נוכל לקבוע מכאן את התפקידים הצפויים לכל פרטיהם. ההוראות וההנחיות הבאות משמשות בעת ועונה אחת את התכלית, להניע את ראשי האיינזאצגרופן לשיקולים מעשיים.

I

תנאי ראשון (להשגת) המטרה הסופית הוא קודם כל ריכוזם של היהודים מהעיירות והכפרים בערים הגדולות יותר. תנאי זה יש לבצע במהירות.

תוך כדי כך יש להבדיל: בין השטחים דאנציג (**Danzig**) ופרוסיה המערבית,

(**Westpreussen**) פוזן, (**Posen**) שלזיה העילית המזרחית

(**Ostoberschlesien**) ובין: שאר השטחים הכבושים: במידת האפשר יש

לשחרר מיהודים את השטח הנזכר בסעיף 1 לפחות צריך לחתור ליצירת ערי ריכוז מועטות בלבד.

בשטחים המוזכרים בסעיף 2, יש לקבוע רק נקודות ריכוז מעטות ככל האפשר, בכדי להקל על הצעדים המאוחרים יותר. עם זאת יש לקחת בחשבון, שכנקודות ריכוז ייקבעו רק אותן הערים שהן צמתי-רכבות, או לפחות מצויות ליד מסילות הברזל.

נקבע עקרונית שיש לפרק קהילות יהודיות למטה מ-500 נפש ולהעבירן לעיר הריכוז הקרובה ביותר. צו זה, אינו חל על האזור של איינזאצגרופה! מזרחית לקראקוב, הגובל בפולאניצה יארוסלאב (**Polanice Jaroslaw**) - קו התיחום החדש והגבול הסלובקי-פולני לשעבר. בתוך אזור זה יש לקיים רק מפקד עזר של יהודים. בהמשך יש להקים מועצות-זקנים (**Ältestenräte**) יהודיות, שבהן נדון להלן.

II

מועצות זקנים יהודיות

בכל קהילה יהודית יש להקים מועצת-זקנים יהודית, אשר תורכב ככל האפשר מאישים סמכותיים והרבנים שנותרו. מועצת-הזקנים תמנה עד 24 גברים יהודים (בהתאם לגודל הקהילה היהודית). היא תישא במלוא האחריות שבמשמעות מילה זו, לביצוע מדויק, ולפי לוח הזמנים, של כל ההוראות שניתנו ויינתנו. במקרה של חבלה בהוראות אלו יש להודיע למועצות על נקיטת אמצעים חריפים ביותר.

על היודנראטים (**Judenräte**) לערוך מפקד-עזר של היהודים מורכב ככל האפשר לפי המין בקבוצות גיל: א) עד 16 שנה, ב) מ-16 עד 20 שנה, ג) מעל זה, וכן לפי סוגי המקצועות העיקריים במקומותיהם. את התוצאה יש למסור תוך הזמן הקצר ביותר.

יש להודיע למועצת-הזקנים אם תאריכי ההעברה, משך זמנה, אמצעי ההעברה ולבסוף את מסלול העברה. כמו כן, יש להטיל עליהן אחריות אישית ליציאת היהודים מן העיירות והכפרים. כנימוק לריכוזם של היהודים בערים תשמש [הטענה], כי הוכח שהיהודים נטלו חלק בהתנפלויות של לוחמי-הגרילה ובמעשי שוד.

על מועצות-הזקנים שבערי הריכוז יש להטיל את האחריות לאכסונם המתאים של היהודים, הבאים מן העיירות והכפרים. ריכוז היהודים בערים יחייב, כנראה, לתת הוראות מטעמי ביטחון משטרתי כללי, שרבעים מסוימים יהיו בכלל אסורים על היהודים: כמו כן, וזאת תמיד מתוך התחשבות בצרכים הכלכליים, לא יינתן להם, למשל, לעזוב את הגטו ולצאת אחרי שעה קבועה בערבים וכו'.

מועצות-הזקנים יהיו אחראיות גם לכלכלת היהודים בשעת העברתם לערים. אין למנוע מהיהודים היוצאים לקחת אתם את רכושם הנייד, במידה שהדבר אפשרי מבחינה טכנית.

ליהודים, שאינם ממלאים אחר הפקודה לעבור לערים, יש במקרים מוצדקים לתת ארכה קצרה. יש להודיע להם על עונש חמור ביותר, אם לא ימלאו [את הפקודה] לאחר ארכה זו.

III

עקרונית יש תמיד לנקוט בכל האמצעים הדרושים, בתיאום ובשיתוף-פעולה מלא עם המינהל האזרחי הגרמני וכן עם שלטונות הצבא המוסמכים במקום.

בעת הביצוע יש לדאוג לכך, שהשטחים הכבושים לא ייפגעו מבחינה כלכלית. בראש ובראשונה יש להתחשב בצרכי הצבא, למשל כמעט ואי אפשר יהיה להימנע מלהשאיר לעת עתה פה ושם סוחרים יהודים, אותם מוכרחים להותיר באין אפשרות אחרת, בשביל אספקת המזון לחיילים. אולם במקרים כאלה צריך,

מתוך תיאום עם שלטונות המנהל הגרמני במקום, לחתור בהקדם לאריזאציה של המפעלים האלה ולהשלים את הגירת היהודים.

לשם הבטחת האינטרסים הכלכליים הגרמניים בשטחים הכבושים זה מובן מאליו, שמוכרחים להתיר לפי שעה ענפי תעשייה ומפעלים יהודיים חשובים לקיום, למלחמה או לתכנית ארבע-השנים. גם במקרים אלה יש לחתור בהקדם לאריזאציה ולהשלים את הגירתם של היהודים.

לבסוף, יש לקחת בחשבון את מצב התזונה בשטחים הכבושים. כך למשל, יש למסור לעיבוד תחת פיקוח את אדמותיהם של מתיישבים יהודים, ככל האפשר, לידי איכרים גרמנים או פולנים שבסביבה, ובאופן כזה לדאוג לקציר שנותר, או להכנת השטח לעיבוד. בכל הנוגע לשאלה החשובה הזאת יש להתקשר עם האחראי לחקלאות של ה- **Z.D.C.** - ראש המינהל האזרחי.

בכל המקרים בהם לא יושג תיאום בין האינטרסים של משטרת-הביטחון מצד אחד לבין המינהל האזרחי הגרמני מצד שני, יש לדווח לי באופן המהיר ביותר לפני נקיטת האמצעים המפורטים הנוגעים בעניין ולחכות להכרעתו.

IV

מפקדי האינזאצגרופן ידווחו לי באופן שוטף על העניינים כדלקמן:
סקירה מספרית על היהודים הנמצאים בתחומי סמכותם (ככל האפשר לפי החלוקה שנמסרה לעיל). כאן יש לציין בנפרד את מספר היהודים המועברים מהעיירות והכפרים, ואלה שכבר נמצאים בערים.
שמות ערים שנקבעו להעברת היהודים לערים.
התאריכים שנקבעו להעברת היהודים לערים.
סקירה על ענפי תעשייה ומפעלים יהודיים חשובים לקיום, למלחמה, או לתכנית ארבע-השנים שבתחום סמכותם. במידת האפשר יש לציין את הדברים כדלקמן:

סוג המפעלים (וכן יש להצביע על האפשרויות להסבה של המפעלים ולעשותם לחיוניים ממש, כלומר חשובים למלחמה, או לתכנית ארבע-השנים). באיזה מהמפעלים האלה יש לבצע אריזאציה בהקדם (בכדי למנוע נזק כלשהוא)? כיצד מוצעת האריזאציה? גרמנים או פולנים (ההכרעה הזאת מותנית בחשיבות המפעל). מה מספר היהודים המועסקים במפעלים אלה (מהם בעמדות מנהליות)? האם אפשר לקיים את המפעל ללא קשיים אחרי סילוק היהודים, או שמא יש צורך לשם הפעלת המפעל בהקצאת כוחות עבודה גרמניים או פולניים? באיזה היקף?

במידה ויש צורך לכלול כוחות עבודה פולנים, צריך להקפיד על כך שהללו יובאו בראש ובראשונה מן החבלים הגרמניים לשעבר בכדי להקל על הבעיה. את העניינים האלה ניתן לבצע רק על ידי הפעלתן ושיתופן של לשכות עבודה גרמניות שהוקמו.

V

למען השגת המטרה המוצבת אני מצפה להפעלתם המלאה של כל כוחות משטרת הביטחון ושירות הביטחון (**Sicherheitsdienst**) האיינזאצגרופן המוצבים זה ליד זה, חייבים לבוא במגע ביניהם בכדי לכסות כליל את השטחים הנוגעים בדבר.

VI

העתק מצו זה קיבלו: ה- **OK H** - הפיקוד העליון של חיל היבשה, הממונה על תכנית ארבע-השנים, **Beauftragter für den Vierjahresplan** לידי מזכיר המדינה האדון נוימאן, **Neumann** מיניסטריון הפנים לידי מזכיר המדינה האדון שטוקארט **Stuckart** מיניסטריון לתזונה וכלכלה לידי מזכיר המדינה האדון לאנדפריד **Landfried** וכן ראש המינהל האזרחי בשטחים הכבושים.

ע"ח היידריך [3]

ב-28 בנובמבר 1939 הוציא ד"ר **הנס פרנק**, מושל אזור הממשל הכללי בפולין - גנרלגוברנמן, פקודה מפורטת על הקמת היודנראטים. תהליך ההקמה צריך להסתיים לא יאוחר מה- 31 בדצמבר 1939.

זו לשון הפקודה:

על הקמת מועצות יהודיות

לפי סעיף 5, חלק 1 של תקנת הפיהרר וקאנצלר הרייך, ביחס למינהל השטחים הכבושים של פולין, מ-12 באוקטובר 1939 (**Reichsgesetzblatt I, p. 2077**) אני מצווה:

1. בכל קהילה תוקם נציגות של יהודים.
2. נציגות זו של היהודים, הנקראת יודנראט, מורכבת מ-12 יהודים בקהילות עד 10,000 תושבים, ומ-24 יהודים בקהילות מעל 10,000 תושבים, מבני האוכלוסייה המקומית. היודנראט נבחר על-ידי חברי הקהילה היהודית. כאשר פורש חבר היודנראט, יש לבחור מיד חבר חדש.
3. היודנראט בוחר מתוכו (**Obmann**) וממלא מקומו.
4. (1) לאחר בחירות אלה, אשר חייבים לקיימן לא יאוחר מ-31 בדצמבר 1939, יש להודיע על הרכב היודנראט למושל הנפה **Kreishauptmann** (מוסמך, ובנפות הערים, למושל העיר **Stadthauptmann**) (2) מושל הנפה (מושל העיר) מחליט על כך, אם יש לאשר את הרכב היודנראט שעליו הודיעו. הוא יכול לקבוע הרכב אחר.
5. היודנראט מחויב לקבל באמצעות העומד בראשו או ממלא מקומו את פקודות רשויות השלטון הגרמני. הוא ערב לביצוען המדויק ובחיקף מלא. כל היהודים והיהודיות חייבים לציית להנחיות שהוא מוציא בכדי להוציא לפועל את ההוראות הגרמניות.

[4]

* * * * *

לפי פקודה זו, אנו למדים שלא הייתה כל משמעות לבחירת היודנראט על-ידי יהודים. לפי סעיף 4 (2) צריך המושל הגרמני לאשר את הרכב היודנראט ואם ההרכב לא נראה לו מסיבה כלשהי, יכול הוא למנות הרכב חדש. בפקודה, בסעיף 5 כתוב במפורש שהיודנראט מקבל הוראות מהגרמנים והם חייבים לציית להוראות ולהוציאן מן הכוח אל הפועל.

* * * * *

חברי היודנראטים עמדו בקשר ישיר עם השלטון הגרמני, מחד, ועם הקהילה היהודית, מאידך. **הלחצים על היודנראטים היה משני הצדדים.** הגרמנים דרשו לבצע את הוראותיהם, והיהודים קיוו להגנה מצד היודנראטים. הלחצים הסותרים הביאו את הציבור היהודי לכעוס קשות על היודנראטים. לעיתים, הקהילה היהודית ראתה ביודנראט המקומי את מקור צרותיה. הסיטואציות שעמדו בפני היודנראטים היו קשות מאד והם עמדו בפני דילמות קשות.

הדילמות שעמדו בפני היודנראטים הן:

כיצד ניתן לגשר בין חובת הציות לגרמנים לבין הרצון לעזור ליהודי הגטו? - מצד אחד, רצו חברי היודנראט לעזור ליהודי הגטו, לייצג אותם ולשמור על האינטרסים שלהם. מצד שני, נאלצו לבצע את ההוראות של הנאצים שפגעו מאד ביהודים. לדוגמה: הנאצים חייבו את היודנראט לספק להם אנשים לעבודת כפיה. היודנראט נאלצו לבצע את הפקודה תוך ידיעה ברורה שהאנשים שישלחו עלולים למות ובני משפחותיהם הנותרים בגטו יתקשו להתמודד עם המציאות הקשה.

הדרישה לאספקת עובדי כפייה, הייתה

אחת הדרישות הראשונות, שהחלה כבר בתחילת הכיבוש. סירוב לדרישה זו גרם למאסרם ולרציחתם של יושבי-הראש. היו ניסיונות (שלעתים הצליחו) **לשחד את הגרמנים** ובכך לצמצם כמות הפועלים הנדרשת או לדחות את שליחת העובדים. משפחות בעלות יכולת כספית שילמו כסף בתמורה לשחרורם מהעבודה.

היודנראטים קיבלו כספים מהציבור היהודי כי היו זקוקים למימון פעולותיהם. התוצאה הייתה, שלעבודות הכפייה **נשלחו יהודים חסרי יכולת כלכלית.** משפחות עובדי הכפייה איבדו את יכולת הפרנסה שלהם מפני שהגרמנים לא שילמו שכר לעובדים אלו. נטל הפרנסה של עובדי הכפייה ומשפחותיהם הוטל על היודנראטים. הם שילמו "דמי כיס" לעובדים, ואף פתחו מטבחים ציבוריים שסיפקו ארוחות חינם לעובדים ובני משפחותיהם. התוצאה הייתה כעס גדול על אנשי היודנראטים. בנוסף, היו יודנראטים שנכנסו למצוקה כלכלית והתקשו לספק את צרכי הקהילה.

תשלומי כופר

מצב נוסף איתו התמודדו היודנראטים היה **דרישת הגרמנים לתשלומי כופר.** כבר מתחילת הכיבוש, הגרמנים נהגו לאסור מספר יהודים מעשירי הקהילה ונכבדיה. הם הוכו ועונו בכלא. הגרמנים דרשו תשלומים גבוהים בתמורה לשחרורם, אחרת יוצאו להורג תוך מספר ימים. היודנראטים נאלצו לגבות כספים מהקהילה על מנת לשחרר את האסירים, זאת כאשר האוכלוסייה עצמה איבדה את יכולת הפרנסה שלה וחיה על חסכוניותה. היודנראטים גם אולצו לאסוף דברי ערך שונים (כגון פרוות) על פי דרישת הגרמנים.

כספי היודנראטים שימשו גם לתשלומי שוחד לגרמנים. תשלומים אלו מנעו או צמצמו עונשים (הן אישיים והן קולקטיביים) וגזירות. הם איפשרו מתן הקלות לקהילה. ידועים מקרים בהם שוחד דחה או ביטל ביצוע אקציות.

כיצד לנהל את הגטו?

היודנראט ניהל את הגטו ודאג ליהודי הגטו למקומות מגורים, מזון, תנאי תברואה, בריאות, תעסוקה וחינוך, אך הדבר היה מורכב ובעייתי. חלוקת הדירות אומנם נעשתה לפי קריטריונים כמו: גודל המשפחה, ומעמד חברתי-כלכלי, אך פעמים רבות התקשה היודנראט לעמוד בקריטריונים שקבע לעצמו בשל לחצים שונים. כמות האוכל שעמדה לרשותו הייתה מאד מצומצמת והיה עליו להחליט כיצד לחלקה.

במקומות רבים, היודנראטים עשו מאמצים כדי ליצור מקומות תעסוקה בגטו כדי שהגטו יהיה יצרני. הוקמו מפעלים שאפשרו ליהודים להתפרנס לאחר שאיבדו את מקורות פרנסתם מלפני הכיבוש. הקמת המפעלים נעשתה

גם על מנת להראות לגרמנים שהיהודים הם כוח יצרני ומועיל. במפעלים אלו לא היה מקום עבודה לכל תושבי הגטו ועל היודנראט היה להחליט מי יעבוד ומי לא. מי שעבד קיבל תלושי אוכל, דבר שקבע למעשה מי יחיה ומי ימות.

היודנראט עמד בפני דילמה נוספת: כיצד לחלק את הנטל בין תושבי הגטו, כשהיה צריך למלא הוראות שוטפות או מזדמנות של הנאצים. כמו למשל, החרמות רכוש - ממי לקחת קודם.

משימות נוספות: לאורך תקופת הכיבוש נהגו הגרמנים להעביר אוכלוסיות יהודים מגטו לגטו. יהודים אלו הגיעו לגטו ללא פתרון מגורים ופרנסה, זאת כאשר האוכלוסייה המקומית עצמה חיה בצפיפות ובקשיי פרנסה. היודנראטים נדרשו לספק פתרונות מגורים ומזון למהגרים אלו. עם גידול בכמות הנפטרים, היה צורך לטפל ביתומים שנותרו ללא משפחה תומכת. הוקמו בתי יתומים תוך דאגה למזון, ביגוד וחינוך ליתומים.

עולה השאלה:

האם היודנראטים נהגו נכון כאשר קיבלו על עצמן את האחריות להעמדת כוח עבודה לרשות הגרמנים, או עליהן היה להשאיר זאת בידי הגרמנים?

היו חברי יודנראטים שטענו, שאין לספק לאויב הגרמני כוח עבודה הדרוש לו לצרכיו. בגטו ורשה ערכו הגרמנים מצוד על היהודים ללא כל הבחנה תוך כדי אלימות וכך גייסו את כוח העבודה. רבים מהיודנראטים תמכו במדיניות של גיוס כוח אדם לעבודה כשיטה להארכת חיי היהודים בגטאות.

דילמה נוספת:

כאשר הגרמנים דרשו כמות מסוימת של יהודים לעבודות כפייה, הם היו צריכים להכריע מי לחיים ומי למוות. היו וויכוחים רבים בתוך הציבור היהודי, איזה זכות מוסרית יש ליודנראט להכריע בשאלה קשה זו.

במקומות רבים רווחה האמונה, **כי על ידי מילוי קפדני של הוראות הגרמנים מטעם היודנראט ומצד האוכלוסייה**, ניתן יהיה להינצל מהחרפת המצב ומפגיעות נוספות. במיוחד השתדלו העסקנים היהודים לשוות לבני קהילתם צביון של "אלמנטים יצרניים".

הגרמנים עודדו את ההשקפות הללו משני טעמים:
א. הם היו מעוניינים בניצול המלא של הפוטנציאל היהודי בתחום הכלכלה – לפני השמדתם.
ב. עם התגברות תהליך ההשמדה הפעילו הגרמנים את תכסיס ההפרדה בין יהודים "מועילים" ו"בלתי מועילים" לשם הגברת הפילוג וכדי למנוע התנגדות אפשרית.

בעיה קשה נוספת איתה נאלצו היודנראטים להתמודד היא בעיית התברואה והבריאות. היה קיים מחסור בצוות רפואי מיומן, בתרופות וציוד רפואי אחר. תנאי הצפיפות וחוסר ההיגיינה בגטאות גרמו למגפות טיפוס שכיחות. היה צורך בהקמת בתי חולים, וכן בביצוע פעולות ניקוי וטיהור במקומות המגורים ובמקומות הציבוריים. היודנראטים נשאו באחריות ובמימון פעולות אלו.

במספר גטאות הוקמה משטרה יהודית – Ordnungsdienst - "שירות הסדר", לביצוע בפועל ההוראות הנדרשות. למרות שפורמאלית המשטרות היהודיות היו כפופות ליודנראטים, **בפועל הן קיבלו גם הוראות ישירות גם מהפיקוד הגרמני במקום.**

עם תחילת תהליך ההשמדה של היהודים, נעשו דרישות הנאצים קשות יותר לביצוע והיודנראטים נדרשו לבצע פעולות הקשורות למדיניות הדיכוי הנאצית, כמו הכנת רשימת הנשלחים להשמדה, ומיון האנשים במחנות ההשמדה לעבודה או לתאי גזים.

דרכי ההתמודדות של היודנראטים עם קשיי התפקיד השתנו לא רק מגטו לגטו, אלא גם בחילופי תפקיד היושב-ראש. ברוב הגטאות הוחלפו יושבי-הראש והשתנה הרכב היודנראט מספר פעמים. לכן לא ניתן בדרך כלל לדבר על מדיניות התמודדות ברמת המקום אלא בהתאם לזהות היושב-ראש בזמן נתון כל שהוא.

איך להתייחס למוסדות, ארגונים וגופים נוספים שפעלו בגטו?

בגטו קמו ארגוני עזרה שונים כמו: "ועדי בתים" ותנועות נוער. ליהודנראטים היו התלבטויות, האם לשתף פעולה עם ארגונים אלה או להתנגד להם, שכן ארגונים אלה במידה מסוימת התחרו ביהודנראט על הנהגת הגטו. היו יהודנראט שנלחמו בגופים אלה ולא שיתפו עימם פעולה כמו יו"ר היהודנראט בגטו לודז' חיים רומקובסקי.

כיצד להתייחס לתנועות המחתרת ולמאבק המזויין? – חלק מהיהודנראטים

ראו בפעילות המחתרתית **גורם מתחרה להנהגתם**, הודאה בחולשתם. חלק חששו כי פעילות מחתרתית ותמיכה בה, עלולה לסכן את תושבי הגטו להביא לפעולות נקם מצד הגרמנים ולחיסולו המידי של הגטו.

היהודנראטים התלבטו בשאלה: האם לתמוך במרד ולשתף פעולה עם תנועות הנוער או להסגירם לידי הגרמנים? - מרבית היהודנראטים התנגדו למרד וחלקם אף הלשינו לגרמנים על הפעילות של תנועות המרד. עם זאת היו גם יהודנראטים ששיתפו פעולה עם תנועות הנוער כמו בגטו ווילנה ובגטו ביאליסטוק.

לבצע את הוראות הגרמנים בתקופת "הפתרון הסופי"? – בתקופה זו נדרשו היהודנראטים לספק אלפי אנשים לגרמנים "להתיישבות מחדש". כאשר התבררה ליהודנראטים המשמעות של מונח זה הם עמדו בפני דילמות קשות. האם להמשיך לבצע את הוראות הנאצים? האם לנהל מדיניות שיש בה סיכוי להציל לפחות חלק מתושבי הגטו? את מי לשלוח להשמדה? ילדים? זקנים? חולים? לכל יהודנראט הייתה החלטה אחרת. חלק שלחו את הילדים והקשישים בניסיון להציל את החזקים יותר. אחרים טענו שאינם אלוהים ואינם יכולים לבצע את הסלקציה.

היהודנראטים עמדו בפני **דילמה** נוספת:

האם לספר ולגלות לציבור את הידוע להם בדבר האקציות והשילוחים? האם לספר ליהודי הגטו לאן הולכים המשלוחים? איך לנהל את הגטו כשיודעים שיש מחנות השמדה? האם יש טעם להמשיך לעבוד? היו יהודנראט שהמשיכו להשלוח את עצמם ואת יהודי הגטו שבאמצעות העבודה היצרנית הם ימשיכו לחיות. היו אחרים שהתאבדו והיו כאלה שהבינו שזה הסוף ושיתפו פעולה עם המחתרת בגטו.

מתוך עיון בעדויות, נוכל ללמוד, מה היו דרישותיהם של הגרמנים מהיודנראטים:

- **בחירת יודנראט** והעומד בראשו.
- **גיוס יהודים לעבודות כפייה** לטובת המאמץ המלחמתי של הגרמנים ובחירת עובדי כפייה למחנות העבודה.
- **העברת היהודים לגטאות**, האחריות לסידור מגוריהם ואחריות מלאה לניהול חיי הגטאות הכולל דאגה לבריאות הציבור [מניעת מחלות מדבקות] וחלוקת מזון. הם היו גם אחראים על עריכת מפקדים של האוכלוסייה היהודית.
- **סיוע במימון ההוצאות הצבאיות של הגרמנים**, שהתבטא **בתשלומי כופר נפש**, החרמת חפצי ערך.
- **מניעת הברחות** של מזון ומוצרים אל הגטו.
- **הקמת משטרה יהודית** שתהייה אחראית על הסדר הציבורי. בידיה היו סמכויות רבות כגון הקמת בית סוהר לעבריינים יהודים שפעלו בגטו
- **עריכת רישום של היהודים** בגטו כפי דרישת הגרמנים. הגרמנים ביקשו זאת כדי להקל עליהם את שליחת היהודים להשמדה.
- **חלוקת אות הקלון** ליהודי הגטו (כמו הטלאי הצהוב).

מציאות החיים הביאה את היודנראטים לקבל על עצמם משימות נוספות:

- **תשלומי שוחד לגרמנים** על מנת למנוע עונשים (הן קולקטיביים והן אישיים), לצמצם גזירות ולקבל הקלות לקהילה היהודית. היו מקרים בהם תשלומי שוחד ביטלו או דחו ביצוע אקציות.
- **הקמת מפעלי תעסוקה** בהם הועסקו יהודים הן לטובת הגרמנים והן לטובת הקהילה היהודית.

- **פיתוח יוזמות להשגת מזון** נוסף על ידי השגת מצרכים בשוק השחור בצד הארי או קבלת מזון תמורת מוצרים מהמפעלים בתחומי הגטו.
- **גיוס כספים** הנדרשים לפעילות היוזמות, וסיוע כספי לנצרכים.
- **הקמת מערכת חינוך ותרבות.**
- **הקמת מטבחים** קהילתיים **וחלוקת מזון** לעובדי הכפייה ומשפחותיהם וכן למהגרים היהודים שהועברו מיישובים אחרים.
- **הקמת בתי חולים ומרפאות** וכן ביצוע פעולות סניטציה ברחבי הגטו בניסיון לצמצם את ממדי המחלות והמגפות.
- **אחריות למגורים** למהגרים יהודיים שהובאו לגטאות על-ידי הגרמנים.
- **הקמת בתי יתומים** ותפעולם.

* * * * *

אמצעי התקשורת של היוזמות עם הציבור שלהם, התנהל פעמים רבות באמצעות "קול קורא"¹ שהופץ ברחבי הגטו. מובא בזאת דוגמא לקול קורא של היוזמות בביאליסטוק הקורא לציבור היהודי לתרום לבוש לאותם משפחות הנזקקות שעקב אירועי המלחמה נהרסו בתיהם וכן לתרום כסף למגבית מיוחדת לעזרת יהודי הקהילה בגטו.

קול קורא של היוזמות בביאליסטוק

אחים ואחיות !

אנו פונים אליכם לפני בוא הסתיו והחורף ומלוויהם – הרוחות, הקור והשלג. אנו עומדים לפני התפקיד הדחוף לספק כל צורכי יום יום הכרחיים לנשרפים ולמחוסרי קורת גג, לבתי יתומים, מעונות ילדים, מושבי זקנים, בתי חולים ושאר

¹ בפרק על גטו ווילנה, יוצגו דרכי התקשורת של היוזמות לציבור היהודי.

מוסדות. אבל בייחוד עלינו להמציא להם בגדים חמים ונעליים, כדי לשמרם ככל האפשר ממקרי הצטננות וממחלות מידבקות, המביאות את כולנו בסכנה חמורה. כדי למנוע את האימים האלה, היודנראט מכריז על מגבית רחבת היקף. זכרו, יהודים שאין לנו לסמוך אלא על עצמנו בלבד. הזמן קצר והמצוקה גדולה לאין שיעור ולפיכך אנו מצווים לחסוך מעצמנו כל מה שאפשר ולנדב למגבית הזאת.

קבלו נא אפוא את זוגות האוספים שלנו בלבביות הראויה, היענו להם מיד ובחום לב יהודי. נקל נא בכוחות עצמנו, לפחות במקצת, את המצוקה לימי החורף! תימנע סכנת המגיפות! דרשו מאת האוספים קבלות בחותמת היודנראט.

יודנראט [5]

ביאליסטוק, 8 בספטמבר 1941

המנהיגות היהודית בגטו ווילנה

לאחר שהובאה סקירה על היודנראטים, ניכנס לגטו ווילנה ונתאר את התנהלות היודנראט בגטו זה.

התמקדתי רק בסוגית המנהיגות והרחבתי דבריי גם על המחותרת היהודית שהוקמה בוילנה.

על ווילנה בתקופת השואה נכתבו ספרים ומאמרים רבים. הרוצה להרחיב ידיעותיו, כדאי שיעיין בספרים ובמאמרים המופיעים ברשימה הביבליוגרפית הנמצאת בסיום הספר.

ברצוני להסב את תשומת ליבכם לביטאון שמירת זיכרון השואה שערכתי בנושא: **פונאר – גיא ההריגה של גטו ווילנה**. אפשר לעיין בביטאון באתר המכון ללימודי השואה ע"ש ח.אייבשיץ – חיפה, הנמצא באתר האינטרנט שכתובתו: www.shoa.org.il

מקורות רבים עמדו לרשותי בכתיבת הדברים על גטו ווילנה והשתמשתי בהם. תוכלו לראות זאת ברשימה הביבליוגרפית. עיון בהם, איפשר לי לכתוב את הדברים, ככל האפשר, בצורה מאוזנת ודיוק בתיאור האירועים שהתרחשו בגטו.

* * * * *

תודות!

ברצוני להודות **לארכיון יד ושם**, שפירסם תמונות מהשואה ודברים שבכתב הנמצאים באתר האינטרנט המצוין של יד ושם ובהם נעזרתי גם כדי לעשות הצלבה עם מקורות אחרים.

וכן, ברצוני להודות **לארכיון בית לוחמי הגטאות**, שתמונות רבות המופיעות בחוברת, הם מארכיון התמונות הנמצאות באתר האינטרנט של מוסד חשוב זה.

ברשימה הביבליוגרפית הנמצאת בסיום החוברת, נמצאים ספרים חשובים שנכתבו ע"י ניצולי שואה וחוקרים. הם שימשו מקור לא אכזב לכתיבתי. למרות שרבים אינם נמצאים עמנו, הם כתבו את דבריהם למען זיכרון השואה. גם לאחר לכתם של חלק מהכותבים לבית עולמם, אני מרכין ראש לפנייהם על מעשה כתיבתם. אני מנסה להמשיך את דרכם למען זיכרון השואה ומוראותיה. דבריהם של הכותבים הם גם זיכרונם.

ראויים להערכה גדולה המוציאים לאור של הספרים, אילמלא סיועם לא היה ניתן לפרסם את הספרים.

* * * * *

שפת הדיבור והכתיבה בקרב יהודי גטו וילנה **הייתה שפת היידיש**. הציטוטים שאני מביא, ברובם נכתבו או נאמרו ביידיש. בספר מובאים הדברים לאחר תרגומם לעברית.

* * * * *

**יהודייה נחקרת על ידי איש גסטאפו בעת אקציה בגטו וילנה.
השניים עומדים ליד עמדת משמר גרמנית. [1]**

תמצית קורותיה של ווילנה היהודית בתקופת השואה

לפני שניכנס ל"עובי הקורה" בעניין התנהלות המנהיגות היהודית בוילנה, חשוב שהקוראים יקבלו סקירה קצרה על קורותיה של ווילנה היהודית בתקופת השואה. בהמשך הדברים, יתוארו התרחשויות ואירועים ביתר פירוט.

ב-24 ביוני 1941, כבשו הגרמנים את ווילנה. **בעת כיבושה היו בעיר כ-57,000 יהודים.**

ימים אחדים אחרי כיבושה, הוציאו השלטונות הצבאיים הגרמניים והשלטונות הליטאיים שהתארגנו בעיר צווים לפיהם חויבו היהודים **לשאת טלאי צהוב**, נאסרה עליהם ההליכה על מדרכות, מקומות מסוימים נסגרו בפניהם, הוטל עליהם עוצר לילה והותר להם לקנות מזון רק בשעות ובחנויות מסוימות.

ב-4 ביולי 1941 ציוו הגרמנים את היהודים **להקים יודנראט**. אנשי ציבור יהודים התכנסו ובחרו ביודנראט בן עשרה חברים בראשותו של שאול טרוצקי, ולסגנו נבחר אנטול פריד. זמן קצר אחרי-כן ציווה המפקד הצבאי של העיר להרחיב את היודנראט ל-24 חברים.

בחדש יולי, אנשי אינזצקומאנדו 9 בסיוע ליטאים מאנשי "האופטינגה" - Ypatingi Buriai = המיוחדים, מתנדבים ליטאים ששיתפו פעולה עם הגרמנים, חטפו 5,000 גברים יהודים מהרחובות ומהבתים, לקחום לגיא ההריגה בפונאר, הנמצא במרחק של 12 ק"מ מווילנה, ושם נרצחו.

יהודי העיר לא ידעו מאומה על גורל החטופים והשמועות אמרו שהם עובדים אי-שם במזרח. בסוף יולי – תחילת אוגוסט 1941 הועברה ליטא משלטון צבאי לשלטון אזרחי גרמני, כחלק מנציבות הרייך אוסטלנד. המושל הגרמני החדש היה גביטסקומיסר כריסטיאן הינגסט.

ב-6 באוגוסט הטיל השלטון החדש על היהודים, כצעד ראשון, **תשלום כופר** בסך חמישה מיליוני רובלים (500,000 רייכסמרק).

בימים 31 באוגוסט – 3 בספטמבר 1941 נערכה בוילנה אקציה ובה נלקחו כ-8,000 יהודים לפונאר ונרצחו שם. בתוכם היו כמעט כל חברי היודנראט. את האקציה הזאת כינו היהודים "**הפרובוקציה הגדולה**", כי השלטונות הנאצים ביימו יריות על חיילים גרמנים, האשימו בכך את היהודים והציגו את האקציה כתגמול על היריות.

בימים 3-5 בספטמבר גודר האזור שממנו הוצאו היהודים באקציית "הפרובוקציה הגדולה" והוקמו בו שני גטאות: גטו מספר 1, וגטו מספר 2.

ב-6 בספטמבר גורשו כל יהודי ווילנה לגטאות. **לגטו 1** הוכנסו כ-30,000 נפש, **לגטו 2** – 9000-11,000. כ-6,000 יהודים נלקחו לפונאר – גיא ההריגה ושם נרצחו.

למחרת הקמת שני הגטאות מינו הגרמנים **יודנראטים בכל אחד מהם**: יושב-ראש היודנרט בגטו 1 היה אנטול פריד. בגטו 2 היה אייזיק לייבוביץ. הוקמה גם **משטרה יהודית** בראשותו של **יעקב גנס**. היודנראטים הללו, כללו מחלקות של מזון, בריאות, דיור, חינוך, לשכת עבודה ומחלקה כללית לעניינים ארגוניים ואחרים.

בין 15 בספטמבר ל-21 באוקטובר הועברו **לגטו 2** משפחות שאף אחד מראשיהן, לא אבי המשפחה ולא האם, לא הועסקו במקומות עבודה שניתנו בהם "שיינים" [תעודות עבודה], **ובגטו 1** רוכזו המשפחות שאחד מראשיהם היה בעל "שיין". באותה תקופה בוצעה גם אקצית "יום הכיפורים" [1 באוקטובר 1941].

בשלוש אקציות אחרות שנערכו ב-3-4 באוקטובר, ב-15-16 באוקטובר וב-21 באוקטובר חוסל גטו 2 ותושביו נלקחו לפונאר ונרצחו.

ליהודים מגטו 1 חילקו הגרמנים 3,000 "שיינים צהובים" [אישורי עבודה]. היהודים כינו אותם כך בגלל צבעם] לפי מקומות העבודה ולפי קדימות שקבעו שלטונות העיר. בעל "שיין צהוב" יכול היה לרשום עליו את אשתו ושני ילדים בלבד. השלטונות הגרמניים ביקשו להשאיר בגטו 1 לא יותר מ-12,000 יהודים, מתוך 27,000 – 28,000 שהיו אז בגטו 1.

ב-24 באוקטובר וב-3-5 בנובמבר נערכו "אקציות השיינים הצהובים". אקציות אחדות בהיקף קטן יותר נעשו גם בחודש דצמבר והאחרונה הייתה ב-22 בדצמבר.

יהודים בתוככי גטו ווילנה [2]

עד סוף 1941 רצחו הגרמנים 33,500 יהודים מתוך כ-57,000 יהודים שהיו בוויילנה עם כיבושה. בגטו נותרו 12,000 יהודים עם "שיינים" ועוד כ-8,000 "בלתי חוקיים" שניצלו במקומות מחבוא. בנוסף, ברחו כ-3,500 לערים ולעיירות של בילורוסיה, שבהן עדיין חיו היהודים בשקט יחסי, או מצאו מסתור מחוץ לגטו.

התקופה שבין תחילת 1942 לאביב 1943 עברה בלי אקציות המונים וניתן לכנותה "תקופת השקט היחסית". **הגטו, בהנהגת היודנראט, הפך לגורם יצרני, ומרבית תושביו עבדו במקומות עבודה יצרניים מחוץ לגטו או בבתי-המלאכה שהוקמו בתוך הגטו.** מדיניות היודנראט הייתה מבוססת על ההנחה,

שאם הגטו יהיה יצרני לגרמנים, כדאי יהיה להם לקיימו משיקולי כלכלה וניצול כוח-עבודה. בתקופה האחרונה לקיום הגטו, בקיץ 1943, הגיע מספר העובדים מקרב תושביו ל-14,000 – יותר משני שלישים מכלל אוכלוסיית הגטו.

הודעה על הטלת עוצר בגטו וילנה. הצו, הכתוב בגרמנית, פולנית וליטאית. פורסם ב- 1 באפריל 1941. שעות העוצר: מ - 5 בערב עד 10 בבוקר. [1]

הדמות הדומיננטית בהנהגת הגטו היה מפקד המשטרה, יעקב גֶנְס, שבאמצע יולי 1942 מינהו הגרמנים ליושב-ראש היודנראט, במקומו של אנטול פריד.

בגטו הוקמו בתי-ספר ותיאטרון, והתנהלו בו חיי תרבות ערים, מוסדות עזרה סוציאלית, מטבחים עממיים ומערכת רפואית שנאבקה ברעב ובמחלות. הודות לכך הייתה התמותה בגטו מועטה, יחסית לגטאות גדולים אחרים. על הסדר בגטו שמרה המשטרה והופעל גם בית-משפט.

בתחילת 1942 הוקם בגטו **הארגון המחתרתי פ.פ.אוו.** = "פאראייניקטע פארטיזאנער ארגאניזאציע" – "ארגון הפרטיזנים המאוחד". בתקופת "השקט היחסי" בגטו היה מעין דו-קיום בשלום בין היודנראט ובין המחתרת.

באביב 1943, כאשר הורע המצב בגטו ורבו הסימנים שמתקרב הקיץ, **החריפו היחסים בין יעקב גנס למחתרת.** גנס ראה בפעולות של הבאת נשק לגטו

וקשר עם פרטיזנים ביערות סכנה לקיום הגטו. ההתנגשות הגלויה הראשונה אירעה כאשר ניסה גנס להרחיק מהגטו ולשלוח למחנות עבודה שמחוץ לעיר את ראשי המחתרת, ובעיקר את יוסף גלזמן. התנגשות גדולה הייתה גם בפרשת הסגרתו של ויטנברג, מפקד המחתרת לגרמנים.

ב-21 ביוני 1943 **פקד הינריך הימלר** לחסל את כל הגטאות באוסטלנד, את הכשירים לעבודה להעביר למחנות ריכוז ואת האחרים לרצוח. ב-4 באוגוסט, ב-24 בו וב-1-4 בספטמבר 1943 נעשו בגטו 1 אקציות ובהן נלקחו יותר מ-7,000 גברים ונשים כשירים לעבודה ונשלחו למחנות ריכוז שבאסטוניה.

בעת אקצית הגירוש לאסטוניה, קרא פ.פ.או. לתושביו לא להתייצב לגירוש ולפתוח במרד. תושבי הגטו לא נענו לקריאת הפ.פ.או. בהאמינם – כפי שאכן היה אמת – שהגירוש הוא למחנות עבודה לאסטוניה, ולא לגיא ההריגה בפונאר, כטענת אנשי הפ.פ.או.

ב-1 בספטמבר לפנות ערב אירעה התנגשות בין הכוחות הגרמניים שסרקו את הגטו ובין אנשי המחתרת. בקרב היריות נהרג יחיאל שיינבוים, מפקד קבוצה שהצטרפה לפ.פ.או. ושמה "קבוצת המאבק של יחיאל".

כדי למנוע המשך ההתנגשויות ומתוך חשש שקרב בין המחתרת ובין כוחות הגרמנים יביא לידי חיסול מוחלט של הגטו, **הבטיח גנס לשלטונות להעמיד לרשותם את מכסת היהודים שנדרשו למשלוח לאסטוניה בתנאי שהם יוציאו את כוחותיהם מהגטו.** הגרמנים הסכימו, ובכך נמנע המשך ההתנגשויות בתוך הגטו.

אחרי הגירוש לאסטוניה נשארו בגטו כ-12,000 תושבים. ב-14 בספטמבר **נקרא גנס לגסטפו, ושם רצחוהו.**

בימים 23-24 בספטמבר 1943 חוסל גטו ווילנה כליל. כ-3,700 גברים ונשים נשלחו למחנות ריכוז לאסטוניה וללטביה. יותר מ-4,000 ילדים, נשים וזקנים נשלחו למחנה ההשמדה בסוביבור ושם נרצחו.

כמה מאות זקנים וחולים נלקחו לפונאר ונרצחו שם. ויותר מ-1,000 איש התחבאו במלינות [מקומות מסתור מתחת לאדמה] בשטח הגטו הריק מתושביו, ובחודשים שאחרי חיסול הגטו נתפסו ברובם המכריע. כמה מאות אנשי המחתרת יצאו ליערות.

כ-80 אסירים יהודים הוחזקו בפונאר והועסקו בפתיחת הקברים ובשריפת גוויות הנרצחים. בימים 2-3 ביולי 1944, עשרה ימים לפני שחרור ווילנה, נלקחו היהודים ממחנות העבודה שבעיר לפונאר ונרצחו שם. כ-150-200 יהודים הצליחו לברוח לפני החיסול ולהינצל.

ב-13 ביולי 1944 שוחררה ווילנה. לאחר השחרור התקבצו בעיר כמה מאות ניצולים. **מתוך כ-57,000 יהודי ווילנה שהיו בשלטון הנאצים ניצלו כ-2000-3000 יהודים, שליש מהם ביערות והאחרים במחנות באסטוניה ובגרמניה וכן במקומות מחבוא ובאמצעות ניירות אריים.**

* * * * *

מטבע זיכרון ליהדות וילנה. המטבע הוטבעה ע"י בית לוחמי הגטאות

התנהלותה של המנהיגות היהודית בגטו ווילנה ומאבקה

ועתה, ניכנס ביתר פירוט להתנהלות המנהיגות היהודית בגטו ווילנה.

עם כניסת הגרמנים לוילנה מונה היודנראט הראשון ולאחריו מונו שני יודנראטים, אחד שפעל בגטו 1 והשני שפעל בגטו 2. השלב הבא היה מינויו של יעקב גנס כיו"ר היודנראט.

בקריאת הדברים בהמשך, **ניווכח לדעת שיו"ר היודנראטים וחבריהם היו "מנהיגים בעל כורחם"**. למעשה, הם מונו ע"י הגרמנים.

אתאר דרך פעולתם של מנהיגים שפעלו ביודנראטים שבווילנה, **אבל תשומת לב רבה והתמקדות תהייה במנהיג הדומיננטי ובעל המשמעות של הגטו - יעקב גנס.**

במקביל ליודנראט, צעירים יהודים הקימו את המחתרת היהודית ה-פ.פ.או בווילנה, ואז כמובן עולה השאלה: **האם המחתרת שאפה להיות אלטרנטיבה למנהיגותו של גנס והיודנראט?** – כבר, בפתח דבריי אוכל לומר, שהמחתרת לא שאפה להיות אלטרנטיבה מנהיגותית אלא הציבה לעצמה מטרה מרכזית והיא להוות כוח מגן ליהודי הגטו בעת שהגרמנים ינסו להשמידם.

גוף דומיננטי כמו המחתרת ייצר מתחים בלתי-פוסקים בין גנס והמחתרת. לפי תפיסתו של גנס המחתרת הפריעה לו בניהול הגטו וטען, שבפעולותיהם מפריעים לו בהצלת יהודים.

הקמת היודנראט הראשון בוילנה

עם כניסת הגרמנים לוילנה, הם התחילו בהקמת היודנראט הראשון. **הרמן קרוק כותב ביומנו:**

"ב-4 ביולי 1941 הגיעה מכונית לבית-הכנסת שברחוב היהודי ויצאו ממנו שני גרמנים... הם נכנסו לחצר ושאלו על הרב של וילנה. הובא בפניהם השמש העירוני חיים-מאיר גורדון יהודי גברתן, גבוה, בעל זקן לבן ארוך. על השאלה: האם הוא הרב של וילנה? גורדון השיב בשלילה. הוא הבהיר, שהרב הראשי, ירובינשטיין נמצא באמריקה והרב השני חיים עוזר גרודזנסקי נפטר. הגרמנים לא יכלו להבין, כיצד יכולה לחיות וילנה בלי רב, והם ציוו עליו: 'אם זה המצב, הרי אתה הוא הרב', ובהמשך הודיעו לו: 'אנחנו מצווים, שהיום עליך להרכיב נציגות יהודית שתציג אותה בפנינו מחר'." [6]

גורדון השמש הלך אל המזכיר הקודם של הקהילה, ישראל ורבלינסקי. לאחר התייעצות עם חברים מהקהילה, הם החליטו לכנס באותו ערב, 4 ביולי פורום נרחב של אנשי ציבור. בערב זה השתתפו 57 נציגי ציבור המייצגים פסיפס רחב של חוגים ומפלגות, ציונים, מפלגת ה"בונד", אנשי האינטליגנציה, בעלי מלאכה וסוחרים.

את הישיבה ניהל ד"ר גרשוני, עסקן ציוני ומעמודי התווך של הקהילה, **וכך פתח את הישיבה:**

"תקוותנו הייתה, שהגזרות תפסחנה על ירושלים דליטא, היות וכאן בוילנה היה מקומם של גר-צדק ושל הגאון מוילנה, תקוות אלה לא התגשמו. עלינו להקים

² **הרמן קרוק** כתב יומן על קורותיו בתקופת השואה - בגטו וילנה ולאחר מכן במחנה עבודה באסטוניה.

קרוק כתב את יומנו ביידיש ובו תיעד את קורותיו בגטו, וכן את חיי היום יום בגטו. **יומנו מהווה מקור רב ערך לחקר התקופה והוא אחד המסמכים החשובים ביותר בתיעוד גטו וילנה.** בספטמבר 1943, עם חיסול גטו וילנה, גורש קרוק למחנה הריכוז לאגדי (Lagedi) באסטוניה. את הערך האחרון ביומן כתב קרוק ב-17 בספטמבר 1944. קרוק טמן את יומנו באדמתו של מחנה הריכוז לאגדי באסטוניה.

היומן נכתב במכונת כתיבה בשלושה עותקים, שהוסתרו במקומות שונים. ב-1945, בתום המלחמה, הסופר הידוע מגטו וילנה, אברהם סוצקבר מצא את היומן והעבירו ל**ייווא** – המכון למחקר יהודי שבניו יורק. ייווא הדפיסה את יומנו בשפת היידיש. לספר ניתן השם: "טאגבוך פון ווילנער געטא" (יומן גטו וילנה).

יודנראט ולמרות שאנו יודעים את הסכנה הצפויה לו, חובה עלינו להקימו. לו הייתי צעיר יותר, הייתי בעצמי מצטרף ליודנראט. לפיכך גוזר אני, שכל אלה שייבחרו אסור להם לסרב. הם מעמידים עצמם לשירות". [7]

בהתכנסות זו נבחר שאול טרוצקי כיו"ר היודנראט ואנאטול פריד נבחר כסגנו. היודנראט מנה 10 חברים מאנשי הציבור של ווילנה. יודנראט זה הוקם לאחר 24 שעות מאז שניתנה הפקודה להקימו. יש לציין שרוב חברי היודנראט לא רצו להשתייך לפורום זה. רק לאחר לחץ ציבורי-מוסרי כבד הסכימו להיות חברים ביודנראט.

ב-15 ביולי 1941 פורסמה פקודה ע"י הגרמנים, שבמקומות שבהם האוכלוסייה היהודית מונה מעל 10,000 אנשים יש למנות 24 חברים ליודנראט. בפקודה פורסם שיו"ר היודנראט וחבריו **עליהם לקבל הוראות מהממשל** ושהם אחראים אישית לביצוע ההוראות ולכל מעשה עוין שיבצעו היהודים נגד הממשל הגרמני. מכאן ניתן ללמוד, **שחברי היודנראט הם "מנהיגים בעל כורחם"**.

בהמשך לפקודה זו, צנפפנינג מושלה הצבאי של ווילנה נתן הוראה ליודנראט להגדיל את חבריו ל-24 חברים. חברי היודנראט עשו מאמצים להוסיף אנשי ציבור מתוך קשת המפלגות. הם הצליחו במשימתם וכך הצטרפו אנשי ציבור המייצגים קשת רחבה של הציבור.

יהדות ווילנה ראתה ביודנראט הראשון המשך למנהיגות המסורתית ולכן התייחסו אליו באמון. הדברים באים לידי ביטוי **בדבריו של א.רינדז'ונסקי:** "האוכלוסייה היהודית האמינה בתמימותה, שהיודנראט יכול להקל את מצבה של האוכלוסייה היהודית ויכול להתערב אצל השלטון הגרמני למען הקלות. וכך באו יהודים, גברים ונשים למשרדי היודנראט, בכו וביקשו רחמים כדי להציל את קרוביהם. גם חברי היודנראט, לא פחות משאר היהודים, האמינו שיוכלו לעשות משהו ע"י התערבותם". [8]

* * * * *

ב-8 באוגוסט 1941 הוצא צו קשה ומשפיל כנגד היהודים בוילנה.

להלן תוכנו:

תקנה מס' 1

1. כל היהודים משני המינים בעיר ווילנה מחויבים לשאת מגן דוד צהוב על

החזה בצד שמאל ועל הגב, לצורכי זיהוי.

2. אסור לאוכלוסייה היהודית להלך על המדרכות. על היהודים להשתמש אך

ורק בשוליים הימניים של הכביש וללכת בשורה עורפית.

3. לאוכלוסייה היהודית אסור להימצא על הטיילת ובכל הגנים הציבוריים.

כמו כן, אסור השימוש בספסלים.

4. לאוכלוסייה היהודית אסור השימוש בכל אמצעי תחבורה ציבוריים, כגון:

מוניות, מרכבות, אוטובוסים, ספינות ואמצעי תחבורה דומים. בעלי כלי

הרכב הציבוריים או מחזיקיהם מצווים להציג בכלי הרכב, במקום בולט

לעין שלט עם הכתובת: **אסור ליהודים.**

5. למפירי תקנה זו צפוי עונש חמור.

6. תקנה זו נכנסת לתוקפה היום.

גביטסקומיסאר ווילנה – הינגסט

[9]

2 באוגוסט 1941

במשך חודש יולי הוציאו הגרמנים צווים נוספים כנגד היהודים. בתקופה זו, לפתע פתאום נחטפו ונעלמו אלפי גברים יהודים. בנוסף, **מורר**, הממונה על העניינים היהודים בממשל האזרחי, הטיל על יהודי ווילנה קנס כספי ["קונטריבוציה"] בגובה של 5 מיליון רובלים. הוא דרש שחברי היודנראט יתייצבו אצלו ב-7 באוגוסט בשעות הבוקר ויביאו סכום ראשוני על סך של 2 מיליון רובלים ויתרת הסכום תועבר בהמשך היום.

מורר איים על היודנראט ואמר להם, אם לא יביאו את הכסף כנדרש הוא יהרוג את חברי היודנראט ולמחרת יוכלו לבוא לקחת את גופותיהם.

פחד אחז את חברי היודנראט לשמע דבריו של מורר. למרות המצב הקשה הם החליטו לאסוף את הכסף. הידיעה בעניין הקנס הגיעה לכלל הציבור היהודי והוא נענה לבקשת היודנראט. נאספו כספים ודברי ערך כגון, זהב, שעוני זהב ויהלומים. יהודי ווילנה חשבו שבאמצעות תשלום הקנס יובטח קיומם.

קצינים גרמנים עורכים סלקציה בגטו ווילנה.

צולם ב- 24 באוקטובר 1941, באקציה של "התעודות הצהובות" (געלע שיינען). [1]

קצינים גרמנים בודקים תעודות של יהודים בשער גטו וילנה.

צולם ב- 24 באוקטובר 1941, בעת האקציה של ה"שיינים" (האישורים) הצהובים. [1]

ב-31 באוגוסט 1941 התחילה **"הפרובוקאציה הגדולה"**. שני ליטאים, נכנסו לבית יהודי שמחלונותיו ניתן לצפות לכוון הכיכר שעל-יד קולנוע "פאן". במקום ניצבו חיילים גרמנים. הליטאים הללו ירו יריות מהבית של היהודי לעבר הגרמנים ויצאו בריצה מהבית וצעקו שהיהודים ירו בגרמנים. אותם ליטאים יחד עם חיילים פרצו לאותו הבית, הוציאו משם את היהודים בטענה שירו לעבר הגרמנים. הם הוכו ונורו במקום. היה זה מעשה פרובוקאציה ששימש אמתלה לביצוע אקציות אכזריות כנגד אלפי יהודים ושלחתם לגיא ההריגה בפונאר.

ב-2 בספטמבר 1941 הגיע נציג הגרמנים, איש יחידת משטרת הביטחון ו-ס.ד. שבווילנה **הורסט שוויינברג** ועוזריו למשרדי היודנראט. הם דרשו לרכז את 22 האנשים שהיו במקום. 16 מהאנשים נלקחו ללוקשיקי, בית-הסוהר של ווילנה ומשם הועברו לפונאר ונורו למוות.

בין הנרצחים היה ש.טרוצקי יו"ר היודנראט. במעשה זה, נסתם הגולל על היודנראט הראשון שהתקיים כחודשיים בלבד.

עתה, כאשר הגרמנים מכנסים את היהודים בשני גטאות, היודנראט שהיה קיים, היה למעשה מיותר. הגרמנים לא נזקקו יותר לשירותיו. תהליך הגירוש של היהודים לגטאות נעשה ע"י גרמנים וליטאים במהירות ובאכזריות..

בשלב זה, נשארה יהדות ווילנה ללא מנהיגות וללא נציגות כלפי השלטון הגרמני.

ב-6 בספטמבר 1941, ללא כל הודעה מראש, הועברו היהודים לשני הגטאות. היה זה סבל נוראי. היהודים לא הורשו להיעזר באמצעי הובלה ונאלצו לשאת בעצמם את חפציהם. ככל שהצעידה התמשכה האנשים נחלשו ונטשו חפצים.

לגטו הגדול הוכנסו 29,000-30,000 איש **ולגטו הקטן** 9,000-11,000, סך הכל: כ-40,000 נפש.

מפתיע היה הדבר. היהודים בהגיעם לגטאות חשו בהקלה מסוימת. בתוך הגטו לא נמצאו משמרות הליטאים שהתעללו בהם ולא נשמעו עלבונות של ליטאים ופולנים שנמצאו בצדי הדרכים וצפו בגירושם של היהודים.

דאגתם הראשונה בעת הגעתם לגטו היה מציאת קורת גג. הראשונים שהגיעו זכו לתפוס את דירות פנויות והאחרונים שהגיעו, נאלצו להידחף לתוך החדרים או למצוא מקומות במרתפים ובעליית גג.

כדרכם, כדי להקל על פעולות ההשמדה, הקימו הגרמנים יודנראט בכל גטו.

הקמת יודנראט בגטו 1

ב-7 בספטמבר 1941 מינה מורר את אנשי היודנראט שכלל חמישה אנשים. היו"ר החדש היה **אנטול פריד**, שהיה יהודי מתבולל, מנהל בנק שהיה מעורב בחיים הציבוריים של הקהילה היהודית. הוא צירף ליודנראט את האנשים הבאים:

ג.יאשנובסקי - עו"ד, שהגיע כפליט לוויילנה מווארשה בשנת 1939 והיה ממנהיגי ה"בונד", י.פישמאן - סנדלר במקצועו ממנהיגי ה"בונד" בוויילנה וגם כיהן בעבר בהנהלת הקהילה היהודית, ש.מילקונוביץקי - עו"ד, היה שנים רבות סגן יו"ר וראש הקהילה היהודית בוויילנה, ציוני, ג.גוכמאן - מהנדס בנין, בלתי מפלגתי שנטה ל"בונד".

חלק ניכר מחברי היודנראט היו גם חברי היודנראט הקודם. מצב זה השאיר רושם על הצבור על המשכיות ההנהגה היהודית בוויילנה. אנטולי פריד זימן אליו חברים פעילים מהיודנראט הקודם וביקשם שיסייעו בידו לנהל את הגטו. פניה זו הוסיפה נדבך לאמון הציבור בהנהגת היודנראט, שישמשו עבורם גורם מקשר לממשל הגרמני וימצאו פתרונות למצוקותיהם.

כדי לנהל את הגטו, הקים היודנראט 5 מחלקות והן:

1. מחלקה כללית. שימשה מחלקה לתיאום בין המחלקות ודרכה יצאו ההנחיות של היודנראט.
2. מחלקת מזון
3. מחלקת דיור.
4. מחלקת דיור
5. לשכת עבודה.

בגטו הוקמה גם **משטרה יהודית בפיקודו של יעקב גנס**, שתפקידה היה לשמור על הסדר הציבורי. בנוסף, היא נדרשה לסייע לגרמנים באקציות השונות.

גנס נולד ב-1905. הוא התחתן עם ליטאית לא-יהודייה בשנת 1922. ב-1924 החל ללמוד באוניברסיטת קובנה. את מחייתו מצא בהוראת השפה הליטאית, ספרות וחינוך גופני בבתי ספר יהודיים באוקמרגה ובבירברקס.

גנס התנדב לצבא הליטאי ב-1919, בעת שליטא נלחמה על עצמאותה. הוא נשלח לקורס קצינים וסיים אותו בדרגת סגן משנה. לאחר שכבר נישא, ביקש להצטרף לחיל האוויר הליטאי הצעיר, אך חיל זה קיבל לשורותיו רווקים בלבד. במקום זאת נשלח לחזית והצטרף לגדוד של חיל רגלים במלחמה נגד פולין. הוא קודם לדרגת סגן וזכה לאות כבוד על לחימתו. גנס נשאר בצבא עד 1924, עת התחיל בלימודים אקדמאיים בקובנה. הוא נשאר קצין מילואים, נשלח לקורס לקציני מטה וקיבל דרגת סרן.

גנס החל לעבוד במשרד המשפטים הליטאי בקובנה ב-1927 בתפקיד של מנהל חשבונות. ב-1935, לאחר שסיים את לימודיו במשפטים ובכלכלה, עזב את תפקידו בממשלה לטובת תפקיד בחברת נפט. שנתיים מאוחר יותר החליף את עבודתו בשנית והצטרף לחברת "לייטוקיס", הקונצרן הקואופרטיבי הגדול ביותר בליטא.

כאשר ליטא הפכה לרפובליקה סובייטית ביולי 1940, פוטר גנס מתפקידו ב"לייטוקיס". הוא היה ציוני רוויזיוניסט, ולכן חשש להיעצר. בשל כך עבר לוילנה, שבה לא היה ידוע ובה גם התגוררו אמו ואחיו שלמה. הוא התמנה למנהל חשבונות במחלקת הבריאות העירונית בוילנה, משרה אותה השיג בעזרת חבר ליטאי.

כשהגרמנים כבשו את ווילנה ב-26 ביוני 1941, מינה אותו חבר ליטאי למנהל בית החולים היהודי. כחודש מאוחר יותר הוקם בעיר יודנראט, שהונהג בידי שאול טרוצקי, שחוסל כעבור חודש נוסף על ידי הנאצים.

פריד מינה את יעקב גנס למפקד משטרת הגטו על סמך הכרות אישית מתקופת היותו מנהל מינהלה של בית-חולים שבו גנס היה מאושפז.

עם הקמת המשטרה היהודית היו חילוקי דעות על אופייה של המשטרה והרכב אנשיה בין אנשי ה"בונד" ואנשי בית"ר. בחיי היום-יום, היודנראט היה נתון להשפעת מפלגת ה"בונד" והמשטרה להשפעה בית"רית.

* * * * *

הקמת יודנראט בגטו 2: באותו תאריך הוקם היודנראט בגטו 2, והפעם מונה היודנראט ע"י **שווינברג**, איש יחידת משטרת הביטחון שבווילנה. הוא בחר את האנשים באופן אקראי. כאשר נכנס לגטו הוא פגש את אייזיק לייבוביץ', סוחר לשעבר ובו במקום הודיע לו שהוא מתמנה ליו"ר היודנראט. לייבוביץ', גם הוא פגש באקראי ארבעה יהודים ברחוב ומינה אותם לחברי היודנראט. אחד היה חייט, השני בעל חנות, השלישי בעל מסעדה והרביעי פליט מפולין.

יודנראט זה, חש שאינו יכול לנהל את חיי הגטו ולכן הוא כינס אנשי ציבור ואינטליגנציה וביקשו מהם לנהל את חיי הגטו, ואילו הם - היודנראט שמונה ע"י הגרמנים ייצג את הגטו כלפי השלטונות. כך הוקמה הנהגה פנימית בגטו בנוסף ליודנראט הרשמי.

כדי לנהל את הגטו, הקים היודנראט 5 מחלקות והן:

1. מחלקת מזון.
2. מחלקת בריאות.
3. מחלקת דיור
4. לשכת עבודה.
5. מחלקת חינוך.

גם בגטו 2 הוקמה משטרה יהודית. כמפקד המשטרה התמנה עו"ד פאירסקי. ליודנראט הייתה שליטה מלאה במשטרה ולא היה לה צביון מפלגתי.

* * * * *

ימים אחדים לאחר הקמת שני הגטאות התחילו הגרמנים בהעברתם של זקנים, חולים וילדים מבתי היתומים מגטו 1 לגטו 2, ואילו מגטו 2 העבירו לגטו 1 את בעלי ה"שיינים" [אישורי עבודה] ובני משפחותיהם.

כדי להטעות את היהודים במזימתם, הורו הגרמנים ליודנראט ולמשטרה היהודית בגטו 1 להעביר את מחוסרי ה"שיינים" לגטו 2. הסברם היה: שמטרת ההעברה להוריד את הצפיפות בגטו 1.

ב-15 בספטמבר התחיל תהליך ההעברה. כ-2,500-3,000 יהודים התייצבו בשערי הגטו והתחילו לצאת לעבר גטו 2. מפתיעה העובדה, רק 600 יהודים הגיעו לגטו 2. אלו שלא הגיעו לגטו 2 נלקחו ללוקישקי ולפונאר ושם נרצחו.

היה זה מעשה מרמה גדול. כדי להטעות את היהודים, הגרמנים נתנו אישור ל-600 אנשים להגיע לגטו 2. באותו זמן הייתה אי-בהירות לגבי המצב החדש שנוצר. היה גם חוסר קשר בין שני הגטאות ולכן לא ידעו היהודים, מהו מספר היוצאים מגטו 1. הגרמנים יצאו מתוך נקודת הנחה, שיחלוף זמן עד שהיהודים יבינו שרבים נרצחו, ובמשך תקופת אי-הבהירות יוכלו לבצע אקציות נוספות.

ביום הכיפורים, ה-1 באוקטובר 1941 נערכו אקציות בשני הגטאות. בגטו 2 כאשר היהודים התכנסו בבתי-הכנסת, פרצו לבתי-הכנסת גרמנים ועוזריהם הליטאים בפיקודו של שווינברג. באקציה זו נלקחו למוות 1,700 יהודים. בהמשך, נמשכו האקציות ונרצחו אלפי היהודים. גטו 2 נסגר ב-21.10.1941. הנותרים עברו בבהלה ובאימה לגטו 1. עתה, היה גטו אחד בוויילנה.

בחודשים נובמבר ודצמבר נמשכו האקציות והרציחות. ובסך הכול נרצחו כ-21,000 יהודים, ומאז כיבוש העיר קרוב ל-40,000. אוכלוסיית הגטו הצטמצמה לכדי 20,000 איש, מתוכם מעל ל-4,000 "בלתי לגאליים".

* * * * *

גנס מסתיר מידע מהציבור היהודי על הנעשה בפונאר – גיא ההריגה שע"י גטו ווילנה

תקופה ארוכה לא ידעו יהודי ווילנה על מעשי הרצח בגיא ההריגה בפונאר. הגרמנים כינו את גיא ההריגה בתואר "מחנה פונאר" כדי להטעות את היהודים כאילו קיים גטו שלישי. כאשר הגיעו העדים הראשונים שהצליחו לברוח מפונאר, סרבו היהודים להאמין שבפונאר רוצחים יהודים.

פנינה ארקין, הינה אחת הניצולות, שהצליחה לברוח מפונאר בסוף אוקטובר 1941, חזרה לגטו והיא מספרת:

"כאשר הגעתי לגטו ראתה אותי המשטרה היהודית, לא אמרתי דבר ונתנה לי להיכנס. אחד שאל אותי: 'איפה היית?', עניתי: 'בפונאר'... והוא כנראה סיפר על כך במשטרה. כאשר הגעתי הביתה לא סיפרתי לאמי מה שראיתי... לא עברו יותר מעשר דקות, כאשר באה המשטרה היהודית... **הביאו אותי אל גנס... הוא שאל אותי: 'איפה היית?'. סיפרתי לו את כל קורותיי, כיצד הובילו אותנו ואיך הצלחתי לברוח. הוא שאל אותי: 'ואת רוצה שהורייך ומשפחתך יחיו, אל תספרי דבר ממה שאת ראתה. אני אעזור לך עם עבודה, עם כל דבר, רק שתקני. לא ראית ולא שמעת דבר'. הבטחתי לו וקיימתי את דברתי".**

[10]

* * * * *

בספטמבר 1941 היו ניצולים נוספים שברחו מפונאר והם סיפרו קורותיהם לאנשי היודנראט. כאשר הללו שמעו את סיפוריהם **הם הובאו ליעקב גנס** [עדיין ראש המשטרה]. הוא הזהיר אותם שלא יספרו מאומה. הניצולות הפצועות אושפזו והוסתרו בבית-החולים כדי שקרובי משפחה וחברים לא יבקרו אותן ובכך יוכל גנס למנוע מהציבור היהודי את הנעשה בפונאר.

היודנראט ובתוכם גנס חששו, שאם יוודע לגרמנים שהיהודים יודעים על קיומו של גיא ההריגה בפונאר הם יאיצו את העברת הלא-עובדים, חולים וזקנים לפונאר.

מצבה בגיא ההריגה בפונאר [1]

יהודים בגיא ההריגה בפונאר לפני רציחתם [11]

משנת 1942 ועד אביב 1943 **הייתה תקופה של יציבות**. היה רצח של בודדים אולם לא היו אקציות המוניות.

בתקופה זו הוקמו בגטו מוסדות חינוך, תרבות, בריאות ורווחה. למרות השקט היחסי, חששו היהודים, שבזמן הקרוב הגרמנים מתכוונים לחסל את הגטו. השמועות נפוצו וגנס נלחם כנגד השמועות הללו. הוא חשש לפאניקה בקרב הציבור.

* * * * *

העברת סמכויות היודנראט ליעקב גנס ראש המשטרה היהודית

מבחינה פורמאלית, מי שהיה צריך לנהל את חיי הגטו ולעמוד בקשר עם הגרמנים היה יו"ר היודנראט א.פריד יחד עם חבריו. תפקידה של המשטרה היהודית היה לשמור על הסדר הציבורי ולקבל הנחיות מיו"ר היודנראט. בפועל, המציאות הייתה אחרת. עד אמצע 1942 גנס נגס בסמכויותיו של פריד ונטל ממנו תחומי פעילות שהיו בסמכויות היודנראט. הוא השתלט על עמדות כוח במוסדות הגטו וכך הוא התקבל ע"י הציבור לסמכות עליונה. היו לו קשרים הדוקים עם השלטון הגרמני.

גנס היה בעל כישורי מנהיגות. פריד היה מנהיג אפור. אישיותם הייתה שונה וגם מעמדם בקהילה.

אנטול פריד היה יהודי מתבולל, ולא היה מעורב בחיי היהודים. **הרמן קרוק** אמר על פריד שהוא "יהודי שחי כל חייו בוויילנה, ואיש מווילנה היהודית לא הכיר אותו". בשל כך, אף אחד גם לא רצה במינויו ליושב-ראש היודנראט. מינויו היה מקרי לחלוטין, הוא לא זכה לאמונם של תושבי הגטו, וכונה בשמות גנאי רבים. הסברה שרווחה בגטו היא שפריד דואג רק לעצמו, וגורל הגטו אינו מעניין אותו.

רוז'קה קורצ'אק³ כותבת על פריד: "אדם ריק בעל אמביציה חולנית, הולל. גורל הגטו נוגע בו במידה שקשור הוא בתועלתו הפרטית ובנוחיותו. השלטון הממשי ביודנראט היה בידי עו"ד ג. יאשנוסקי".

גנס, לעומתו, היה דמות סמכותית יותר, עובדה שאפשרה לו לתפוס עמדות שלטוניות בגטו. את תכונותיו תיאר חברו לקורס הקצינים, **ד"ר קרני**: "כבר בתחילת קורס הקצינים התבלט גנס על פני אחרים בצורתו הצבאית הנאה... היה בו קסם אישי רב. הוא הסתגל מהר לתנאי המשטר הקשה... גנס היה תלמיד מצטיין... **היה בו כשרון למנהיגות**, הייתה בו אישיות והיה בעל עקרונות".

גנס היה מעורה בחברה הכללית, והוא לא ניסה להתחמק מגורלו ומגורל יהודי הגטו. לפיכך, בניגוד לפריד, **הוא התגורר בתוך תחומי הגטו**, למרות שיכול היה לנצל את קשריו על מנת להתגורר מחוץ לגטו עם אשתו ובתו. בהיותו מפקד המשטרה, תחומי הפעולה והסמכות שברשותו לא ריצו אותו, **ושאיפתו של גנס**

³ **רוז'קה – רייזל קורצ'אק** הייתה ממייסדי ה-פ.פ.א. - ארגון הפרטיזנים המאוחד בגטו וילנה. ספר העדות החשוב שלה, **"להבות באפר"**, הינו מקור היסטורי חשוב, המתאר את קורות היהודים בוילנה, פעילות היודנראט והפרטיזנים היהודים בוילנה ביערות רודניקי ונארוץ'. את הספר כתבה ביידיש, בהיותה בקיבוץ אילון. הסופר בנימין טנא (טננבוים), חבר בקיבוץ אילון אז, תרגם מדי יום את כתיבתה לעברית. הספר הינו אחד מספרי העדות הראשונים שיצאו לאור לאחר השואה. בנובמבר 1939 פגשה בוורשה את טוסיה אלטמן, וזו סיפרה לה על התארגנות חברי השומר הצעיר בוילנה, שנכבשה לא מכבר בידי הסובייטים ונמסרה לליטא. היא גנבה את הגבול מוסתרת בעגלה עם שני חברי תנועה נוספים והצטרפה לקן השומר הצעיר בוילנה, שבו הכירה את ויטקה קמפנר, עמה גם עבדה במפעל לייצור מברשות. השתיים הפכו לחברות בנפש. מאוחר יותר הכירה קורצ'אק גם את אבא קובנר.

עם כיבוש ליטא וסיפוחה לברית המועצות ביוני 1940 נאלצה תנועת השומר הצעיר לרדת למחתרת. בוילנה למדה יידיש ותרבות יהודית בקורסי ערב.

קורצ'אק נטלה חלק בשיבה ההיסטורית בגטו ב-31 בדצמבר 1941, בה החליטו 150 חברי תנועות הנוער בגטו להתאחד למסגרת אחת. בשיבה קרא אבא קובנר לתושבי הגטו "אל נלך כצאן לטבח!" וביום המחרת נמנתה קורצ'אק על מייסדי ארגון הפרטיזנים המאוחד-פ.פ.א. בערב ה-15 ביולי 1943 השתתפה עם ויטקה קמפנר ואחרים במבצע לחילוץ יצחק ויטנברג, מפקד ה-פ.פ.א. מידי משטרת הגטו היהודית. בספטמבר נמנתה על אחרוני הלוחמים שברחו מן הגטו דרך תעלות הביוב בלקחה עמה את ארכיון מסמכי פ.פ.א.

עלתה לארץ-ישראל בדצמבר 1944 והצטרפה לקיבוץ אילון, שרבים מחבריו היו חברי השומר הצעיר מפולין. היא הייתה השליחה הראשונה של ארגון הפרטיזנים שנשלחה במיוחד ארצה להביא את דבר הלוחמים וסיפור ההשמדה.

בועידת ההסתדרות הכללית השישית שהתקיימה בתל-אביב שהתקיימה מיד לאחר השואה סיפרה רוז'קה קורצ'אק את קורותיה של יהדות ליטא ומזרח אירופה בשואה. הקהל היה מזועזע מסיפור ההשמדה. היא דיברה בפני הקהל בשפת היידיש. דוד בן-גוריון שהיה נוכח באולם, לא התייחס לדבריה אלא העביר עליה ביקורת, משום שמסרה את דבריה בשפת היידיש ולא בעברית. באולם קמה מיד סערה, הקהל השמיע צעקות וקריאות: "זאת השפה בה מדברים שני שלישים מן העם היהודי בדורות האחרונים".

לשלטון הביאה אותו להרחיב את גבולות סמכותו, דבר שמכורח המציאות קרה על חשבון יושב ראש היודנראט, פריד.

כתוצאה ממצב זה, העניקו הגרמנים מעמד מועדף לגנס ולמשטרה היהודית. מורר, הגביטסקומיסאר של העיר ווילנה הוציא בתאריך 29.4.1942 הנחיות להפעלת המשטרה היהודית, שבו נקבע שגנס והמשטרה הם הגורם השליט בגטו ועומדים בקשר ישיר עם מורר ולא באמצעות היודנראט.

משמעות קביעה זו שכל הקשרים בין היהודים לממשל הגרמני יעשו בידי גנס ובפועל הסמכויות הועברו אליו.

מדוע הגרמנים העדיפו את גנס? – הוא התבלט בכוח מנהיגותו וראו בו מנהיג שיכול להוציא מן הכוח אל הפועל את כל הפקודות שהגרמנים יוציאו כלפי היהודים.

כדי לבסס את סמכותו והשפעתו, פעל גנס בקרב כל הקבוצות הפוליטיות ואנשי האינטליגנציה בוויילנה מהרוויזיוניסטים עד אנשי הבונד וקומוניסטים. בדירתו הוא קיים עמם התכנסויות תרבותיות, שבהן ניתנו הרצאות בנושאים כמו "עם ולאום", "יהודים ויהדות" ולאחריהן התקיימו רבי-שיח עם המשתתפים.

בפעולה זו, הוא הוסיף נדבך לתדמיתו וחזוק מעמדו בגטו. הציבור לא ראה בו רק איש בעל סמכות כמפקד המשטרה שכוחו היה רב, אלא הוסיף לתדמיתו שהוא גם איש רוח ותרבות, אינטליגנטי ומעורה בחיים היהודיים.

כדי לנהל את הגטו וגם לקיים חיים חברתיים תקינים היה צורך **במערכת משפטית פנימית של הגטו.** בפברואר 1942 הוקמה המערכת המשפטית באישור הממשל הגרמני. מערכת זו טיפלה בעברות שונות שהתרחשו בגטו, כמו עבירות פליליות של גנבה שוד ורצח, סכסוכי שכנים ואי-ביצוע הוראות היודנראט. התביעה הייתה כפופה למשטרה היהודית.

"שוטרים חברי היודנראט!"

מתוך 75,000 יהודי ווילנה נותרו 16,000. 16,000 אלה חייבים להיות אנשים טובים, ישרים ועובדים. כל מי של היה כזה מצפה לו אותו סוף כמו לנידונים של היום.

במו ידינו נעניש את העבריינים ונחסל אותם. היום אנו מוציאים לפועל גזר-דין מוות על 6 רוצחים יהודים אשר הרגו יהודים. את גזר הדין תבצע המשטרה היהודית השומרת על הגטו ותמשיך לשמור עליו. המשטרה מוציאה לפועל את גזר הדין בתוקף תפקידה. אנו מתחילים!" [12]

טרם ביצוע גזר-הדין היה חשש שהנידונים יפנו לממשל הגרמני ויתלוננו על פעולות בלתי-חוקיות בגזר הדין ובכך ימנעו מלבצע את גזר-הדין. ראוי לציין שגנסי לא שיתף את הגרמנים ולא קיבל אישורם לביצוע גזר-הדין.

* * * * *

סרט זרוע של סמל במשטרה היהודית בגטו וילנה. [1]

שוטר יהודי עומד בשער כניסה לגטו ווילנה [61]

גנס מתמנה ליו"ר היודנראט בוילנה

ב-11 ביולי 1942 השלטון הגרמני פיזר את היודנראט הראשון. מורר הגיע למשרדי היודנראט ונשא דברים בפני המתכנסים במשרד ואמר להם, **שנושא העבודה הוא בעל חשיבות עליונה בתקופת המלחמה**. היודנראט הנוכחי אינו יעיל ולכן היודנראט יפוזר, ומעתה יעקב גנס מתמנה ל"נציג הגטו". נקבעו לו 2 סגנים: א.פריד, סגן לענייני מינהל, ס.דסלר, סגן לענייני משטרה. השינוי יכנס לתוקפו, מחר 12.7.1942.

בחוצות הגטו הופצה מיד מודעה של יעקב גנס על מינויו כראש הגטו:
החל ממחר, 12 ביולי 1942, לפי פקודת הקומיסר של העיר ווילנה מר גינגסט, אני נוטל על עצמי את כל הניהול של גטו ווילנה. הסגנים שלי יהיו: (1) המהנדס אנאטולי פריד – לענייני אדמיניסטרציה. (2) דוד דסלר – לענייני המשטרה.
על החתום: יעקב גנס, נציג הגטו ומפקד המשטרה היהודית.

[13]

11 ביולי 1942.

* * * * *

צו שהוציא יעקב גנס, יושב ראש היודנראט בגטו וילנה, על פיו חייבים היהודים לברך כל גרמני בתחום הגטו. הצו הודפס ביידיש ב-4 בדצמבר 1942. [1]

גם לפני מינוי זה היה גנס שליט בגטו. מעמדו איתן, אפילו נהנה מפופולאריות בקרב הציבור היהודי. עובדה זו הניעה את הגרמנים למנותו כ"ראש הגטו", דבר שיקל עליהם לגייס כוח אדם לעבודה ולבצע אקציות בוילנה וגם בישובי הסביבה.

מינויו של גנס הרגיע את תושבי הגטו. את רוב מנהלי המחלקות ביודנראט השאיר על כנם, אבל **הוא הודיע לציבור שאופן ניהול הגטו משתנה**. הגרמנים דורשים למלא את כל פקודותיהם. כדי לעמוד בפני לחצם צריך לעמוד רק אדם אחד בראש הגטו. גנס הכריז גם על חנינה לאסירים יהודים שישבו בכלא הגטו. החנינה חלה רק על אסירים שעברו עברות מינהליות. על עברות קשות יותר כמין רצח, שוד, תקיפת שוטר ועוד לא חלה החנינה. במעשה זה הוא רצה לזכות באהדה מתושבי הגטו

לגנס היה חשוב מאד לשמור על קשר רציף עם תושבי הגטו. **הוא יצר ערוצי תקשורת עם יהודי הגטו באמצעות מנשרים**, בהם הוא הדגיש את חשיבות העבודה, סדר ומשמעת בקבלת ההוראות של היודנראט ושימוש בעונשים כלפי מפירי חוק. המנשרים ביטאו את מדיניותו, הודפסו ונתלו בחוצות הגטו.

בנוסף, בספטמבר 1942 הוציא גנס עיתון שנכתב בשפת היידיש. העיתון נקרא **"געטא ידיעות" - "ידיעות הגטו"**. העיתון הודפס בעותקים מוגבלים כי הוא חולק למוסדות הגטו ודפיו הודבקו על גבי לוחות המודעות בגטו. בעיתון היה מידע חשוב לתושבי הגטו בעניינים כמו, עבודה, חינוך, רפואה, תרבות, עזרה סוציאלית, דיור ועוד. כמו כן, דרך העיתון העביר גנס הודעות בעניין שמירת שקט בגטו, אי הפצת שמועות, חשיבות העבודה ועוד. העיתון נכתב במכונת כתיבה והכיל בין 6 ל-16 עמודים. גנס ניצל יפה אמצעי תקשורת זה והתושבים ראו בו אמצעי בעל חשיבות רבה. עיתון זה איפשר ליהודים להישאר ללא ערפול ועם "יד על הדופק".

היהודים בגטו הביעו אמון ביעקב גנס. בשלב זה, האנשים חשו שהם בטוחים יותר. נוצר מצב חדש שבו לא היו מחוסרי עבודה. ערכו הכלכלי של הגטו עלה

מיום ליום מכיוון שהגרמנים הבטיחו כי אנשי הגטו נחוצים להם לקידום תעשייתם.

נוסף לכך, יצא מוניטין ששוררים יחסים מצוינים בין הגרמנים לגנס ודסלר [מפקד החדש של המשטרה היהודית בגטו]. יחסים אלה יסייעו להישרדותם של אנשי הגטו.

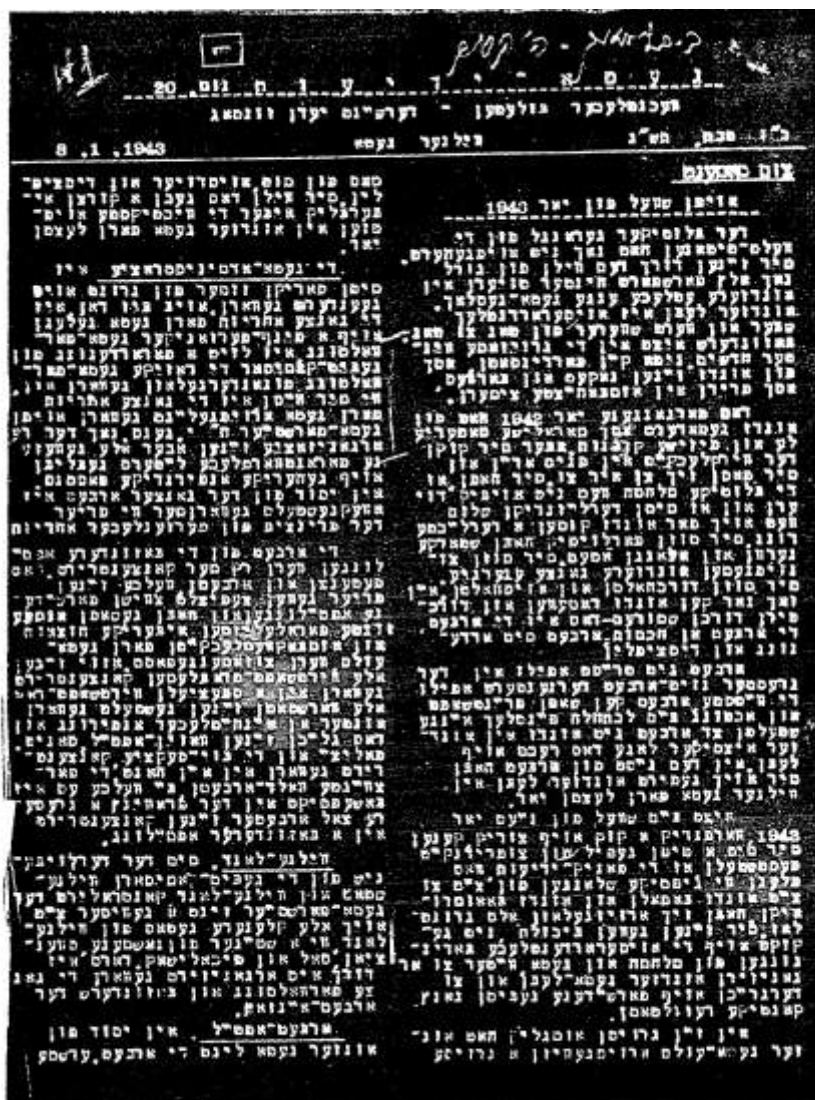
ב-15 ביולי 1942 הופיעו בגטו ווילנה הודעות נוספות של גנס:

"יסודות קיומו של הגטו הריהם **עבודה ממושמעת וסדר**. כל תושב הגטו המושכר לעבודה, הריהו כמו סלע עליו מושתת קיומנו. אין מקום בקרבנו לאלה המואסים בעבודה ומהלכים בצדי-הדרכים בבצעם פשעים מפשעים שונים..."

"מתוך אמונה שכל תושבי הגטו יבינו לרוח דברי, פקדתי לשחרר את כל העצורים בבתי-הסוהר שבגטו ובזה הנני מכריז על חנינה כללית, בתתי בזה האופן לפושעים מאתמול, את האפשרות להיטיב דרכם ולחזור לאורח-חיים ישר, לטובתם הם. אך אל יטיל איש ספק בכך, שבשעת בצורך לא אירתע מנקיטת אמצעים חמורים ביותר נגד אלמנטים פושעים.

אני תקווה שבקריאתי זו יתמכו ללא הסתייגות כל תושבי הגטו". [14]

* * * * *

"געטא ידיעות" - "ידיעות הגטו". העיתון הודפס במכונת כתיבה והודבק בלוחות המודעות ובמקומות ציבוריים [1]

ב-17 ביולי 1942 דרשו הגרמנים מהיודנראט למסור להם 500 אנשים. הם דרשו מגנס שווא יקבע את רשימת האנשים שימסרו להם. **גירגורי שור**⁴ כתב ביומנו: "יעקב גנס התייחס באופן מפוכח: מוטב להקריב מספר קטן של אנשים מאשר לאבד את כולם. לכן הצליח לשנות את ההחלפה את הילדים בזקנים, חלשים וחולים שלא יכלו להתקיים באופן עצמאי ונזקקו לעזרה סוציאלית". [15]

⁴ **גרגורי שור** נולד בוויילנה בשנת 1888 למשפחה דתית. הוא למד בחדר ולאחר מכן בגימנסיה רוסית למסחר. ביוני 1940 ערך שור עיתון של מינהל הרכבות. עם הכיבוש הגרמני והקמת גטו וילנה, נכלא שור עם אשתו, בתו ובנו בגטו.

במשך שלוש שנים, מתחילת הכיבוש הגרמני בוויילנה ועד שגורש למחנות העבודה, תיעד שור ביומנו את קורות יהודי וילנה. יומנו של שור הוחבא על ידי חסידת אומות העולם אונה שימאייטה ושרד את המלחמה.

כדי למלא את המכסה, מעת לעת ממשיכים לחטוף זקנים, חולים ותשושים. קצב החטיפות בוצעו באיטיות והדבר הביא להרגעת תושבי הגטו. גירגורי שור הגדיר את גנס כדיקטאטור.

אחרי רצח הזקנים והחולים, התהלכו שמועות כי הגרמנים מבקשים להגדיל את מעשי הרצח. הדבר נבע משאלונים שנשלחו למעסיקי היהודים בשאלות: האם היהודים מקצועיים בעבודתם? האם ניתן להחליף את העובדים היהודים בעובדים לא יהודים? ועוד שאלות נוספות. היהודים הבינו שמטרת השאלות להוציא להורג את העובדים הלא-יעילים ולא מתאימים.

גנס היה מודאג מהשמועות הללו ולכן אסף את השוטרים היהודים והודיע להם שאין כל בסיס לשמועות הללו. הוא הבטיח להם שהגטו ימשיך להתקיים באמצעות העבודה. מעשי ההשמדה של הזקנים והתשושים תוכננה לפני שהוא קיבל לדיו את ראשות הגטו. הוא בדרכו הצליח לצמצם בהרבה את מספר הקורבנות שתוכנן ע"י הגרמנים. בדבריו הרגיע גנס את האנשים.

* * * * *

היודנראט נוטל על עצמו את ארגון החיים הפנימיים. עתה גנס כראש הגטו ["גטופורשטייר"] ודסלר כראש המשטרה היהודית הם השליטים היחידים בגטו. גנס ביצע את מדיניותו ביד חזקה, בשליטה מוגברת על משטרת הגטו ובפוליטיקה של כלכלה נבונה.

רייז'לה קורצ'ק מגדירה אותו כדיקטאטור של הגטו ואומרת: "כוונותיו טובות הן, בלי ספק, ולא ייפלא, שהאיש ראה את עצמו יהודי בעל הכרה לאומית, שירשם בקורות העם כאחד מגואליו. ספק אם הוא הרגיש שהוא הולך ומסתבך ברשת סבוכה שאין ממנה מפלט. אך שלא כמקרהו של **גנס**, שבהערכת אישיותו ומעשיו **היו הדעות חלוקות**, היה **דסלר** [ראש המשטרה היהודית] לכל הדעות **משתף פעולה ומשרתם של הגרמנים**".

[16]

"העבודה למען החיים"

עקב כישלונם של הגרמנים בחזית הרוסית והחשש למלחמה ממושכת, התעשייה הגרמנית שייצרה כלי מלחמה עמדה בפני בעיה של חוסר כוח אדם ולכן היה צורך בניצול כוח האדם בשטחים הכבושים.

עובדה זו הניעה את גנרס להפוך את הגטו לגטו פרודוקטיבי על מנת למנוע את קץ הגטו, ובכך להציל כמה שיותר יהודים.

גנרס שאף להפוך את הגטו לגורם כלכלי. הוא האמין שהעבודה תציל את יושבי הגטו מהשמדה.

הייתה גם מחשבה שההישרדות באמצעות העבודה קשורה בתקווה שבחזית המזרחית, גרמניה עשויה להפסיד במלחמה ובתקופה זו יהיו הגרמנים עסוקים בהישרדותם ולא יהיו פנויים בחיסול הגטו.

גנרס התחיל ליזום הקמת בתי מלאכה ותעשייה זעירה בתוך הגטו. הוקמו בתי מלאכה שעסקו בייצור כלי קרמיקה, רהיטים, עבודות עור ועוד. בבתי מלאכה אלו הועסקו נשים רבות.

כל המכונות הדרושות כדי ליצור מוצרים תעשייתיים נבנו ע"י מהנדסים יהודים שגרו בגטו. הגטו נהפך למקום חי ויוצר. גנרס הצליח מכוח סמכותו ויכולתו הארגונית לתפעל מערכת מסובכת ולא פשוטה.

רייז'לה קורצ'ק כותבת:

"זוהי היה הרעיון המרכזי במדיניותו של גנרס: להפוך את הגטו לגורם כלכלי, שאין לפקפק בתועלתו ועל-ידי כך ירבו הסיכויים לגונן על יושביו בפני השמדה, 'העבודה בלבד היא שתצילנו!' – הגטו האמין בזאת ושקע למעלה-ראש בעבודה, לפי שאדיר היה חפצו לחיות ולעבור הזמנים הקשים".

שימו לב, מה היא כותבת בהמשך:

"המדיניות הכלכלית של גנרס הושתתה על יסודות רעועים, היא הייתה במהותה קצרת-רואי ועמעמה הכרתם של הבריות, אבל בתהליך ארגון החיים נתגלו כי כישרונות וכוחות יצירה גדולים ומופלאים. הציבור היהודי בגטו היה לנושא מפעל קונסטרקטיבי גאוני".

[17]

כאמור, היציאה לעבודה ומילוי הוראות היוֹדנראט היו בעלי חשיבות עליונה עבור גנס. לצורך ביצוע מדיניות זו הוא היה זקוק למערכת ארגונית שתסייע בידו. לשם כך הוא ניצל את ה**בריגאדירים** שפעלו בגטו.

מי היו הבריגאדירים?

בכל מקום עבודה שבו עבדו יהודים היה ראש קבוצה שידע היטב גרמנית או ליטאית ועמד בקשר עם המעביד. הוא למעשה תיווך בין המעביד לעובדים. הבריגאדיר לא מונה ע"י היוֹדנראט הוא צמח מלמטה מתוך הקבוצה עצמה, אחד שהתבלט, בעל כושר מנהיגות וכאמור בעל יכולת לתקשר עם המעביד.

כדי לחזק את הקשר בין בריגאדירים למעבידיהם, הבריגאדירים הרעיפו עליהם מתנות, ביצעו עבורם עבודות פרטיות, אפילו מעשי אומנות בוצעו עבורם ע"י העובדים היהודים ובנוסף העבירו להם שוחד כספי.

בעקבות פעילות זו, זכו הבריגאדירים למעמד מיוחס להשפעה ועמדות כוח בגטו ובכך השיגו גם הטבות לעצמם ולבני משפחותיהם. ראוי לציין, שרוב הבריגאדירים מילאו את תפקידם ביושר ובנאמנות ובאמות מידה מוסריות תוך דאגה אמיתית לאנשים שהם היו מופקדים עליהם.

מעמדם המיוחד איפשר להם מצד אחד לסייע לאחיהם היהודים במתן רישיונות עבודה [שיינים], השגת מזון נוסף, תנאי עבודה טובים יותר ועוד, ומאידך היו בריגאדירים שניצלו את מעמדם לקבלת שוחד וטובות הנאה.

הבריגאדירים החליטו **להקים פורום בלתי פורמאלי שלהם**. הם נפגשו פעם בשבוע ודנו בנושאים משותפים כמו, יחסי עבודה עם העובדים והמעסיקים, הקשר עם היוֹדנראט ועוד.

גנס חשש מכוחם העולה, בעיקר בקשר שלהם עם הגרמנים וכתוצאה מכך היו עצמאיים יותר והיוו סכנה לשלטונו של גנס והיוֹדנראט.

גנס לקח את הבריגאדירים תחת חסותו ובחורף 1942 הקים את "מועצת הבריגאדירים".

מועצה זו הייתה נפגשה אחת לחודש ודנה בנושאי עבודה שעליהם היו מופקדים. הם היוו גורם מקשר בין היודנראט והציבור היהודי.

לפעמים, גנס רצה להעביר ידיעות ליהודי הגטו ורצה להימנע מחשיפתם לגרמנים הוא העביר את הידיעות לבריגאדירים ודרכם הועבר המידע ליהודי הגטו. בעיקר **ביקש להזים שמועות שהולכים לחסל את הגטו**, הסברת תופעות טראגיים כמו אקציות ובעיקר שיפעלו להרגעת הרוחות ולהתריע את הציבור כנגד רכישת נשק והצטרפות לפרטיזנים שביער.

הבריגאדירים היוו גוף בעל השפעה בתוך היודנראט. הם נטלו על עצמם תפקיד של ייצוג העובדים בפני גנס ואכן קידמו נושאים כמו תרבות, מזון, שימוש בבית המרחץ ונושאים נוספים חשובים. גוף זה סייע רבות לגנס לבצע את מדיניותו.

* * * * *

**נאומו של יעקב גנס
באסיפת בריגאדירים, מנהלים ושוטרים
מיום 15 במאי 1943**

"הזמנתי אתכם לכאן, גבירוטיי ורבותי, על מנת להשמיע באוזניכם את הדברים הבאים:

הייתי בימים אלה בגסטאפו ושוחחתי עם ראש הס"ד בעניין אקדחים. חייב אני לומר לכם, שאין הוא שוטה כלל. הוא אמר: 'הגטו נחוץ מאוד מבחינה כלכלית, אבל אתם מסתכנים כמו טיפשים ואם תועמד שאלת הביטחון אמחק אתכם. ואפילו אם אתם כבר מסתכנים יהיו לכם 30, 40 או 50 אקדחים – גם אז לא תוכלו להיוושע, אלא רק תחישו את אסונכם".

לשם מה קראתי לכם? משום שהיום שוב אסרו יהודי בעבור מסחר באקדח. איני יודע עדיין כיצד יסתיים העניין. המקרה הקודם הסתיים בכי טוב, בשביל הגטו.

אני יכול לומר לכם שאם הדבר יישנה יענישו אותנו בחומרה. ייתכן שייקחו את כולם מגיל 60 ומעלה, או ילדים...עיינו בדבר והחליטו, אם אמנם כדאי כל זה!! הללו, שחושבים באופן שקול ובריא – להם יש רק תשובה אחת: אין הדבר כדאי!!

לא כדאי להתעסק עם פולנים. את זאת אומר אני מהיום הראשון, ועכשיו – על אחת כמה וכמה. שימו לב וראו את המתרחש אצל הפולנים, כיצד הם מוכרים איש את אחיו, וכמה יהודים הלכו לפונאר בגלל פולנים. אחרי כן הימלכו בדעתכם, אם אמנם כדאי הדבר. כל עוד הגטו הוא גטו, נעשה אנו – אלה הנושאים באחריות את כל מה שאפשר לעשות כדי שבגטו לא יקרה הדבר. כיום ערובה ליהודי כל משפחתו, ואם לא די בזה אטיל אני עצמי את האחריות על כל החדר, וגם אם זה לא יספיק, כל הדירה, ואפילו כל הבניין.

אתם חייבים להשגיח איש על רעהו, ואם יימצאו חמומי מוח, מחובתכם להודיע למשטרה. אין זאת מלשינות. מלשינות תהיה, אם אתם תחרישו ואנשים יסבלו. אני אומר את הדברים האלה בפני בריגאדירים, האחראים לבריגאדות שלהם. אני דורש מהבריגאדירים, שיכירו את אנשיהם. בצבא חייב הקצין להכיר היטב את אנשיו. והבריגאדירים אינם מכירים את אנשיהם. הם רואים את כל תפקידם בנשיאת תעודות מעבר, בישיבה במשרדים ובהכנסה בעד השער (הברחת מזון).

אתמול הטלתי בפעם הראשונה עונש על אותם הבריגאדירים, שבבריגאדות שלהם לא היו טלאים מסודרים כהלכה. מטבעי, הריני עצלן גדול. אני נותן פקודה, ואחרי כן לא אכפת לי איך ייפול דבר. לשאת טלאים, על כל המלבשים!

אתמול מזכרתי בפקודה הזאת, ו-35 בריגאדירים כבר ישבו בצינוק. החל ממחר יפקח לווס על הבריגאדות, ואם משהו לא יהיה כשורה ענוש יענשו את הבריגדיר. מספיק כבר עם שוטים המשמשים אומנות של תינוקות. אם הפועלים לא ילכו לעבודה, אזי הבריגדיר הוא אפס, הוא לא מתאים. אל תגרו את עצמכם, אם אין עושים לנו פרובוקציות, בל נעשה זאת אנחנו, כי המחיר נשלם אנחנו.

תנו דעתכם וראו נא היכן אנו עומדים!!!

לילה טוב. [18]

המשטרה היהודית בראשותו של דסלר

דסלר כראש המשטרה היהודית דירדר אותה מטה מטה. הוא גייס לשורת המשטרה טיפוסים מפוקפקים, אנשי העולם התחתון ששימשו כנוגשים כלפי היהודים. המשטרה שיתפה פעולה עם הגרמנים בתקופת האקציות והשרתה פחד נוראי. השוטרים נהנו מכל ממנעמי החיים, בעיקר במזון מעולה ובדיור ולכן לא ייפלא שהייתה שנאת נפשם של תושבי הגטו.

* * * * *

שיתוף פעולה בין המשטרה היהודית לבין הגרמנים בהסגרת יהודים

"אקצית הזקנים"

ב-17 ביולי 1942 פעלה קבוצת שוטרים יהודים בגטו ואספה זקנים וחולים קשים וכרוניים והובילה לפוספיישקי, מקום נופש סמוך לוילנה.

ב-26 ביולי נמסרו היהודים הללו לידי הגרמנים. הם הועלו על משאיות והובלו לגיא ההריגה בפונאר ושם נרצחו.

מעשה ההסגרה הזה של שוטרים יהודים עורר תרעומת ודאגה בקרב יושבי הגטו. הם חששו לאקציות נוספות של ילדים ונשים.

ב-22 ביולי 1942 כינס גנס את כל מפקדי הבתים ואמר להם בטרזניה שהם לא דאגו לזקנים מבעוד מועד. הוא דיבר גם בפני הבריגאדירים ואמר להם **כי דחה את דרישת הגרמנים שיסייע בידם בהסגרת ילדים, אבל זקנים וחולים שאינם יכולים להתקיים בזכות עצמם הוא מוסרם לגרמנים על פי דרישתם.**

הגרמנים ביצעו אקציה זו כדי לומר ליושבי הגטו כי קיומם תלוי **בזכות עבודתם וכל מי שאינו עובד אין לו זכות קיום.**

השמועות על אקציות נוספות הלכו וגברו. גנס חשש משמועות אלה ולכן ב-30 ביולי **כינס את משטרת הגטו** ואמר להם שאין שחר לשמועות אלה וכדי לא לפגוע במורל יושבי הגטו יש לאסור את מפיצי השמועות.

האירועים בגטו אושמיאנה

לאחר שגנס התמנה כראש הגטו בוויילנה, הרחיבו הגרמנים את סמכויותיו ומינו אותו לבא-כח הרשמי של הגטאות בליטא וביילורוסיה. גנס שלט מעתה גם ב"אימפריה" שכונתה "וילנר-לאנד".

גנס שלח מוויילנה את אנשיו, שהוטל עליהם לארגן את הגטאות כדוגמת גטו ווילנה שיש בו סדר, חוקים, מדיניות של עבודה וכלכלה נבונה שיסייע בהשרדותם של היהודים.

באוקטובר 1942 דרשו הנאצים מגנס לשלוח את המשטרה היהודית לגטו באושמיאנה ולמסור לידיהם כ-1,500 מחוסרי עבודה, זקנים, ילדים ונשים. גנס נאבק על המכסה שהוטלה עליו ואחרי משא-ומתן עם הגרמנים הם התפשרו על 500 איש.

מתקופה זו נשמר מסמך **שכתב אותו דסלר**, ראש המשטרה היהודית ובו **כתובים דברים מצמררי לב:**

"ביום הרביעי בשבת בשעה 10, שנת 1942 כינסתי את הקצינים ונועצתי אתם כיצד לערוך את האקציה. צפו שאלות טכניות שונות, כגון: מה יקרה אם תקצר ידנו להשתלט על ההמון, אם יסרבו האנשים להתכנס בכיכר. הוצע לאסוף את הזקנים בבית-המדרש. באושמיאנה יש שני בתי-מדרשות: ישן וחדש. אף כי אינני אדוק לא רציתי לכנס את האנשים **שנגזר דינם למות** בבית-המדרש דווקא. לכן כינסתי את אלה שנשתיירו בחיים.

קבענו שכל היהודים חייבים להתכנס על פני הכיכר לפי עיירותיהם... ובראש כל עדה ומועצה שלה, הרב. איש בל יישאר בביתו.

האקציה הצליחה. כולם יצאו מבתיהם והלכו לבית-המדרש בחבורות של 50 למען לא יראו האחרונים מה נעשה לראשונים.

משניגשה חבורה בת 50, מיינו אותם השוטרים שלי, שהיו באותו מעמד, לפי שרציתי להציל את הצעירים ואינטליגנציה, שהם עתידנו.

ביום רביעי בשבת, לפני האקציה, שאלנו כל כמה שעות למצב רוחם של האוכלוסין. חבר מועצת היהודים אמר לי: 'מוכנים הם להקריב קורבן – ובלבד שיסתיים העניין בכך'.

עמדנו בפני בעיה נוספת. האם רשאים אנו לבחור אנשים? האם לא מוטב להביא ליטאים? **מר גנס שלח לי ביום חמישי 6 ליטאים מהזונדר-קומנדו והביע חפצו שהם יעמדו ליד בית-המדרש ויעשו כל מה שיצטוו שיהא נראה הדבר, שהליטאים הם הבוחרים.** אך אני השארתי את הליטאים בבית. ראשית, מחשש שמא ייבהלו היהודים, ושנית הרי אי אפשר לערוב להם, לרוצחים, אפשר יפתחו ביריות והאחריות הייתה נופלת עלינו.

העברנו הכל במו ידינו. בית-המדרש נסגר, ואנו שמנו פעמינו למקום ההוצאה להורג. בחרנו אנשים לפי הוראותיה של מועצת היהודים. כינסנו את האנשים על פני המגרש והחלנו לחפש את אלה שהסתתרו בבתים. למגרש הגיעו עגלות. הטענו את האנשים והובלנום. השעה 1 אחה"צ. החזקתי את ההמון בבית-המדרש בכדי שיירגע. ב-3 אחה"צ הפסקתי את האקציה, אספתי את השוטרים למקום יחד, ואז פתחתי את בית-המדרש. הוצאה פקודה שחייבים הכול ללכת לבתיהם ולא להצטופף ברחובות. אותו ערב היו האנשים בורחים למראה פנינו. אך למחרת היום הבינו היהודים שאנו הצלנום". [19]

לאחר אקציה זו, מורל יהודי הגטו היה קשה מנשוא. **תושבי הגטו היו בדילמה: האם לקלל את גנס או לברכו?**

גנס היה מודע למתיחות הרבה השוררת בקרב היהודים ולכן החליט לכנס אסיפה שאליה הזמין את הנהלת היודנראט, אנשי המשטרה עסקני ציבור ואת רב הקהילה.

האנשים התכנסו בדירתו של גנס בתאריך 27.10.1942 **וכך הוא אמר להם:**
"רבותי, הזמנתיכם היום כדי לגולל לפניכם את אחד הטרגדיות האיומות שבחינו
היהודיים. לספר לכם על כך שהיהודים הולכו את חייהם למוות. ברצוני לדבר
הפעם דברים גלויים.

לפני שבוע ימים הגיע ווייס וגזר עלינו בשמה של ס.ד. לנסוע לאושמיאנה, לפי
שמצויים בגטו אושמיאנה כ-4,000 יהודים ומן הנמנע לכלכל את כולם בגטו.
**לפיכך יש להצר את הגטו, לבחור באנשים, שאין לגרמנים כל חפץ בהם
ולירות בהם.** וראשונים בתור – הילדים, ונשים, שבעליהן נחטפו אשתקד ע"י
החוטפים. שניות בתור יהיו נשים, אמהות לילדים רבים. שעה שקיבלנו את
הפקודה ענינו: "צום באפלי!" [לפקודה!].

מר דסלר נסע בלוויית שוטרים יהודים לאושמיאנה. לאחר 2-3 ימים הודיעו חברי
המשטרה היהודית לרשות המחוזית בוויילנה, שראשית, אי-אפשר לשלוח את
הנשים שבעליהן, נחטפו, מאחר שהן עסוקות בעבודה, ושנית משפחות בנות
4-5 ילדים אינן בנמצא כלל. לכל היותר נמצאות משפחות בנות 2 ילדים, בנות 3
ילדים נדירות הן. ובכן אף אותן לא יוכל לקחת. שכחתי להוסיף, שגזרו עלינו
להוליך 1,500 איש. ענינו שמכסה כזאת לא נוכל לספק. עמדנו על המקח. שעה
שהגיע מר דסלר עם הידיעות מאושמיאנה הופחתה המכסה עד 800.

משנסעתי עם ווייס לאושמיאנה, ירד שוב הסך ל-600 ובינתיים הוסרה מן הפרק
שאלת הנשים והילדים והשאלה הועמדה ביחס לזקנים בלבד. למען האמת,
באושמיאנה **נאספו 400 זקנים ואת אלה מסרנו לגרמנים.**

שעה שווייס בא לראשונה ודרש נשים וילדים, אמרתי לו שייטול את הזקנים,
והשיב לי 'הזקנים ייפחו את נפשם בלאו-הכי בימות החורף ואנו מצווים להקטין
את הגטו לאלתר'.

אכן הצילה המשטרה היהודית את כל אלה שצריכים היו להישאר בחיים. אלה
שימיהם קצרים בלאו-הכי הלכו. **ויסלחו לנו מכבודם היהודים הזקנים. הם
היו לקורבן על מזבח עתידנו...**

מחובתי להגיד להם: יהודים חביבים שובו לביתכם, איני רוצה לזהם את ידי
ולשלוח את שוטרי למלאכה הבזויה, אך אומר אני, **שאכן מתפקידי לזהם את**

ידי, לפי שהעם היהודי חי עתה את עתותיו הקשות ביותר. בשעה שנרצחו כבר 5 מיליונים, **מתפקידנו להציל את החזקים, הצעירים לא בגיל בלבד אלא ברוח, ולא להיגרר אחרי סנטימנטים.** איני יודע אם ירדו הכול לעומקם של הדברים ויצדיקו את מעשינו אף בשעה שנשתחרר מן הגטו. אך זוהי נקודת-הראות של המשטרה: **להציל כל מה שאפשר בלי להתחשב עם חוייתנו האישיות.**

מכם, רבותי, **מצפה אני לתמיכה מוסרית.** רוצים אנו כולנו לזכות ולעזוב פעם את הגטו. עתה עדיין יהודים רבים אינם מבינים את הסכנה הגדולה, בה אנו נתונים. כמה פעמים משך היום צפויים הננו להליכה לפונאר... אני לכשעצמי, רצה גורלי והייתי בשדה-הקרב ולא ידעתי פחד, אלא לאחר כך, שעה שהחזית הייתה מאחורי והוא הדין לגבינו. אנו נכאב כל זאת לאחר זמן, לאחר הגטו. והאדוק יגיד: השם יצילנו. והלא-מאמין יגיד לעצמו שתצילו הרוח החברתית. הכוח היהודי להחזיק מעמד למען העתיד היהודי.

רוזנברג [אלפרד רוזנברג, מהנהגת הנאצים] אמר בימים אלה שתפקידם של הגרמנים הוא להכחיד את יהדות אירופה. איני יורד לסוף דעתו. אילו נזדמן הוא לכאן, לגטו שלנו, הייתה קופצת עליו אימה ופחד. אנו בני אדם מורדפים, מסתתרים במלינות [מקומות מסתור מתחת לאדמה], נרצחים בפונאר, מנותקים ממשפחותינו, בנינו במשך שנה חיים חדשים, הרבה יותר מכפי שהשיגו זאת האריים. **זוהי היהדות.** רוח ללא-חת ואמונה בחיים. וכדי שלא יתגשמו דבריו של רוזנברג, נילחם היום... מלחמה מקדשת את האמצעים, אף-על-פי שלעיתים איומים הם ביותר. לדאבוננו שומה עלינו שלא להימנע מכל האמצעים בהיאבקותנו באויב...

היהדות לא ראתה דם הרבה במשך אלפיים שנה. היא חזתה הרבה להבות ומוקדות, אך לא דם. יהודים חזרו מפונאר ירויים בידיהם ורגליהם. פעם מוטלות היו בבתי-החולים חמש נשים וילד אחד שהגיעו מפונאר. כיום למוד-דם הוא העם היהודי, משום כך כבר אבד הכלח על הסנטימנטים.

היה ברצוני לקרב אתכם לחיים, להסביר לכם את החיים על כל מערומיהם. את מהותה האמיתית, הערומה של ההיאבקות. לשם כך אספתיכם, רבותי, אתכם, הרחוקים מן המשטרה".

גנס סיים את דבריו:

"כפי שאמרתי נוטל אני על עצמי את האחריות על המעשים שנעשו. איני רוצה וויכוחים כל-עיקר, אין איש רשאי להתווכח על מעשי אלה בעבר ובעתיד. קראתיכם כדי להסביר לכם, משום מה טובל יהודי את ידיו בדם, ואף לעתיד לבוא, כשנצטרך אנו, השוטרים ללכת – נלך". [20]

* * * * *

ב-24 ביולי 1943 בפעם הראשונה יצאה פלוגת לוחמים של ה-פ.פ.א.ו.⁵ בראשות יוסף גלזמן ליער כדי להצטרף לפרטיזנים. היו בה 21 חברי מחתרת. היציאה לא הייתה פשוטה. הלוחמים התערבו בקהל יוצאי העבודה בשעות הבוקר כאשר בידיהם גרזנים, משורים ואישורי עבודה. היה זה מסווה טוב וכך הצליחו לצאת מהגטו.

בדרכם ליער עלתה הקבוצה על מארב. 9 חברים מהקבוצה נפלו בקרב. כך נודע לגרמנים על יציאת חברי המחתרת ליער.

קיטל דרש מיד מהיודנראט לאסור את בני משפחותיהם של היוצאים ליער ואת אותם בריגאדירים של הפלוגות שבהם הם עבדו.

המשטרה היהודית בפקודו של דסלר ועל דעתו של גנס הסגירו לגרמנים

32 איש ובתוכם 5 בריגאדירים. באותו יום הם הועברו לגיא ההריגה בפונאר ושם נרצחו.

דסלר מסר את שמותיהם של הבריגאדירים לגרמנים ובכך ידע, שעתה כל בריגאדיר ישגיח היטב על אנשיו ובכך יסייע לדסלר למלא את תפקידו.

קורצ'ק מספרת, שלמחרת הגיע מידע מבריגאדיר בשם קאמרמכר שהיה עובד כפייה בגסטאפו, שהמארב שבו נפלו בקרב חברי המחתרת לא היה מקרי. דסלר ידע מבעוד מועד על כוונת הקבוצה לצאת ליער והודיע על כך לגסטאפו.

⁵ בעמוד 82 מוקדש פרק מיוחד על הקמת המחתרת היהודית ה-פ.פ.א.ו בגטו ווילנה.

גנס היה צריך להצדיק את מעשיו. הוא השתמש ב"שופר" התקשורת שלו "געטטא ידיעות", עיתון שיצא מטעם היוזנראט בתאריך 18.1943 **ובו נכתבו**

הדברים הבאים:

"...לא-כן מקרה 32 הנפשות, שנעקרו מתוכנו במפתיע ביום שני שעבר. כאן אין לנו את היכולת להתיימש באותו ייאוש, שמקורו בהכרת הגורל הבלתי-נמנע. כאן ברור לחלוטין, שהקורבנות היו מיותרים, שמותם נזקף על מצפונם של אלה, אשר בהתנהגותם הבלתי-אחראית גרמו לכך, שבני-אדם חפים מפשע ישלמו בחייהם בעד עוון-לא-להם..."

יחד עם רגשות הצער העמוק על הכחדתם של הגברים החפים-מפשע, הנשים והילדים, מלא לבנו חרון על אלה שהשליכו אחר גוום את הדאגה לכלל הגטו ותפקידיו החשובים, ביודעם יפה שעל-ידי כך מעמידים הם בסכנה את קיומם הגטו כולו ובראש וראשונה של הקרובים בנפש. הם-הם אחראים לדמם השפוך של הקורבנות ולכל הקשיים, שנגרמו לנו עתה בעקב התנהגותם..."

יהא דמם **השפוך אזהרה אחרונה לכולנו, זכיר נא, שלנו ניתנה אך דרך אחת בלבד: דרך העבודה, ובה חייבים אנו ללכת יחד יד-ביד ורגל-ברגל.**

יהא הדם השפוך אזהרה לכל הבריגאדירים, "קלוננפירר"-ים, מפקדי עשירות. ואף לכל פרט יהודי, שלא יתמהמה ויודיעו מיד על כל מקרה היעדרו של אדם מפלוגתם, ביתם, דירתם, חדרם. אין כאן מקום לסנטימנטים ורגשות משפחתיים. זוהי שאלת חובה, חובתם של בני-אדם, שהופקדה בידם משימה בעלת חשיבות. חייבים הם, כקצין של באטליון, להודיע מיד על תופעה שייתכן ותהפוך לנו לרועץ. **הודעה כזו אינה בחזקת מלשינות, כפי שסבורים רבים, שמושגיהם מושגי גלות מסולפים.** זוהי חובתו של כל תושב הגטו". [21]

* * * * *

בעקבות פרשת אושמיאנה נמתחה ביקורת על גנס שנאמרה עליו ע"י תושבי הגטו. גנס היה שלם עם פעולותיו וסיפר להם, שהגרמנים רצו לשתפו באקציה שבוצעה בגטו קימלישוק, אך הוא לא נענה לבקשת הגרמנים. באקציה זו נרצחו 800 יהודים. הוא הביע דעתו ואמר להם, שאם הוא היה מעורב באקציה זו הוא היה מצליח להציל יהודים רבים.

תובנתו של ד"ר יצחק ארד⁶ בדרך שבה נקט גנס בניהול הגטו הייתה:
האידיאולוגיה של גנס בשיתוף פעולה עם הגרמנים היה סלקטיבי. אידיאולוגיה
זו מבוססת על ההנחות הבאות:

- הממשל הגרמני מסוגל היה לבצע אקציה וללכוד כל מספר יהודים בכל עת
באמצעות משטרת הביטחון ויחידות ליטאיות שפעלו בפיקודם וללא צורך בסיוע
של גורמי מינהל יהודי בגטו.

- בבחירת הקורבנות, שתיעשה ע"י הגרמנים או הליטאים, הראשונים להשמדה
יהיו הילדים והנשים, אחריהם אנשי אינטליגנציה – שמבחינת כושרם הפיסי,
מקצועם וגילם, חלקם לא יכול היה להשתלב במעגל העבודה הפרודוקטיבית
הדרושה לגרמנים.

מההנחות הללו, גנס קבע את דרכי פעולותיו:

- ליטול חלק באקציות ובאמצעות המשטרה היהודית לתת את הזקנים והחולים
הכרוניים כקורבנות במקום ילדים ונשים – בהם ראה את העתיד הביולוגי של
העם, ואנשי האינטליגנציה – בהם ראה את עתידו הרוחני.

⁶ **ד"ר יצחק ארד**, פרטיזן, לוחם במחתרת כנגד הנאצים, איש הפלמ"ח, היה קצין חינוך ראשי בצה"ל, היסטוריון ויושב ראש הנהלת יד ושם בין השנים 1972 ל-1993. ארד כתב עבודת ד"ר באוניברסיטת ת"א שעסקה בנושא: "שואת יהודי ווילנה ומאבקם נוכח הכליון". ברבות הימים, שימשה עבודה זו בסיס לספרו החשוב: **"ווילנה היהודית במאבק ובכליון"**. כ"כ עסק בחקר השואה ופרסם מאמרים וספרים רבים הקשורים לשואה.

ארד נולד כ"יצחק רודניצקי" בעיירה סווינצ'אן, כיום בליטא. הוא למד בבתי ספר תרבות ויבנה בליטא ובצעירותו היה השתייך לתנועת "הנוער הציוני". הוא עבר עם הוריו לוורשה, בה למד בבית ספר תיכון תחכמוני.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה הוא נמלט חזרה לליטא. ביוני 1941, בעקבות מבצע ברברוסה, מצא את עצמו תחת הכיבוש הגרמני. הוא נמלט מאקצייה ראשונה והמשיך אח"כ להתגורר בגטו. בהמשך הוא הועסק על ידי הגרמנים במיון נשק שלל סובייטי וארגן קבוצה מחתרנית שסחבה נשק ממחסני הצבא הגרמני.

בפברואר 1943 ברחו חברי הקבוצה אל היער והצטרפו ליחידת פרטיזנים סובייטית על שם צ'פאייב באזור ווילנה ובהמשך עבר ליחידה של פרטיזנים ליטאים בגדוד של בריגאדת מרקוב. היחידה אליה הצטרף הייתה לא יהודית, וארד נאלץ להתמודד עם האנטישמיות של חבריו לנשק.

פרט לחדירה לגטו ווילנה באפריל 1943 על מנת להיפגש עם מנהיג המחתרת אבא קובנר, שהיה ארד עם הפרטיזנים עד שחרור האזור על ידי הצבא האדום, כשהוא לוחם כנגד הנאצים ומשתפי הפעולה עמם בבלארוס, תוך שהוא נושא את הכינוי המחתרתי "טולקה", שליווה אותו גם בשנים שלאחר מכן.

• להתמקח עם הגרמנים ביחס למספר הקורבנות ולהקטינו עד כמה שאפשר.

• למסור לגרמנים, בזמן האקציה, מספר קטן יותר של קורבנות ממה שסוכם.

לגרמנים היו נימוקים משלהם, מדוע כדאי להם להיעזר במשטרה היהודית בביצוע האקציות:

• הרצון לא לשבש את העבודה והייצור בגטו.

• מתן הרגשת ביטחון לכלל תושבי הגטו שהאקציה הינה מוגבלת.

• למנוע תסיסה, התנגדות ובריחה מהגטו.

• סלקציה שבוצעה ע"י המשטרה היהודית לא חייבה אותם להעמיד כוחות גדולים אלא סיוע של כוח קטן להובלת הקורבנות ולביצוע הרצח.

הדרך שבה נקט גנסי היה המשך והשלמה לאידיאולוגיה של "העבודה למען החיים" מתוך תקווה שחלק מיהודי הגטו יצליחו לשרוד את האקציות ולהישאר בחיים. הוא האמין שבפעולותיו הוא שומר על המשך קיומו של העם היהודי.

[24]

* * * * *

רבני ווילנה מתנגדים למסירת יהודים לידי הגרמנים

גנס רצה לקבל את תמיכת הרבנים בפעולותיו למסירת יהודים לידי הגרמנים. הרבנים התנגדו למסירת יהודים.

הרב קלמן פרבר מביא את העדות הבאה:

"בשכנות למקום מגוריי בגטו, התגוררה משפחת תנחום, בעלי בית-מרקחת בוילנה. משפחת תנחום הייתה מיוחדת עם משפחת הרב מנחם-מנדל זלמנוביץ', שאף היא גרה באותו רחוב.

בגטו, נשאר הרב בודד, יחידי מכל משפחתו, שכן אשתו ובנם **הרב הלל זלמנוביץ'** ומשפחתו נחטפו והובלו להשמדה בפונאר.

הרב זלמנוביץ', הרב פילובסקי, חתנו הרב יצחק קורניקס והרב ישראל גוטסמן, הם ארבעת הרבנים ששרדו בוילנה.

משפחת תנחום קירבה את הרב מנחם-מנדל זלמנוביץ' ובכל יום שלישי היה אוכל על שולחנם. הם עזרו לו בבדידותו. בחורף תש"ב-1942 'שפך' הרב זלמנוביץ' את מר ליבו לפני. כמסיח לפי תומו אמר לי: 'אינני מבין, מה רוצה ממני ה'קומנדאנט' [ראש היודנראט] יעקב גנס. **הוא בא ושואלני:** 'אם מותר לו למסור יהודים נכים, זקנים וחולים לגסטאפו, תמורת הבטחה שעל ידי זה יחוסו על יהודי הגטו'. הוא רוצה ממני היתר למסור יהודים להיהרג כדי להציל אחרים, צעירים ובריאים הנמצאים בגטו. אמרתי לו: **איך תבקש ממני דבר שהתורה אסרה?** האינך יודע שאין להבדיל בין דם לדם, בין זקן לצעיר? הבאתי לפניו את דברי הפוסקים, הרמב"ם והאחרונים. והוא בשלו: היתר הוא מבקש! אינני מבין בשביל מה נחוץ לו ההיתר? האם בלעדיו אינו יכול לבצע את מה שהוא רוצה? והרב זלמנוביץ' המשיך: תמהני עליו. מתוך שיחתי אתו הבינתי שמצפוני של גנס אינו נותן לו מנוח וברצונו להשקיטו".

[22]

מקור נוסף בעניין, זה יש לנו מ-ד"ר מרק מאיר דבורז'צקי⁷. במאמרו על **החיים בגטו ווילנה הוא כותב:**

"קשה לי לומר כיום מה הייתה גישת האנשים הדתיים בגטו ווילנה אל מפקד הגטו יעקב גנס, **ששיתף פעולה עם הגרמנים והיה מבצע את כל פקודותיהם בנוגע להוצאות למוות, מאידך, ידוע היה לדרי הגטו, שהוא משתדל עד כמה שאפשר להציל אנשים ממוות**. הוא עצמו האמין בשליחותו ובייעודו להציל לו אך מספר זעום מתושבי הגטו. אנשי המחתרת ותנועת-המרי - גישתם אליו הייתה שלילית; ברם, רבים מאנשי הגטו תלו תקוות בכוונותיו הטובות.

ברצוני לעורר כאן בעיה דראסטית במקצת, ואולי יתבררו ויתלבנו הדברים: ז. קלמנוביץ מספר ביכרונותיו על המקרה בו ציווה יעקב גנס על השוטרים היהודים שעמדו לפקודתו לבצע חיסול ארבע מאות זקנים ונכים באושמיאנה, ועל ידי כך הוא הציל, לפי דבריו, את היהודים הנותרים בגטו מאושמיאנה. קלמנוביץ כותב: 'הרב (מאושמיאנה) **פסק למסור את היהודים הזקנים**'.

לעומת זאת, ידוע לי מאורע לגמרי **אחר והפוך** על דעת גישתם של ההוגים הדתיים כלפי יעקב גנס ושיתוף פעולתו עם הגרמנים בהוצאת יהודים מן הגטו לפונאר.

לאחר האקציה במחוסרי התעודות הצהובות בגטו ווילנה נתכנסו החוגים הדתיים להתייעצות ואחר כך **יצאו הרבנים מנחם מנדל זלמנוביץ, דוב בער פילובסקי, יצחק קורניקס וגוסטמאן במשלחת אל יעקב גנס, קומנדאנט הגטו ואמרו לו,** כי לפי דין ישראל אפשר להסגיר יהודי לרשות, אם היא

⁷ **ד"ר מרק דבורז'צקי** נולד בוילנה וסיים לימודי רפואה באוניברסיטת השוכנת בעירו. מנעוריו היה פעיל בתנועה הציונית ונבחר למועצת עיריית וילנה מטעם הסיעה הציונית. במלחמת העולם השנייה שירת דבורז'צקי בצבא הפולני ונפל בשבי. הוא נמלט ממחנה השבויים והגיע לעירו ווילנה. כאשר הוקם הגטו, פעל כרופא בגטו וגם הצטרף למחתרת היהודית. בספטמבר 1943 נשלח למחנות עבודה באסטוניה. דבורז'צקי הנציח את מאמצייהם של הרופאים היהודים בתקופת השואה, בגטאות ובמחנות וגם את זוועות הרפואה הנאצית. הקדיש זמנו גם לכתיבה קורות היהודים בשואה תוך מתן דגש על יהדות ווילנה.

הוא פרסם מאמרים וספרים רבים המשמשים מקור היסטורי לעוסקים בחקר השואה. בשנת 1959 ייסד את הקתדרה לחקר השואה באוניברסיטת בר-אילן, שהייתה הקתדרה הראשונה לחקר השואה בעולם ועמד בראשה. בשנת 1953 זכה בפרס ישראל במדעי החברה על ספרו "ירושלים דליטא בשואה ובמרי".

דורשת אותו **אישית**, בציינה את שמו, ואם הוא נאשם **בעבירות אישיות**. אבל
אסור להסגיר יהודי אם הרשות דורשת יהודי סתם, כלומר, לא על חטא שחטא,
אלא על שום היותו יהודי.

הרבנים העירו לגנס כי אין הוא רשאי לברור יהודים ולמסרם לידי הגרמנים
כדרישתם, שבכך הוא נוהג לא לפי הדת היהודית. גנס הצטדק כי על ידי
השתתפותו במיון ובהסגרת מספר מועט של יהודים הוא מציל את כל השאר
ממוות. ועל כך ענו לו הרבנים, כי במקרה כגון זה כבר פסק הרמב"ם (הלכות
יסודי התורה פ"ה, ה"ה): "וכן אם אמרו להם עכו"ם: תנו לנו אחד מכם ונהרגנהו,
ואם לאו נהרוג כולכם - יהרגו כולם ואל ימסרו נפש אחת מישראל". [23]

* * * * *

המקור ההלכתי לפסיקת הרבנים שאוב משני מקורות הלכתיים:

תלמוד ירושלמי, דף מז, א פרק ח, הלכה ד:

"תני סיעות בני אדם שהיו מהלכין בדרך פגעו להן גויים ואמרו תנו לנו אחד מכם
ונהרוג אותו ואם לאו הרי אנו הורגים את כולכם **אפילו כולן נהרגים לא ימסרו
נפש אחת מישראל**".

רמב"ם, משנה תורה, ספר המדע, הלכות יסודי תורה, הלכה ח:

"נשים שאמרו להם גויים, תנו לנו אחת מכם ונטמא אותה, ואם לאו, נטמא את
כולכם יטמאו את כולן, ואל ימסרו להם נפש אחת מישראל. וכן אם אמרו להם
גויים, תנו לנו אחד מכם ונהרגנו, ואם לאו, נהרוג את כולכם - ייהרגו כולם, ואל
ימסרו להם נפש אחת מישראל. ואם ייחדוהו להם ואמרו, תנו לנו פלוני או נהרוג
את כולכם. אם היה מחויב מיתה כשבע בן בכרי, ייתנו אותו להם, ואין מורין
להם כן, לכתחילה; ואם אינו חייב - ייהרגו כולם, **ואל ימסרו להם נפש אחת
מישראל**".

חיסול הגטאות באזור ווילנה-לאנד

בווילנה-לאנד היו ארבעה גטאות קטנים והם: סווינציאן, מיכילשוק, סול ואושמיאנה. בנוסף, פעלו באזור מחנות עבודה, שבהם עבדו יהודים מווילנה ומהגטאות הקטנים.

עקב פעילותם של פרטיזנים בקרבת הגטאות, החליטו הגרמנים לחסל את הגטאות ומחנות העבודה. היהודים הועברו לווילנה ולקובנה. גם בסיטואציה זו **ניצלו הגרמנים את גנס** והורו לו להעביר את היהודים לשני הגטאות הנ"ל.

העברה זו גרמה לחרדה בקרב יהודי ווילנה, הם חשו כי בסופו של דבר הגרמנים זוממים לחסל את יושבי הגטו. במקביל הם שמעו על אקציה גדולה שבוצעה בגטו גרודנה וכן בגטו עצמו נעשה רישום חדש של היהודים.

"ידיעות הגטו", כלי תקשורת החשוב של גנס פירסם ב-21 במרס 1943 [גיליון 31] פניה לתושבי הגטו המבקשת להרגיעם. **וכך נכתב בעיתון זה:**

"בקשר למצב – הירגעו! לא פעם התרענו ב'ידיעות הגטו' נגד הלך רוח של בהלה... בשבוע האחרון שקע הגטו בהלך רוח של עצבנות ושוב, בלי כל יסוד, ובלי לדעת במדויק האת הסיבות האמיתיות שגרמו לצעדים מסוימים מצד גורמי הממשל. במה דברים אמורים: בהתאם להוראות הממשל הגרמני, שפורסמה לפני זמן מה, אסור על היהודים לגור לאורך הגבול עם רוסיה הלבנה, באזור שרוחבו 50 ק"מ. על יסוד הוראה זו החלו להוציא את היהודים מארבעה גטאות קטנים, שנמצאים בוילנה לאנד: סווינציאן, אומיאנה, מיכילשוק וסול. חלק מהם מועבר לגטו ווילנה וחלק למחנות עבודה שונים.

יש לציין, שהעברתם של יהודים אלה מתבצעת בעזרה ובפיקוח של המשטרה היהודית מהגטו שלנו. נעשה הכל כדי לארגן טוב יותר את ההעברה ולהקל עליה.

במצבו של הגטו שלנו לא השתנה מאומה באופן מוחלט ושום סכנה לא צפויה לו. לפיכך אנו מייעצים: אל תגרו את עצביכם בהשערות שאין להם שחר. אנו יכולים לומר שוב, שכל אחד יעשה את עבודתו, יהיה שקט וירגיע את סביבתו".

[25]

הגרמנים הצליחו להונות את גנס. הם הודיעו לאנשי הגטאות שהם יעבירו אותם ברכבת לקובנה וגם הודיעו ליהודי ווילנה, שאם יש להם קרובים בקובנה הם יוכלו להצטרף אליהם והם יוסעו לשם ברכבת. הרכבת עם היהודים מהגטאות הקטנים הגיעו לוילנה, לרכבת זו, חוברו הקרונות של יהודי ווילנה שחפצו להגיע לקובנה.

בשיחה עם אחד מעובדי הרכבת נודע לגנס שהרכבת נוסעת לכוון גיא ההריגה בפונאר. כאשר הרכבת נעצרה בפונאר, הורדו ממנה אנשי המשטרה היהודית וגנס בתוכם והובאו לוילנה ע"י שוטרים ליטאים. **כך התברר לגנס, כיצד הגרמנים הטעו אותו ושקרו לו כאשר אמרו לו שיעד הרכבת לקובנה ולמעשה היא הגיעה לפונאר.**

כ-3,800 יהודים נרצחו בפונאר. מעטים הצליחו להימלט. כאשר יהודי הגטו שמעו על רצח זה, פחד קשה אחז אותם.

תוצאות אקציה זו, גרמו לסדקים באמון שרכשו תושבי לגנס. האידיאולוגיה שהעבודה תגרום להישרדותם התערערה.

נחלקו הדעות בגטו. אם גנס ידע מראש על גורל היהודים, אזי הוא בוגד ואם לא ידע כך הוא היה כלי משחק בידי הגרמנים, שהצליחו דרכו להטעות את היהודים בכוונות ההשמדה שלהם.

* * * * *

היודנראט מנהל את הגטו באמצעות מחלקות ייעודיות

מנהיגותו וכושר הארגון של גנס ניכר היה גם בהמשך קיום המחלקות הייעודיות שפעלו בגטו עוד מתקופת היודנראט הקודמים. הוא קידם, שיכלל וביסס את המחלקות.

מחלקות כגון, מחלקת אספקה, מחלקת עבודה, מחלקה טכנית, מחלקת שיכון, מחלקה סניטרית, עזרה סוציאלית, מחלקת בריאות ומחלקת חינוך. באמצעות מחלקות אלו ניתנו שירותים חשובים לתושבי הגטו. ראוי לציין שגנס היה מעורב בקידום דברים רבים במחלקות גם בעת שהיה מפקד משטרת הגטו טרם התמנותו לראש הגטו.

הגטו בראשותו של גנס שימש דוגמה ומופת להתנהלות גטו בעיני הגרמנים וכך **כותבת קורצ'אק:**

"לגטו הווילנאי המאורגן למופת יצא מוניטין, תכופים ביקוריהם של נכבדים מחוץ-לארץ, באים אורחים אף מברלין עצמה, רופאים צבאיים, ועדות סניטריות, באים, מסתכלים בגטו, בדייריו, מביעים התפעלות, גומרים את ההלל על המצב ההיגייני: 'יהודים אלה הרי הם נקיים באמת', ומצלמים ומצלמים בלי סוף.

תמיד, בעבור 'גרמני חשוב' דרך ווילנה, מן ההכרח הוא שיבקר את ה'יודן גטו'. הרי זה אחד מפלאיה של ווילנה. אם בעל דרגה גבוהה הוא מבקר, מתלווה אליו ווייס בכבודו ובעצמו, פעמים אף היגסט [שר המחוז]. הם מובילים את האורחים הכבודים בסמטאות הגטו, על פני מוסדותיו וסדנאותיו. ושניהם מוסרים אינפורמציה וגומרים את ההלל על הגטו 'שלהם' [זיינה], היהודים 'שלהם'. כמה הם שקודים על מלאכתם, בעלי מרץ וכישרונות! היגסט גאה על הגטו שלו. ווייס רואה בכך את זכותו שלו". [26]

כתוצאה מהאקציות, נותרו ילדים יתומים ועזובים. הם היו רעבים, חסרי בית קרועים ובלואים. נמנעה התפתחותם החינוכית והם היו נחשלים.

הנערים הללו התארגנו לחבורות של ילדים ובני נוער ועסקו בגנבות לצורך קיומם.

היודנראט סייע להם בדיוור, מונו להם מדריכים. קצין המשטרה י.מושקאט שפעל בחטיבת ההובלה של הגטו הקים את **"טראנספורט-בריגאדה-ילדים"** שעסקה בהובלת מצרכי מזון ממחסני היודנראט.

"כל ענף ההובלה הפנימית שבתחומי הגטו הוא עתה ברשותם. בעוברך עתה בסמטאות הצרות, תשגיח מיד ב"ילדים" אלה, הדוחפים בזיעת אפיהם עגלות-יד עומסים משאות על זרועותיהם החלושות הילדותיות, עיניהם מחייכות מתחת למשא למולקה "שלהם" [מולקה חזן, מדריכם של הילדים]. ובגטו פסקו הגנבות. בזכות עבודתם זכו הילדים במזון ובלבוש". [27]

קרוק כותב: שבחודש מארס 1943 הקים גנס רשות מרכזית לטיפול בילדים עד גיל 16. הרשות טיפלה בילדים העובדים, פיקחה על הפנימיות ובתי-הילדים ודאגה להכניס ילדים מתחת לגיל 10 שהיו במצב של הזנחה והידרדרות מוסרית לפנימיות.

הוקמו בתי יתומים והתקיימו קורסי הכשרה מקצועית לבני הנוער במקצועות מסגרות, נגרות וצבעות. [28]

פעילות תרבותית וחינוכית בגטו

הדבר המדהים ביותר, שבתקופה כה קשה של אקציות ורדיפות היהודים פרח מערכת החינוך ופרחו החיים התרבותיים בגטו.

אני מגדיר תופעה זו כביטוי לעמידה רוחנית של יהודים בשואה והרצון העז להישרדות.

בספטמבר 1941 למדו כ-3,000 ילדים בבתי-ספר. נוסדו גם ישיבות הוקמו "חדרים".

פעולות התרבות פרחו גם בקרב המבוגרים. התקיימו קורסים לשפות זרות ומתמטיקה גבוהה הוקם כעין "טכניון".

האומנים והסופרים שנותרו בחיים ארגנו מועדון ספרותי-אומנותי. וכל זאת נעשה לאחר יום מפרך של עבודות כפיה מחוץ לגטו.

ב"יוגיקעס-קלויז" מתקיימות הרצאת בהיסטוריה של עם ישראל. בגטו מתקיימות תערוכות של ציירים ופסלים. מוקמת תזמורת סימפונית ומתארגנות שתי מקהלות אחת שרה בשפה העברית והשנייה בשפת היידיש.

אחד הדברים המופלאים היה **קיום תיאטרון בגטו**. להצגות נהרו המוני יהודים. מחלקת התרבות של היודנראט מנתה 70 עובדים

תיאטרון הגטו - "געטא-טעאטער" הוקם ביוזמה "מלמטה" על-ידי שחקנים, זמרים ובמאים שנותרו בחיים. המופע הראשון נערך בינואר 1942, כחודש לאחר האקציות הנוראות שבה נרצחו מלמעלה ממחצית מתושבי הגטו - כ-35,000 יהודים. בהתחלה, הייתה התנגדות נחרצת של הציבור להעלאת הצגות בימים כה קשים. ברחובות נתלו מודעות "אין עושים תיאטרון בבית קברות".

קרוק כותב: "חשתי פגוע, פגוע אישית... במצב העצוב של גטו ווילנה, בצל של פונאר... [גיא ההריגה של גטו ווילנה] כאן, ברגע זה, זאת חרפה".

אבל, ראו דבר מפתיע קרה: כאשר הועלו ההצגות, חל שינוי גדול בקרב הציבור היהודי בוילנה. יותר מאוחר קרוק **שינה דעתו** וכתב ביומנו: "ובכל זאת החיים חזקים יותר מכל. שוב, פועם דופק החיים בגטו ווילנה. בצל פונאר רוחשים חיים ותקווה לבוקר טוב יותר. האולמות מלאים. ערבי הספרות מלאים והאולם הגדול אינו יכול להכיל את כל הבאים".

גם עמדת הציבור השתנתה לחלוטין לאחר המופע הראשון ואלה שבאו אחריו, התיאטרון זכה להכרה ולהערכה נלהבת. ההצגות היו ברמה גבוהה ותרמו רבות **להעלאת המורל של התושבים המדוכאים**. כעבור שלושה חודשים עבר התיאטרון למשכן קבע באולם של "התיאטרון העירוני הקטן" בו היו למעלה מ-400 מקומות ישיבה. השחקנים והשירים נעשו פופולאריים ביותר בקרב הציבור.

יעקב גנס, ראש הגטו אימץ יוזמה זו. הוא ראה בתיאטרון לא רק מקור מחיה ותעסוקה לאומנים, אלא גם **דרך להרגעת הרוחות, לשיקום המורל ולהפיכת החיים לנורמאליים עד כמה שניתן.** לכן שקד לטפח את פעילות התיאטרון ולהכניסו למסלול קבוע. כל זאת תוך כדי האקציות התכופות וההוצאות להורג **בפונאר.**

תוך שנה אחת לפעילות התיאטרון **התקיימו 111 הצגות.** ההצגות נערכו בדרך כלל לפני אולמות מלאים עד אפס מקום, והכרטיסים נחטפו מראש, ימים ולעיתים שבועות לפני קיום ההצגה. עד לחיסול הגטו ב- 20 בספטמבר 1943 הוכפל מספר ההצגות.

אמונתם החזקה של אנשי גטו ווילנה כי מחר יהיה טוב יותר, אפשרו להם לחלום חלומות בהקיץ ולהפעיל את הדמיון היוצר תוך כדי נטרול נפשי מהמציאות הקשה מאד שלהם ולתת משמעות לחייהם. הם ידעו שהנאצים יכולים לשלוט בגופם, אבל **לעולם, לעולם!** הם לא יוכלו לשלוט בנפשם ובנשמתם. לא ניתן לשלול את החופש של הנפש. הייתה זו גבורה עילאית.

ב-15.1.1943 במלאת שנה לקיום התיאטרון בגטו **מביע גנס דברי הערכה לפעולות התרבות בגטו, וכך הוא אמר:**

"... רצינו לתת לאדם את האפשרות להשתחרר מן הגטו למשך שעות אחדות ואת זאת השגנו. ימים קשים ושחורים עוברים עלינו. גופנו נתון בגטו, אך את רוחנו לא הצליח לשעבד... לפני הקונצרט הראשון אמרו, שאין לערוך קונצרטים בבתי קברות. אמת, נכון הדבר, אבל כל החיים עכשיו בית קברות. אסור שידינו תרפינה. עלינו להיות חזקים ברוח ובגוף..." [29]

סצינה מתוך הצגת התיאטרון "היהודי הנצחי" בגטו וילנה [2]

הועלו על הבמה בגטו הרבה הצגות, חלקן הפגתיות וחלקן ביטאו את רחשי הלב של יושבי הגטו וגם קריאה למרי.

ההצגה "היהודי הנצחי" הועלתה בשפה העברית לעומת רוב ההצגות שהועלו בשפת היידיש. המחזה הועלה בתיאטרון העברי בגטו ווילנה בימיו האחרונים של הגטו ביוני 1943, והיה יוצא דופן לא רק בשל שמו אלא גם בשל תוכנו ואופיו.

התיאטרון העברי היה אחד התיאטראות שפעלו בגטו וילנה. מפעיליו היו חברי **אגודת "הברית העברית"**. בין חברי האגודה היו רבים מאנשי המחתרת, כמו אבא קובנר ומארק דבורז'צקי. האגודה נוסדה בסתיו 1941 **במטרה** להגביר את לימוד העברית ולצקת תוכן ציוני בפעולות חינוכיות ותרבותיות. חברי האגודה סברו, שעד היום האחרון של הגטו צריכה להישמע בו המלה העברית ובאמצעות המילה העברית החיה, יוקם חייץ שיגן מפני חיי הגטו המשפילים ויביא לתחושת חירות אישית ולאומית.

שחקני ההצגה היו חברי תנועות הנוער שלאחר יום עבודה מפרך הלכו לשחק בתיאטרון.

האגודה קמה על רקע מאבקים פוליטיים על אופי החינוך בגטו, בין חוגים ציוניים לחוגים אנטי-ציוניים. ארגון גג זה ריכז תחתיו אירועים תרבותיים מגוונים בשפה העברית.

בנוסף לקיום הצגות, "הברית העברית" הייתה פעילה בפעולות תרבות וקיימה אירועים לקראת החגים, הכוללים הרצאות מדעיות, ערבי שירה עברית וערבי תנ"ך.

דבור'צקי מספר לנו, כיצד הפכה פעילות "הברית העברית" לפופולארית: "עד מהרה נתחבבו המסיבות הללו על ציבור הגטו, ומספר הצמאים למילה העברית ולבת קול רחוקה מארץ-ישראל כה גדול היה [...] היו מקרים שמספר המאזינים הגיע לשש מאות איש". [30]

קריאה למרי באמצעות תכני ההצגה

בחירת "הברית העברית" במחזה ה"יהודי הנצחי" אינה מקרית. מטרת ההחלטה הייתה להציג "יצירה שתהא קשורה בבעיות מלחמת השחרור של היהודים ותקוות הגאולה".

המחזה "היהודי הנצחי" נכתב בראשית המאה ה-20 על-ידי דוד פינסקי, מגדולי מחזאי היידיש של המאה, והועלה בתיאטרון "הבימה" במוסקבה בשנת 1919, לפני שעלה התיאטרון לארץ-ישראל. חברי "הברית העברית" חיפשו עותק של המחזה, אך הוא לא נמצא. דבור'צקי וחבריו שחזרו את המחזה, עד שיצרו מחזה המורכב מכמה מערכות ושירים.

החברים שקדו רבות על שיפור העברית והאמינו כי "המחזה ירומם את רוחם של בני הנעורים בגטו". את ההצגה ליוותה תזמורת ומקהלה, והתלבשות נתפרו מציצות וטליתות, כך שהעניקו לשחקנים מראה המזכיר יהודים בתקופת בית שני.

כותבי יומנים מגטו ווילנה מזכירים את המחזה ברשימותיהם, ביניהם זליג קלמנוביץ' והרמן קרוק. עובדה זו מלמדת כי המחזה השאיר רושם רב על תושבי הגטו. יש לזכור, כי שם המחזה – "היהודי הנצחי" עורר בקרב אנשי גטו ווילנה

זיכרון נוסף; בשנות ה-30 וראשית שנות ה-40 הפיצו הנאצים סרטים והקימו תערוכות על מנת לקדם ולהחדיר את התעמולה האנטישמית. העלאת המחזה בגטו ווילנה הביאה עימה בשורה ותקווה וסגרה מעגל היסטורי בעל משמעות עמוקה עבור יהודי הגטו.

מאיר דבורז'צקי כותב:

"הצגת 'היהודי הנצחי' בגטו היו לשעות של התרוממות-הרוח, שסחפה את הכול בלהט עזה **ועוררה לתקווה ולמרי**. היו אלה רגעי אורה בל יישכחו בחשכת הגטו. על הבמה עברו הימים האחרונים במלחמת ישראל לחירותו, יגונו של אדם יחיד שלא השתתף במלחמת העם, אבדן העם, לידת המשיח וצאתו של הנביא לדרך הנצחית של קיום אשר תעודתו – בקשת הגואל.

וכשמהבימה נפלו קריאות לקרב אחרון עם הרומאים, הבין הקהל מי הם הרומאים בגטו, ומי הוא הנדרש לצאת לקרב נגד הנוגשים. הצגת 'היהודי הנצחי' על-ידי התיאטרון העברי בגטו **נתקבלה אז על-ידי נוער הגטו ככרוז דרמתי מסעיר למרי ולהתגוננות**".^[31]

וכך העיד מארק דבורז'צקי במשפט אייכמן:

"הצגנו את 'היהודי הנצחי' מתוך רצון דרך הבמה **לקרוא לנוער למרי**. היהודי הנצחי יוצא לגלות, לחיי עולם עד שיחזור למולדת שלו. הכנסנו בו מלים שלא היו בטקסט של 'הבימה'. יהודי זה נהפך לקורא למרי ברומאים. אנו ידענו שהרומאים של הגטו הם הגרמנים".

הפרסום להצגות נעשה בדרך כלל בשפת היידיש, שזו הייתה שפת תושבי הגטו. "הברית העברית" פרסמה את מודעות רק בשפה העברית^[2]

במועדוני הנוער שהתקיימו בגטו התקיימו גם פעולות תרבות. המשורר הידוע
סוצקובר הופיע בפניהם, קרא והסביר את שיריו.
שמרקה קוצ'רגינסקי⁸ חיבר המנון בידיש ששרו אותו הצעירים בהתלהבות רבה.
להלן התרגום לעברית:

מצעדנו רב בו צער,
הילכנו עז וגא,
אף כי צר עומד בשער,
לב הנוער שיר מלא.
כל שונא זכור מזכורה,
והזכר מזכיר כל ידיד.
את תמולנו עוד נקשורה,
עם היום – תמיד, תמיד!

[32]

* * * * *

⁸ שמריהו (שְׁמֶרְקָה) קֶצ'רְגִינסקי נולד בוילנה. היה סופר, עיתונאי ומשורר יידיש, פרטיזן במלחמת העולם השנייה. מגיל צעיר החל לכתוב שירים וסיפורים ולפרסמם. היה בין המייסדים והפעילים של חבורת משוררי היידיש הצעירים בוילנה, "יונג וילנה" ("וילנה הצעירה"). קצ'רגינסקי היה בעל השקפות שמאלניות, והצטרף מצעירותו למפלגה הקומוניסטית. בוילנה היה כתב של העיתון היידי מאמריקה "מארגען פרייהייט". כבר מצעירותו נתחבבו כמה משיריו על ההמונים היהודים בוילנה ובפולין, והפכו לשירי עם מושרים.

היה פעיל בחיי התרבות הענפים והאינטנסיביים שהיו בגטו. פעל בגטו יחד עם המשורר אברהם סוצקבר ואחרים, והיה בין השאר בין מצילי אוצרות היהדות העצומים שהיו בוילנה: באפריל 1943 החלו הנאצים לבזוז את ספריית "ייווא", כחלק מ"מבצע רזנברג", וכפו על קצ'רגינסקי לסייע להם באיסוף מסמכים מיווא על מנת להעבירם לברלין. היות ש-"ייווא" שכן מחוץ לגטו, עלה בידו של קצ'רגינסקי, בסיוע סוצקבר ואחרים, להציל ספרים, כתבי-יד ומסמכים מארכיון גטו וילנה.

בספטמבר 1943 נמלט קצ'רגינסקי מגטו וילנה, והצטרף ליחידת פרטיזנים סובייטים ביערות הסמוכים. בשל חברותו במפלגה הקומוניסטית, קודם לתפקידי ארכיון, עיתונאות, רישום ותעמולה בחטיבת הפרטיזנים הרוסית. בקיץ 1944 היה בין ראשוני השבים לוילנה ולגטו החרב. קצ'רגינסקי התמסר לפעולות הצלה שימור ואיסוף של יצירות התרבות היהודית שנמחקה. ובשנת 1948 הוציא אנתולוגיה גדולה של שירת יידיש שחברה בגטאות ובמחנות ההשמדה. לשירים צורפו לחנים והאסופה הזו הפכה לאבן פינה ביצירת היידיש של תקופת ההשמדה.

משפט ציבורי בגטו על רקע מנהיגותו של יעקב גנס
נושא המשפט הציבורי:
האם הורדוס המלך היה בוגד או מציל העם?

במסגרת פעולות התרבות של בני-הנוער, בוצעו פעולות מגוונות ואחת מהן הייתה קיום "משפט ציבורי" בנושא היסטורי שהוא גם אקטואלי ליושבי הגטו ובעיקר לבני הנוער.

אישיותו של גנס, כראש הגטו הייתה שנויה במחלוקת והדבר בא גם לידי ביטוי ב"משפט ציבורי" על הורדוס המלך מתקופת בית שני.

בנימין אנוליק⁹ שהיה נער בגטו ווילנה מספר על "משפט ציבורי" שנערך בגטו: ב-21 בדצמבר 1942 התקיים בגטו משפט ספרותי על התנהלותו המנהיגותית של המלך הורדוס בימי בית שני. איציק רודאשבסקי נשא את נאום התביעה. בדבריו, סקר את קורות חייו של המלך הורדוס כאשר היה עדיין מושל הגליל והצליח להכניע את מרד הקנאים. הורדוס הוזמן להופיע לפני הסנהדרין כדי למסור דו"ח על מעשיו בגליל. כדי להוכיח את כוחו. הוא הופיע לפניו עם קבוצה גדולה של אנשי המשמר שלו. בשנת 40 לפני הספירה, הרומאים הכריזו עליו כמלך יהודה תחת חסותם.

עלו לדוכן, עדי תביעה נוספים. בסיכום דברי התביעה, הואשם הורדוס, שהיה משרתם של הרומאים וחסל את התרבות היהודית המסורתית ובמקומה הביא תרבות זרה.

⁹ **בנימין אנוליק גדל בגטו וילנה** ושהה במחנות שבאסטוניה ושרד את השואה. את קורותיו בשואה כתב בשני ספרים: "בשליחות הזיכרון" וב"רוץ אל השער בני". לאחר המלחמה בשנים 1945 – 1948, הדריך ילדים ונוער במסגרת בתי ילדים של תנועת "דרור" בפולין ובגרמניה.

במרץ 1949 עלה לארץ והצטרף לקיבוץ לוחמי הגטאות. משנת 1970 הצטרף לצוות הניהולי של "בית לוחמי הגטאות". במשך 36 שנה היה חבר הנהלת האגודה ע"ש קורצ'אק בישראל ומתוכם 20 שנה שימש כמנכ"ל האגודה.

לעומת התביעה, טענה ההגנה, שהורדוס הציל את העם היהודי מהשמדה. אם הקנאים היו ממשיכים במרד, הרומאים היו מחסלים את הישות היהודית. נוסף לכך, טענה ההגנה, שהורדוס הצטיין בתחום הבנייה למען העם היהודי. הוא בנה מחדש מבנה מפואר לבית המקדש בירושלים, הקים מבצרים רבים כמו ההרודיון ושיקם את הערים קיסריה ושומרון.

כמובן, שברקע המשפט עלה וצץ המצב הקשה בגטו, האם היו דנראט בראשותו של גנס דומים למעשיו של הורדוס והאם הם פועלים לטובת היהודים או לרעתם? האם יש להתנגד לשלטון הגרמני ולהיאבק עמו, או כדי להישרד מוטב להיכנע וזה הסיכוי לשרוד גדול יותר.

המשפט נמשך עד שעה מאוחרת בלילה. בסיום המשפט קבע בית המשפט **שהורדוס אשם!**

בנימין אנוליק כתב בספרו: "פסק דין זה היה צפוי ולא הפתיע איש, גם לא אותי ואת כל הסנגוריה. **כולם חשבו על גנס...** קרה לא אחת במהלך המשפט, שהדוברים נכשלו בלשונם ומקום הורדוס, אמרו גנס...

משפט הורדוס עשה רושם חזק על כולם, גם על הוריי. אני זכיתי לקבל מהם ומאחרים הרבה מילות שבח על חלקי ועל עדותי ובעיקר על בקיאותי במפעלי הבנייה של הורדוס".

[33]

המאבק בגטו על תכני הלימוד בבתי-הספר

גנס עוד בהיותו ראש משטרת הגטו התערב בנעשה בפעילות התרבותית. באפריל 1942 ביקש להיות שותף בניהול מחלקת התרבות והיודנראט נענה לו. סוכם שיהיו שני מנהלים למחלקת התרבות האחד גוכמאן והשני גנס.

במערכת החינוך שלטו נציגי "הבונד"¹⁰. הללו התנגדו לציונות ופחות מחוברים ליהדות והדבר בא לידי ביטוי בתכנים החינוכיים שהוקנו בבתי-הספר.

מנגד, היו רבים שהתנגדו לקו החינוכי שאותו הובילה תנועת ה"בונד". היה מאבק על תכני לימוד לאומיים, העדפת שפת הלימוד בעברית ולא ביידיש, תגבור שעות בלימוד היסטוריה של עם ישראל. קו זה הובילה **קבוצת "ברית-עברית"**, שהשתייכו אליה כל הקבוצות הציוניות, ושמה לה למטרה את טיפוח התרבות העברית בגטו וחינוך הציבור ברוח לאומית.

מכיוון שלמערכת החינוך הייתה השפעה רבה בגטו, **התנגד גנס לשליטת ה"בונד" במערכת החינוך**. הוא דרש להוסיף מנהל נוסף מטעם הציונים לניהול מחלקת החינוך. התנהל מאבק בתוך היודנראט בעניין זה ובסוף סוכם שעל מנהל מחלקת החינוך יאשנוסקי להתייעץ בכל נושאי החינוך עם גלזמן נציגו של גנס.

יאשנוסקי לא היה שלם עם החלטה זו והתפטר מניהול מחלקת החינוך. התוצאה הייתה שגנס ומשטרת הגטו קיבלו עמדת כוח נוספת. שפת ההוראה ביידיש נמשכה אבל נוספו שעות הוראה במקצועות תנ"ך, תולדות עם ישראל ועברית.

¹⁰ **"ה'בונד"** [פירושו ביידיש: "הברית"] הוא כינויה של "מפלגת הפועלים היהודיים של רוסיה, פולין וליטא" [ביידיש: "אַלגעמיינער יידישער אַרבעטער בונד אין רוסלאַנד, ליטע און פּוילן"]. המפלגה פעלה בין שנות התשעים של המאה ה-19 לשנות השלושים של המאה ה-20. חבריה נקראו "בונדיקטים", ולעתים "בונדאים". את הלאום ראו כעניין תרבותי ולא תלוי טריטוריה ולכן התנגדה לציונות. הבונד נאבק לקיום תרבות יהודית-חילונית-עממית, דוברת יידיש.

כאשר מונה גנס לראש הגטו הוא מיזג את מחלקת התרבות והחינוך למחלקה אחת.

גנס שאף תמיד לקבל את כל תמיכת הציבור למדיניותו וכדי לזכות גם בתמיכת ה"בונד" החליט למנות את יאשונסקי בראש המחלקה החדשה.

גנס היה מעורב מאד במדיניות המחלקה וזאת כדי לקדם נושאים ציוניים-יהודיים. מיזוג המחלקות גרם לחילוקי דעות מהותיים עם יאשונבסקי, שבסופו של דבר הוא פוטר ע"י גנס ב-12.4.1943.

מונה עתה מנהל חדש, ד"ר ליאו ברנשטיין שביטא את הקו הציוני. ועתה, גם בחינוך וגם בתרבות באו לידי ביטוי נושאים יהודיים-ציוניים ולימוד השפה העברית קיבל עדיפות.

המאבקים לא פסקו וגנס פיטר את ליאו ברנשטיין ביוני 1943. לאו היה חבר המחתרת היהודית בגטו. סיבת פיטוריו היה המאבק בין גנס למחתרת היהודית. מונה מנהל חדש, ישראל דימנטמאן אשר מילא את תפקידו עד חיסול הגטו.

המאבקים הניבו תוצאות. מערכת החינוך והתרבות עברה שינוי, מהכוון ה"כללי" של ה"בונד" לעבר הכוון הציוני-יהודי, **בזכות מאבקו של גנס.**

* * * * *

הקמת המחתרת היהודית בגטו ווילנה

בחודש דצמבר 1941 התקיימה ישיבה של הנהגת ה"קואורדינציה" של תנועות הנוער החלוציות במנזר האחיות הבנדיקטינות. המנזר בראשות **אנה בורקובסקה**¹¹ נתן להם מקום מסתור. החברים בישיבה זו ביטאו את היסוסיהם ולבטיהם כאשר לנגד עיניהם נרצחים רבים מבני עמם.

בפעם ראשונה, בישיבה זו, **הועלה הרעיון שיש להתגונן בנשק!** את הרעיון העלה **אבא קובנר**¹².

בסיום הישיבה קיבלו את ההחלטות הבאות:

- א. להוציא כרוז אל נוער הגטו.
- ב. להחדיר אידיאה חדשה זו לגטאות אחרים ובמיוחד לוארשה.
- ג. לשוות אופי אחיד לעבודת התנועה לאור רעיון המרי, לשכנע בצדקת עמדתנו.
- ד. להקים תנועה בביאליסטוק.

[34]

¹¹ **אנה בורקובסקה** הייתה נזירה דומיניקנית ואם מנזר ליד ווילנה. בסוף 1941 הסתירה בורקובסקה במנזרה 17 חברים בתנועות החלוציות-ציוניות. היא ביקשה מהם להישאר במנזר, אך אלה, ביקשו לשוב לגטו כדי להילחם בגרמנים. בורקובסקה ביקשה גם להיכנס לגטו כדי להיות עם היהודים, אך נוכח התנגדותו של קובנר לכך, הסתפקה בהברחת כלי נשק למחתרת בגטו. בספטמבר 1943 אסרו הנאצים את בורקובסקה וסגרו את המנזר. בשנת 1984 הוענק ל**בורקובסקה** **אות חסידת אומות העולם על ידי יד ושם**.

¹² **אבא קובנר** היה בין מקימי המחתרת פ.פ.א. - ארגון הפרטיזנים המאוחד שהוקמה בגטו ווילנה, בחודש ינואר 1942. לאחר הירצחו-מותו של יצחק ויטנברג מפקד המחתרת, התמנה קובנר במקומו. היה גם מראשי חבורת "הנקם", שניסתה לנקום בנאצים לאחר השואה. קובנר נולד בשנת 1918 בעיר הנמל סבסטופול שבחצי האי קרים באוקראינה. למד בגימנסיה העברית "תרבות" שבווילנה והיה ממנהיגי תנועת "השומר הצעיר". בתחילה הסתתר עם 16 חברי השומר הצעיר במנזר האחיות הדומיניקניות שבפרברי העיר. לשבע מהנזירות שהסתירו אותו ואת חבריו, בהן אנה בורקובסקה, הוענקו אותות חסידי אומות העולם. תוך זמן קצר שב לעיר והיה עד לאקציה הראשונה ב-2 בספטמבר ולאוסוף היהודים לעבודות כפייה. משאפסו הסיכויים להילחם במרד כללי, יצא אל היערות שבסביבת וילנה והצטרף עם חבריו לתנועת הפרטיזנים היהודיים. ב-23 בספטמבר 1943, יום חיסול הגטו, בראש קבוצת צעירים ליערות רודניקי שבקרבת ווילנה והצטרף לתנועת הפרטיזנים היהודיים.

ברחוב סטראשון 2 בוילנה מתכנסת חבורה של 150 צעירים ומקשיבה לדבריו של אבא קובנר. הוא מקריא את הכרוז שחיבר גם בעברית וגם באידיש.

במשפט אייכמן הציג קובנר את הכרוז וקרא אותו פעם נוספת בפני בית המשפט בירושלים.

תחילה, **לשתי שאלות שנשאל ע"י בית המשפט לגבי חיבור הכרוז:**
"ש. התארגנה מחתרת וקראה את הנוער היהודי בוילנה להצטרף לשורותיה. זהו הכרוז הראשון, כמדומני שהוא בכתב ידך.
ת. כן. זהו כתב ידי.

ש. זהו הכרוז הראשון שהוצא בוילנה? פה כתוב על העטיפה: - -
ת. **זהו כרוז המרד הראשון לא רק בוילנה.** תרשה לי לקרוא אותו. אני אנסה לקרוא אותו ישר בעברית. הוא כתוב אידיש, אם כי זכור לי שהמקור כתבתי בעברית, אחר כך בעצמי תרגמתי זאת לאידיש. הוא הופץ בהדפסה. [קורא את הכרוז]:

"אל נלך כצאן לטבח, נוער יהודי. אל תאמינו למוליכים אתכם שולל. מ-80,000 יהודי ירושלים דליטא נשארו רק 20,000. לנגד עינינו נקרעו מאתנו הורינו, אחינו ואחיותינו. היכן מאות הגברים שנחטפו לעבודה בידי החוטפים הליטאים? היכן הן הנשים העירומות האלה שהוצאו בליל - האימים של הפרובוקציה? היכן היהודים מיום הכיפורים? היכן אחינו מהגטו השני.

מי שהוצא דרך שערי הגטו לא יחזור עוד. כל הדרכים מובילות לפונאר ופונאר היא מוות. מיואשים קרעו מעיניכם את האשליה. ילדיכם. בעליכם - אינם עוד. פונאר איננה מחנה עבודה. כולם נורו שם.

היטלר זמם להשמיד את כל יהודי אירופה. על יהודי ליטא יצא להיות גורלם בתור הראשון. אל נלך כצאן לטבח.

אמת נכון: אנו חלשים וחסרי-מגן, אבל התשובה היחידה לרוצחים היא-התגוננות. אכן, מוטב ליפול כלוחמים בני-חורין מאשר להיות בחסדי מרצחים. להתגונן, להתגונן עד נשימתנו האחרונה. השגיחו".

קורצ'אק מספרת: לאחר שקובנר הקריא את הכרוז שיופץ לבני הנוער הייתה דממה מוחלטת ואחריו פרץ זרם של רגשות. כולם שרו את השיר הבא בשפת היידיש. להלן תרגומו:

לא עוד ירגיש אדם,
לא עוד יחשוב, כי אם שר הוא, שר בכל כוחו,
כאילו אמר להגיר לתוך המילים את דמו שלו מאשר לגווע, מוטב.
למות מתוך גבורה, הלסכין לפשוט צוואר?
לא! לעולם לא!
אל נא יפרוש כל אחד לפינתו עם כאבו,
כל עוד ינצנץ ניצוץ אחד,
עוד מוכרח להגיה אור!
[36]

חברי המחתרת היו מתכנסים מעת לעת ומביעים את דעותיהם ומבררים את דרכם.

לחברי המחתרת היה ברור שהם לא יוכלו לנצח את הגרמנים. הם נלחמים למען הכבוד היהודי ואינם יוצאים ליערות כדי להצטרף לפרטיזנים, מכיוון שזו יציאה אגואיסטית. ביציאתם ליערות הם יצילו רק את עצמם, מחד, ויפקירו את בני משפחותיהם ואת יושבי הגטו, מאידך.

את הדברים הללו ביטא **אבא קובנר** באחת ההתכנסויות של המחתרת: "עוד קשה לי עתה להסביר, על שום מה שותת דם ווילנה ולעומתה רוגעת ביאליסטוק בשלוה. על שום מה אירע כך ולא אחרת. דבר אחד ברור לי: ווילנה אינה ווילנה בלבד. פונאר אינה אפיזודה. השיין הצהוב אינו המצאתו של האורט-קומנדאט המקומי. זוהי שיטה מושלמת. עומדים אנו כאן בפני שיטה מחושבת היטב. שלעת עתה סמויה היא מאתנו.

כלום יש מנוס ממנה? לא. אם שיטה עקבית כאן, **בריתה ממקום למקום אינה אלא אשליה**, וככל אשליה – נפסדת. שהרי מי יימלט מגטו ווילנה לביאליסטוק או וורשה? הווה אומר – בני אדם צעירים, זריזים וחסונים יותר. ובעיר האחווה

להבות ישתיירו החלשים, הזקנים, הילדים. אך בבוא האסון גם לשערי אותן הערים, בהן יחוש לו הנוער שלנו מפלט – ימצא אותו כשהוא כבר שבור ברוחו, גדוע שורשים, בלתי מוכן ונבוכ.

אכן חייבת תשובתנו הראשונה להיות: **אין מנוס במנוסה!**

כלום קיימת אפשרות של הצלה? – אם גם אכזרי הוא להשיב, חייבים אנו ליתן את התשובה – **לא, אין הצלה!** ותשובתנו בדין שתהא ברורה יותר: ליחידים, לעשרות ומאות – שמא, לעם, למיליוני יהודים בעול הכיבוש הגרמני – אין הצלה.

האם יש מוצא? – כן, מוצא קיים: **מרד והתגוננות מזוינת.**

זהו המוצא היחידי, מוצא של כבוד לעמנו. מוצא זה חייבים אנו להבין בשלמותו. בדעה צלולה, בלב עמוק. בכל החושים – במלוא ישותנו...

היאבקות כאן בגטו יש רק משום הפגנה ולנו אין כל תמיכה. אנו לכשעצמנו חלשים וחסרי-מגן. לעומת זאת, רב כוחו של האויב. בתנאים אלה אין כל סיכויים להיאבקותנו, והוודאות שנספה כולנו היא ריאלית. זו – אינה יכולה לשמש מטרה לנו כתנועה...

שאלו כאן, כיצד יכולים אנו להתנגד והכוחות אינם שווים – עד כדי טראגיות. אין תקווה לנצח. אין סיכויים לקרב של ממש. התנאים בגטו שלנו הם כאלה, שכל ניסיון יושם לאל בעודנו באֶבו. אבל המעשה אינו יכול להיות מותנה במתן תשובה לשאלה זו. עיבוד התוכנית הוא התנאי. היא תקום. דרך ההוצאה לפועל תימצא לנו. העיקר הוא: כיצד יכולים אנו שלא להתגונן! כדי ללכת בדרך זו צריך להתאזר בהרבה גבורה, הקרבה, אמונה.

המעשה שאנו עומדים לעשותו, אינו מעשה של ייאוש. לא כלו כל הקיצין. אובייקטיבית ייתכן שכך ייפול הדבר, אבל אנו נתבעים היום לבחירה המוחלטת.

קשים התפקידים שלפנינו. ראשית דבר, חייבים הננו להשליך כל אשליות, להחדיר את הכרת המצב בנו ובזולתנו, לרדת לעומקה של הסכנה. לעורר בנו, שהנהו אחר האקציות רצוף ואובד עצות, אמונה בכוחות עצמו, לחנך לגאווה לאומית ומשטמה כלפי האויב ואח"כ להורות את הקרב. להיאבק כחברה מאורגנת.

אור גדול יגה בנו שלתוך אופל זב-דמים זה תחדור ההכרה, **שאנו הננו אדוני המוות. אז יהא שחר אף לחיינו.**

שואלים אתם: ומה יהיה אם ההמונים לא יבינו לרוחנו? איני יודע. אולם ברור לי: **אנחנו לא נלך כצאן לטבח!**"

[37]

* * * * *

לאחר שנרצחו למעלה מ-48,000 יהודים בפונאר – גיא ההריגה של יהודי ווילנה, החליטו צעירים מהגטו לצאת במאבק כנגד הגרמנים. נערכה פגישה ראשונה בין חברי השומר הצעיר ונציגי הרביזיוניסטים – יוסף גלזמן, ובמקביל התנהל מ"מ עם נציגי הקומוניסטים בגטו: איציק ויטנברג, חינה בורובסקה וברל שרשניבסקי.

ב-21 בינואר 1942 בשעות הערב התקיימה ישיבה בחדרו של יוסף גלזמן והשתתפו בה: איציק ויטנברג, אבא קובנר, יוסף גלזמן, חינה בורובסקה, ניסן חזניק ופרוכט.

הייתה זו ישיבה היסטורית ובה הוחלט:

א. להקים ארגון לוחם מזוין שיפעל במחתרת בגטו ווילנה. בארגון זה ייכללו כל ההסתדרויות המיוצגות פה, תוך שאיפה לאחד את כל הכוחות המאורגנים שבגטו.

ב. עיקר מטרותו של הארגון הוא – הכנת התנגדות מזוינת המונית נוכח כל ניסיון של חיסול הגטו.

ג. התגוננות היא מעשה לאומי: היאבקונו של העם על כבודו.

ד. הארגון שם לו גם כמטרה: ביצוע סאבוטז'ה ומעשי חבלה בעורפו של האויב.

ה. הארגון הלוחם שבגטו ווילנה מצטרף בפועל לשורות הפרטיזנים הלוחמים בעורף ומסייע בידי הצבא האדום במלחמה המשותפת בפולש הנאצי.

- ו. הארגון יחדיר את רעיון ההתגוננות לשאר הגטאות ויקשור קשרים עם כוחות לוחמים מחוץ לגטו.
- ז. פעולתו של הארגון תרוכז על-ידי מפקדה שבראשה יעמוד המפקד הראשי של הארגון. המפקדה כוללת 3 חברים. נבחרו: איציק וויטנברג, יוסף גלזמן ואבא קובנר. למפקד הראשי – איציק וויטנברג.

הארגון ייקרא בשם פ.פ.א (פאראייניקטע פארטיזאנער ארגאניזאציע)

אנשים היגו את שם המחתרת: א-פ-א

[38]

הארגון הוקם, אולם בתחילה נשק לא היה מצוי בידיהם. הם ידעו היטב שניצחון לא יהיה בידיהם. עצם המרידה היא שמירה על הכבוד היהודי. הדברים באו לידי ביטוי בעת שחברי המחתרת קיימו את ליל הסדר בגטו **ואחד החברים אמר**

את הדברים הבאים:

"ככל יהודי בליל-הסדר, נוטל הנני רשות להקשות קושיה זו לעצמי ולכל המסובין כאן: מה נשתנה? במה נשתנה אנו משאר היהודים, במה נשתנה אנו מחברינו שעונו בידי המרצחים – שגוויותיהם מתגוללות בקצווי-ארץ ודמם השפוך מרתיח ואינו יודע מנוחה וגאולה?

אני מקיש ומתרץ לעצמי:

אכן, אכן נהא שונים. אם אנו ניפול – תוך קרב ניפול. בני חורין ומותנו יקרא גאולה לאותו דם הקורא לנקמה.

- - פסח – אף חג דמים. ים גדול של דם יהודים שפוך מעלה, לפנינו מצה זו צחורה וחגיגית, שעל גבי שולחנותינו. פעמים אינך רואה את צחרותה ודומה עליך שסמוקה היא, כאילו טבלה בדמנו.

ואני מוסיף ומקשה: היש הבדל כלשהו בדמים שהוגרו? ומשיב אני: כן. חשוב היכן נשפך הדם.

מאלפי הוויות שהושמדו ומצאו קברן המשותף בהרי פונאר, לא ישתיר כלום, פרט לזיכרונות דמים, לקח טראגי, דווי, ופצע עמוק שאינו מגליד בלבם של העם. הואיל והנופלים נפלו על אדמת נכר".

אותו דם שנשפך שם על-ידי חברינו, מטיב את הקרקע, ניגר אל תוכה ונשאר בה עד עולם. ולימים צצים ממנה חיים חדשים, פורחות יצירות חדשות. וכך מתגלגל המוות בחיים".

[39]

הארגון צומח לאטו ומגייס כוח האדם נוסף הבאים מכל הקשת הפוליטית: חברי השומר הצעיר, רביזיוניסטים, ציונים וקומוניסטים. הם היו צעירים נלהבים, בעלי רמה אנושית גבוהה המזדהים עם מטרות הארגון.

במשך הזמן, הצליחה המחתרת להבריח נשק ורימונים לתוך הגטו. תחמושת זו גנבה ממחסנים של הצבא הגרמני. המחתרת מתפתחת ומקיימת הכשרה צבאית לחברי המחתרת. מתקיים מבנה ארגוני מסודר.

ב-8 ביולי 1942 ביצע ה-פ.פ.א. פעולת חבלה ראשונה. המחתרת הניחה מוקש במסילת הברזל ע"י וילייקה החדשה הסמוכה לוויילנה. הרכבת הגרמנית שהובילה תחמושת התרסקה. היה זה מעשה אמיץ לב מכיוון שבוצע באזור שבו נמצאים חיילים רבים מהצבא הגרמני.

הגרמנים היו בטוחים שפרטיזנים פולנים ביצעו את החבלה. הם לא העלו במחשבתם שזו פעולה של יהודים, שהרי היהודים הם חלשים. גטו ווילנה נוצח. רק עם בן-חורין יכול לבצע זאת ולכן הם חשבו רק על הפולנים.. תוצאות פעולה זו העלו את המורל של חברי ה-פ.פ.א.

ב-8 ביולי אסף יצחק ויטנברג, מפקד המחתרת את כל נציגי הזרמים שהשתייכו למחתרת ואמר להם שהמבצע שבוצע הוא חשוב מבחינה פוליטית ומוסרית **וכך אמר:**

"זהו מעשה חבלה פרטיזאני בעורף, שגרם לאויב הפסדים. הגרמנים, שחשו עצמם בטוחים בתכלית במקומותינו המרוחקים כל-כך מן החזית [יוני-יולי 1942], ניתנה להם הזדמנות להיווכח שהעורף אינו שלו כל כך, שמצוי כאן כוח מאורגן שיילחם במחתרת.

נודע לנו, שהגרמנים חיזקו משמרותיהם בקו המסילה. כל חייל שהם נאלצים להשאירו כאן בלי לשלחו לחזית, מחליש כוחם ומקרר קיצם. הערך הפסיכולוגי שבמבצע: החייל הגרמני נוסע לחזית, הבטוח בניצחון הקרוב ובחוסר-האונים של האויב, נתקל כאן, בראשית דרכו, במעשה חבלה מאורגן ומתחוויר לו, שכל האמונה וביטחון, בהם הלעיטוהו - יסודם בשקר".

ויטנברג ממשיך בדבריו על יכולתו המבצעית ועל כושר עמידתו של ה-פ.פ.א.ו. ואומר: "לגבי פ.פ.א.ו. ולגבי כל אחד מאתנו, יש חשיבות מרובה במבצענו זה. הוא הוכיח לנו את כוחנו, הורה לנו, שיש לאל-ידינו להחליט ולהוציא לפועל על-אף כל הקשיים, ולרשותנו עומדים אנשים המוכנים למסור נפשם על עניינו בכל עת ובכל שעה.

אך החשוב מכל, שיותר לנו יום זה, תהי ההכרה והביטחה, שהיינו לבני-חורין, אנשים לוחמים, שהאויב לא הצליח לשבור רוחנו. הכרה זו תהא לנו בת-לוויה בהמשך עבודתנו, בימים קשים שעתידיים לבוא". [40]

אלפי יהודים יצאו למקומות עבודה אצל הגרמנים. יהודים עבדו גם במחנה רכב ממונע ובמפעלי תעשייה. זו הייתה הזדמנות פז לחבל במסמכים וכלי נשק של הגרמנים.

קורצ'ק מתארת, כיצד נעשו פעולות החבלה:

"טבקה גלפרן הועסק בדואר השדה של הגרמנים. הוא הוביל את הדואר הצבאי וחבילות מזון מהדואר לרכבת. בעת העברת הדואר הוא שם חומצה גפריתנית לתוך החבילות ששוגרו לחזית. הוא היה פותח חבילות קטנות ומוציא מתוכם מצרכים וממתקים. 'יבול' זה היה מחלק לילדים בגטו שסייע להם להשקיט את רעבונם. הוא גנב מסמכים צבאיים והעבירם למחתרת. הוא הצליח להשחית מאות חבילות מזון ואלפי מכתבים. לא היה די בכך, הוא גם חיבל ב-8 כלי רכב כאשר הוציא ברגים מתוכם וכתוצאה מכך כלי הרכב יצאו מכלל שימוש".

"לייבקה דיסטל, נער בן 17 שידע את מקצוע המסגרות. בעת שהגיע לעבודה במפעל שבו עבד הוא שם לב למיקומם של תותחים אנטי-אוויריים שיוצרו במפעל. היה בחור כשרוני ובעל כישורים טכניים מעולים ולכן הצליח מאפריל עד יולי 1942 לחבל ב-43 בריחים של התותחים שהוציאו אותם מכלל שימוש. נוסף על כך גנב תחמוש מהמפעל והבריח אותם לתוך הגטו". [41]

קורצ'ק מביאה תיאורים נוספים של מעשי חבלה שבוצעו ע"י יחידים באתרי העבודה של הגרמנים.

החבלות, היו מטרות משניות של הפ.פ.א. ב-4.4.1943 לאחר שנודע בגטו על הרציחות שהתקיימו בפונאר, נכתב תקנון קרבי ל-פ.פ.א. שמחברו היה אבא קובנר. תוכן המסמך היה על דעת כל חברי המפקדה. בתקנון זה ניתן לראות מה היו המטרות המובהקות של ה-פ.פ.א. להלן קטעים מהתקנון:

1. כללי

1. המערכה שעומדים אנו לחוללה, תהא אבן-בוחן של איש פ.פ.א. וכושרו האינדיבידואלי של כל לוחם להחזיק מעמד.
2. יהא עלינו להיכנס לקרב אחר מתיחות-עצבים קשה, באווירה של פאניקה, אחר תבוסות קשות שייתכן וינחול הפ.פ.א., עוד ערב הקרב.
3. חייב לוחם פ.פ.א. שלא לאבד בתנאי הקרב הקשים את צלילות המחשבה, להיות מעוין בפעולתו ועשוי ללא חת.
4. כל יחידה, מפקדה ולוחמיה חייבים להתאמן לקראת המערכה הצפויה ע"י שיסגלו לעצמם ככל האפשר את תמונת-הקרב העלולה להתחולל, שמכוח התדהמה לא יתמוטט האיש, שלא ירה מעודו, בבוא שעת טבילת-האש הראשונה.
5. הדבר יושג ע"י אימונים ומחשבה אישית בלתי-פוסקת, שתצייר מראש ובפרטות כל סיטואציה אפשרי, שייתכן ויועמד בה ברגע של קרב.

בהמשך התקנון מפורטים פעולות הגיוס, פעולות עצמאיות, ההזדיינות ומפקדת משנה.

בעקבות כתיבת התקנון התעוררו שאלות בקרב חברי במחתרת. בתקנון הועלו השאלות וגם ניתנו התשובות.

שאלה א: כיצד יפעל הארגון במקרה של השמדה חלקית?

1. ארגון פ.פ.א. ייכנס לקרב בשעה שתהא צפויה סכנה לקיום הגטו בשלמותו.
2. ייתכן ובגטו ייערכו אקציות חלקיות בעלות אופי "מקומי", שיעלו בחייהם של יחידים, עשרות או מאות.
3. עמדתנו היא שראויים חיי כל יהודי, שיגנו עליהם וסור להפקירם בידי המרצח ללא התנגדות.

4. אך פ.פ.או., שאינו כוח צבאי גדול, היכול להתחיל במלחמה גלויה באויב, לא יפתח במערכה ובהגנה על יהודי בודד.
5. פ.פ.או., שהינו גרעין כוחו הלוחם של היישוב היהודי שעוד שרד [לא בוילנה בלבד], יכול, בפעולה מוקדמת מדי, להביא לידי השמדתו בטרם-מועד, בהשאירו ע"י כך את הגטו ללא כוח התגוננות, מבלי הנושא היחידי של הקרב, שאותו מהווה פ.פ.או.
6. אי לכך היה הציבור היהודי דן אותו כפרובוקאטורים והיינו באים לידי מלחמת אחים.
7. אך במידה שפעולה בטרם מועד כמוה כקלות דעת, הרי פעולה שלאחר-מועד, כמוה כפשע.
8. פ.פ.או. ייכנס לפעולה בשעת אקציה שלפי ההערכה תיחשב כהתחלת הקץ.
9. את מועד הפעולה תקבע המפקדה בהעריכה את המצב ובהתאם לידיעות שבידיה.
10. תחמושתנו הבלתי-מספקת מצדיקה את העובדה שאין פ.פ.או. יכול לפעול בכל-עת ואולם מצב זה אינו יכול להצדיק הימנעות מקרב בשעה שתהא צפויה סכנה לקיומו הכללי של הגטו. בשעה זו חייבים אנו להיאבק בכל נשק שבידנו, ואפילו מחוסרי נשק – בידינו בלבד.

שאלה ב: מה יעשה הלוחם שעה שישתייר בקרב לבדו, ללא כל סיכויים

11. בהיותו נתון במצב כזה כתוצאה מקרב, יכול וחייב הלוחם המבודד – לסגת.
12. אם יהיו עוד בנמצא קבוצות לוחמות – חייב הלוחם להבקיע לו דרך אליהן, בכל מחיר, לעמדותיהן הלוחמות ולהצטרף אליהן.
13. אם לא יהיו בנמצא קבוצות לוחמות – חייב הלוחם לשמור על חייו ככל שתשיג ידו.
14. על אף הכוונות ליפול בקרב. אין מטרתו של פ.פ.או. ליפול בקרב על עמדתו האחרונה של הגטו.

שאלה ג: מטרת הקרב מהי? (תכליתו הסופית?).

15. מטרתו של פ.פ.או. היא התגוננות, מאבק והצלה.

16. דברים אלה אין פירושם, כי האדם שיראה את הכוחות הבלתי-שווים והנשק המועט שבידו, יוותר לכתחילה על הקרב.
17. הימנעות מן המערכה בשעת מצב קרבי מסיבות כלשהן (נשק בלתי-מספיק, חוסר סיכויים וכיוצא באלה) כמוה כבגידה.

שאלה ד: וכי אין ללכת ליער לאלתר?

18. לאו. הרצון ללכת ליער לאלתר, מוכיח אי-הבנה של פ.פ.או.
19. האידדיאה של ארגון הפראטיזאנים היהודים, היא לאומית-חברתית. לארגן את מאבקם של היהודים ולהגן על חיינו וכבודנו.
20. הליכה ליער בשעה זו מתפרשת כבקשת מפלט אישי, הצלה עצמית כשם שהמחבוא ב"מלינה" [מקום מסתור מתחת לאדמה] משמעו בקשת הצלה אינדיבידואלית.
21. אנו נלך ליער אך ורק כתוצאה של קרב. לאחר שנבצע את משימתנו – ניקח עמנו מספר רב ככל האפשר של יהודים ונבקיע ליער, במקום שם נמשיך במאבקנו עם הכובש המרצח, כחלקה הבלתי-נפרד של תנועת הפארטיזאנים הכללית.
22. אך ורק כתוצאה של קרב והודות להתנגדותנו נוכל להציל אתנו המוני יהודים.

שאלה ה: המותר להסתתר ב"מלינה"?

23. לאו! תשובה זו ניתנה כבר בכל החומרה בתוך התקנון. ההליכה ל"מלינה" היא, בכל התנאים – בגידה.

חתומים על התקנון חברי המפקדה

ליאון (איציק ויטנברג)
המפקד

אורי (אבא קובנר), **משה** (אברהם חבויניק),

אברהם (יוסף גלזמן), **חיים** (ניסן רזניק) :

יידן צום באוואסנטן ווידערשטאנד

די רייזשישע און ליטווישע הענקער זיינען אנגעקומען צו די סויערן
פון געטא. זיי זיינען אונז אויסמארדן, ס'וועט אונז באלד פירן
סחנות וויין פון סויער.

אזוי האט מען געפירט אין די הונדערטער יום-כפור,
אזוי האט מען געפירט בעת די ווייסע, געלע און ראזע שיינען.
אזוי האט מען ארופגעפירט אונדזערע ברידער, שוועסטער, מאסערס
סוסערס, אונדזערע קינדער.
אזוי האט מען ארויסגעמורט אונדזערע צענדליקע טויזנטער
צום טויט.

אבער מיר וועלן נישט נייטן
מיר וועלן נישט לאזן זיך פירן ווי בהמות צו דער שחיטה.

יידן צום באוואסנטן ווידערשטאנד
גלויבט נישט פארפירעטע פארזיכערונגען פון די סערדער, גלויבט נישט
די רייז פון פארעמער, ווער עס ווערט ארויסגעפירט פון געטא-סויער
איינער איז זיין וועג - פאנאר, און פאנאר איז טויט.

יידן מיר האבן נישט וואס צו פארלירן.

דער טויט וועט סיינע קומען, ווער גלויבט נאך אין געטא, אז ער וועט
בלייבן לעבן ווען דער סערדער טוט אים אומקומען אונז אויסמארדן.
דעם הענקערס האנד וועט יעדערן דערנאך, באהעלטעניש און מחלונות
וועלן נישט ראטעווען דעם לעבן.

פאר טיטן באוואסנטן ווידערשטאנד קענען מיר ראטעווען אונדזער
לעבן און כבוד.

ברידער, בעסער פאלן קענסטוויק איין
געטא איידער ווערן געפירט ווי שאף אויף
פאנאר.

און זייט וויסן: אין געטא איז פאראן אן ארגאניזירטער יידישער
כוח, וועלכער וועט טיט געווער אין האנטזיך אומגענומען.

שטייט אויף צום באוואסנטן ווידערשטאנד.
באהאלט זיך נישט אין "מלינות", איר וועט סיינע וואס מייז אריין-
פאלן אין סערדערס הענט.

איידישע האטן,
ארויס אין גאס

פאר וועמען טוועט מעלען געווער, זאל פאסן א האק,
ווער פאסט נישט קיין האק, זאל אנעמטאן אן אייזעל א שטעקן.

- פאר אונדזערע דערסארדעסע קיינער,
- פאר אונדזערע עלטערן,
- פאר פאנאר.

שלאגט די סערדערן

אף יעדער גאס, אין יעדן חוץ, אין יעדן צימער, אין געטא און אויס
אויסערן געטא.
שלאגט די הינטן

יידן, מיר האבן נישט וואס צו פארלירן. אויב ראטעווען דאס לעבן
קענען מיר נאר האנדענדיק די סערדער.

זאל לעבן די פרייהייטן זאל לעבן דער באוואסנטער ווידערשטאנד
די סערדערן

שטאט

פון דער יידישער פארייניקטער
פארטיזאנער ארגאניזאציע (פ.א.)
אין ווילנער געטא,
1 סעפטעמבער 1943

כרוז של ה-פ.פ.א. - "ארגון הפרטיזנים המאוחד" בגטו ווילנה.

הכרוז כתוב ביידיש וקורא למאבק מזוין בגרמנים. הופץ ב-1 ביולי 1943 [1]

רביעי מימין בשורה האחורית: אבא קובנר. שלישית מימין בשורה האחורית: רוזקה קורצ'ק. ראשונה מימין בשורה האחורית: ויטקה קמפנר (לימים רעייתו של קובנר) [2]

הפרטיזנית רחל רודניצקי עם עוד פרטיזנים חמושים
ברחובות ווילנה בעת השחרור - 1944 [2]

המאבק בין גנס, ראש הגטו לבין המחתרת - פ.פ.או.

לפני תיאור המאבק בין שני הגופים החשובים היודנראט וה-פ.פ.או. ראוי לציין שה-פ.פ.או לא נאבק על השלטון בגטו ולא שאף למלא את מקומו של היודנראט אלא אם יגיע יום חיסול הגטו, תיכנס המחתרת למאבק כנגד הגרמנים.

למחתרת לא הייתה ביקורת על התנהלות היודנראט בגטו באמצעות מחלקותיו שנתנו שירותים לציבור היהודי ולא על האידיאולוגיה של הגברת העבודה למען הצלת חיים.

גנס אפילו אמר שביום פקודה, ביום שבו הגרמנים יחליטו על חיסול הגטו הוא יצטרף למחתרת.

בשנת 1943 התגברה רכישת הנשק ע"י המחתרת ויציאת צעירים ליערות. במאי 1943 תפסו הגרמנים יהודים שהבריחו נשק. משטרת הביטחון הגרמנית הזהירה את גנס מההשלכות החמורות שעלולות להיווצר בעתיד אם רכישת הנשק תימשך. גנס חשש מאד לקיומו של הגטו בגלל רכישת הנשק של המחתרת.

ב-15 במאי 1943 כינס גנס את הבריגאדירים והשוטרים ואמר להם את הדברים הבאים:

"הזמנתי אתכם לכאן, גבירותי ורבותי, על מנת להשמיע באוזניכם את הדברים הבאים: הייתי בימים אלה בגסטאפו ושוחחתי עם ראש ה-ס.ד דיברתי עמו על אקדחים. חייב אני לומר לכם שאין הוא שוטה כלל. הוא אמר: 'הגטו נחוץ מאד מבחינה משקית, אבל אל תסתכנו כמו טיפשים ואם תעמוד על הפרק שאלת הביטחון, מחה אמחה אתכם. ואפילו יהיו בידכם 30, 40 או 50 אקדחים – גם אז לא תוכלו להיוושע, אלא רק תחישו את השואה'.

לשם מה הזעקתי אתכם? משום שהיום שוב אסרו יהודי שרצה לקנות אקדח. איני יודע עדיין כיצד יסתיים העניין... אפשר שייקחו את כל הזקנים... או את הילדים... עיינו בדבר והחליטו, אם אומנם כדאי כל זה! לאלה, שמחשבתכם שקולה ובריא, יש רק תשובה אחת: אין הדבר כדאי!". [43]

מנקודת מפנה זו, **התחיל המאבק בין גנס למחתרת** [אביב 1943]. גנס התחיל בפעולות כנגד המחתרת הוא הקים כוח מיוחד במשטרה היהודית שתפקידה היה לאתר מחסני נשק של המחתרת ולהחרימם.

פ.פ.או חששה שגנס מנסה לחסל אותה ולכן הם החליטו להשיב מלחמה שיערה כנגד גנס והחליטו, שאם גנס ישתמש בכוח גם הם יפעילו כוח כנגדו כולל הפעלת נשק. במקביל התעוררה מחלוקת נוספת בעניין יציאה ליער אל הפרטיזנים.

חשוב לציין, שבמשך המלחמה הועברו לוילנה פליטי מחנות ושרידי גטאות שחוסלו ע"י הגרמנים. היהודים שהועברו נקראו ה"פרובינצרי" [מלשון פרובינציה]. הם לא זכו לכל מעמד בגטו. לא קיבלו אישורי עבודה.

הייתה בעיה של מציאת דיור הולם. הם חיו בתנאים בלתי אנושיים. בגלל מעמדם הרופף כתושבים בלתי-לגאליים החליטה מפקדת פ.פ.או. לארגנם בפלוגות פרטיזניות ולשולחם מידית ליער. המחתרת חששה שתיערך אקצייה והם יחוסלו. היהודים בגטו לא יענו לקריאת המחתרת שיצאו לקרב וילחמו למענם-להגנתם, מכיוון שליהודים ה"ותיקים" בוילנה לא נשקפת סכנה.

קורצ'ק וחברתה **סוניה מדסיקר** מונו לארגן את אותם יהודים לקראת יציאתם ליער. **וכך קורצ'אק מספרת:**

"עם שחר עזבו 40 צעירים, בני ערים ועיירות שונות את גטו ווילנה בלכתם ליער. משך שבועיים מארגן פ.פ.או. ושולח היערה חמש פלוגות פרטיזניות מזוינות שהורכבו מבני-נוער של ערי השדה. משך שבועיים יצאו 200 צעירים והבקיעו להם דרך ליערות נארוץ'". [44]

גנס שהתנגד נמרצות כנגד היציאה ליער. סבר שהיציאה ליער מסכנת את יהודי הגטו. אם יצאו רבים ליער הגטו יחוסל מידית.

ביום 24.6.1943 נשא דברים בפני השוטרים היהודים והנה קטע מדבריו של גנס:

"בעוד חודשים מספר ימלאו שנתיים לקיום הגטו ושנה וחצי לסלקציה האחרונה שנערכה בידי השוטרים היהודים, ערכו בני-אדם שהיה להם העוז להישיר מבט, אלה שנעמדו ליד ההגה, כבני אדם בתוך אוניה שוקעת, נקובה וספוגת מים. בני-אדם, שהחיים ציוו עליהם לעמוד ליד ההגה, לעסוק בעבודה השחורה ביותר, אך אין הם מתייראים לעשותה. ועוד זאת: אדם מסוג זה עוזב אחרון את ההגה..."

ניצבה לפנינו שאלה של הליכה ליער. עמדתי היא זו: אני לכשעצמי, רבותי, קלה עלי ההליכה ליער מאשר על כולכם. אף-על-פי שהנני קצין לשעבר חבר 'ברית החייל', שוטר ואינני נמנה על תומכי הבולשביזם – יקבלוני ביתר רצון מאשר את כולכם, לפי שידוע אני מכולכם להשתמש בנשק... אבל אני לא אלק. ולא משום שאיני מפחד.

מפחד הנני דווקא לא פחות מכם ושמא אף יותר, שכן ראשי וראשו של דסלר צפויים יותר לסכנה...

אינני משחק כאן לפניכם. משום-מה לא אלק? משום שעתה השאלה: 1 או 20,000? בינינו לבין עצמנו, מתקיים הגטו בזכותם של 2,500 גברים צעירים, חסונים. היתר מרקדים סביבם, עד כמה שידנו משיגה לעשות. ועתה תארו לכם, שילכו 500 איש, ובכך, מה יארע אז? שעה שחושב אני על כך, מעמיד אני את עצמי במקומו של נויגבויר [ראש הגסטאפו בוויילנה]. אילו הייתי במקומו, כי אז הייתי משמיד במחי-אחד את הגטו כולו, לפי שצריך אדם להיות אידיוט בכדי לאפשר לגדל על-ידו חרבה של פרטיזנים.

אבל נויגבויר אינו אידיוט. הוא חכם מכולנו. בשעתו טיפחתי והפיצתי את רעיון הגטו. והיום מה? כלום יהא רעיוני כלי-שרת בידי הגורסים את היער? יכולים אנו להגיד בבירור שהיער עובד לטובת הגטו הלואילי כל זמן שיחזיק מעמד, שאיש לא יוכל לבוא עליו תואנה".

בהמשך דבריו הוא מדבר על פרידה ופרידמן "הנה הגעתי לידי כך, שאלה, שבחברתם הלכתי משך שנתיים, אלה שביצעו מעשה-רב כזה, עבודה שחורה וקדושה כפי שעשינו אנחנו, בגדו בי עתה. כך עשו פרידה ופרידמן בגדו !!!". [45]

פרידה ופרידמן לא היו יחידים אלא היוו ראשי קבוצות של שוטרים שיצאו ליער. גנס חשב שהם מנאמניו. עצם יציאתם הייתה "סטירת לחי" למדיניותו.

גנס חשד בגלזמן, אחד מראשי מפקדי פ.פ.א.ו. שהוא יזם את יציאתם ליער וכדי לבלום תופעה זו החליט לעוצרו. ב-25.6.1943 נעצר גלזמן במטרה להרחיקו ולהעבירו למחנה ראשה. המחתרת לא הסכימה למהלך זה ושחררה את גלזמן. לגנס נודע ששוטרים מהמשטרה היהודית סייעו למחתרת בשחרורו.

גנס החליט שלא ייאבק פיזית עם המחתרת. הוא **שאף להידברות** ולכן הזמין את נציגיו לשיחת הידברות, בה העלה את הצורך לשמירת מעמדו והמשטרה היהודית ולכן עליהם להסכים להעביר את גלזמן למחנה ראשה ובעתיד יוחזר לוילנה. הוא איים עליהם, שאם לא יסכימו לדבריו הוא ודסלר יתפטרו מניהול הגטו ויעביר את האחריות על הגטו ל-פ.פ.א.ו. המחתרת לא רצתה לדרדר את היחסים עם גנס ולכן הסכימה שגלזמן יועבר לראשה.

היה זה מפגן כוח גלוי של פ.פ.א.ו כלפי מינהלת הגטו. הציבור היהודי בגטו הצדיק את מעשה המחתרת בשחרורו של גלזמן. במעשה זה, התברר שהגטו לא יכול להתקיים ללא מינהלת הגטו **ול-פ.פ.א.ו.** **אין יכולת ורצון לנהל את הגטו באופן מעשי.** בסופו של דבר, גלזמן חזר כעבור שבועיים לוילנה.

בחדש אוגוסט 1943 הצבא האדום התאושש והתקדם לכוון מערב וגם לכוון צפון. מצב חדש זה יצר תקוות בקרב יהודי גטו ווילנה. הנה הצבא האדום מתקרב לוילנה ובמהרה הם ישתחררו מעול הגרמנים.

תיאטרון הגטו מציג הצגות חדשות ומבקרים רבים נוהרים אליו. באחת ההצגות הושר שיר ע"י השחקן יאשה ברגלוסקי. שיר זה אומץ ע"י יושבי הגטו, ילדים צעירים ומבוגרים. השיר חובר בשפת היידיש ואלה מילות השיר בתרגום לעברית:

מאות של דורות חיו,
בנו חייהם וקיוו,
עד אשר חרב כזאת מחתה את הכול מעל פני ארץ,
ואותנו הובילו כצאן,
לפי חת, שתיים שלוש.
נתנו שנובל כצאן,
יש לצעד צליל אחר, כשאתה הולך לאן שמצווים, בלי דעת מה.

אולם אחים, קצב אחר יגיע לאוזניכם עוד מעט,
והללו המתחבאים כעת מפחד יצעדו אתנו לא לבד,
כי אם לפי חת שתיים ושלוש.
יעזבו סמטאות הגטו,
זקן ונער
ולצעד יהיה צליל אחר,
כי תצעד ותדע לשם מה...

מאבק מזוין בתוך הגטו בין המחתרת לבין הגרמנים ועוזריהם

ב-1.9.1943 הוקף הגטו בפלוגות מזוינות של אסטונים בהנהגת הגרמנים. הם נכנסו לתוך הגטו. בהלה ופחד אחזו את יושבי הגטו. בינתיים, התהלכה שמועה בגטו שהגרמנים דורשים 3,000 גברים ו-2,000 נשים לעבודה באסטוניה.

במצב קריטי זה, הושמעה הסיסמה **"ליזה קוראה!"** שפירושה שעל חברי המחתרת להתייצב מיד בנקודות הגיוס שנקבעו מראש.

הגיוס בוצע תוך כרבע שעה. לוחמי המחתרת הגיעו למקומות שתוכננו מבעוד מועד.

בשעה 6 בבוקר חדר כוח גרמני גדול לגטו, שתפס עמדות מפתח בכל חצר ובכל קרן רחוב. גם מחוץ לגטו היה כוח גרמני נוסף שהקיף את הגטו. כניסת כוח גרמני מאסיבי ומצויד בתחמושת רבה הפתיע את המחתרת ותוך כדי מציאות זו, היא משנה אסטרטגיה. אנשי המחתרת מקימים מתרסים שבאמצעותם הם יפעילו את נשקם כנגד הגרמנים.

המחתרת מוציאה מיד כרוז זה לשונו:

יהודים! התגוננו בנשק!

התליינים הגרמנים והליטאים הגיעו אל שערי הגטו. באים הם לרצחנו נפש! עוד מעט יובילו אותנו מחנות-מחנות דרך השער.

כך הובלו המאות ביום-הכיפורים! כך הובלו בליל ה"שיין" הלבן, הצהוב, הוורוד. כך הובלו אחינו ואחיותינו, אמהותינו ואבותינו, ילדינו.

כך הוצאו רבבות למוות! אבל אנחנו לא נלך!

אל נפשוט צווארנו כצאן לטבח! יהודים, התגוננו בנשק!
אל תאמינו בהבטחות הכוזבות של המרצחים. אל תאמינו בדבריהם של הבוגדים.
כל מי שיוצא משער הגטו, אחת דרכו – לפונאר .
ופונאר היא מוות!

יהודים! לנו אין מה לאבד, שהרי בין כה-וכה ישיגנו המוות, שעה שהמרצח
משמיד אותנו, תוך שיטתיות עקבית. ידי התליין ישיגו כל איש ואיש. מנוסה
ופחדנות לא יצילו את החיים!

רק התגוננות המזוינת עשויה להציל את חיינו וכבודנו.
אחים! טוב ליפול בקרב בגטו, מלהיות מובל כצאן אל פונאר!
ודעו: בין חומות הגטו קיים כוח יהודי מאורגן אשר יתקומם בנשק.
הבו יד למרד!

אל תסתתרו במחבואים ומלינות. סופכם ליפול כעכברים בידי המרצחים.
המונים יהודים! צאו לרחוב! לאשר יחסר הנשק – יניף קרדום.
ובאין קרדום, יאחזו בברזל, גם במוט ומקל!
בעד אבותינו. בעד ילדינו הנרצחים!
לגמול פונאר. הכו במרצחים!

בכל רחוב, בכל חצר, בכל חדר. בגטו ומחוצה לגטו, הכו בכלבים!
יהודים! לנו אין מה לאבד! את חיינו נציל רק אם נשמיד את מרצחינו.
תחי החירות! תחי התגוננות המזוינת. מוות למרצחים!

מפקדת ארגון הפרטיזנים המאוחד – פ.פ.או

[46]

1 בספטמבר 1943, ווילנה בגטו.

Ghetto Fighters' House

יידן צום באוואסנען ווי דערשטאנדן

די רייזשישע און ליטווישע הענקער זיינען אנגעקומען צו די סויערן
סען נעמט, זיי נייען אונז אויסמארדן, ס'וועט אונז בארן פירן
מחנות וויין פון סויער.

אזוי האט מען געפירט אין די הונדערטער יום-כפור,
אזוי האט מען געפירט בעת די ווייטע, בעלע און ראזע שיינען.
אזוי האט מען ארויסגעפירט אונזערע ברידער, שוועסטער, מאמעס
סוסערס, אונזערע קינדער.
אזוי האט מען ארויסגעפירט אונזערע צעליקע פליזנער
צום טויט.

אבער פיר וועלן נייען נייען
סיר וועלן נייען זיך פירן ווי בהמות צו דער שחיטה.

יידן צום באוואסנען ווי דערשטאנדן
גלויבט נייען מארטירען פארזיכערונגען פון די מערדער, גלויבט נייען
די רייז פון מארעסער, ווער עס ווערט ארויסגעפירט פון נעמט-סויער
איינער איז זיין וועג - פאנאר, און פאנאר איז סויער.

יידן סיר האבן נייען וואס צו פארלירן.

דער טויט וועט סיי ווי קומען, ווער גלויבט נאך אין געט, אז ער וועט
בלייבן לעבן ווען דער מערדער טוט ס'סטעמאטיש אונז אויסמארדן
דעם הענקער האנד וועט יעדער דערגרייכן, באהעלטעניש און מחנות
וועלן נייען ראטעווען דעם לעבן.

פאר ס'טוט באוואסנען ווידערשטאנד קענען מיר ראטעווען אונזער
לעבן און כבוד.

ברידער, בעסער פאלן קעמפנדיק אין
נעמט איידער ווערן געפירט ווי שאף ווייף
פאנאר און ווייס ווייס: נעמט איז פאראן אן ארגאניזירטער יידישער
בוח, וועלכער וועט מיט געווער אין האנט צו אנטהענגען שטעלן.
עס'ס אויף צום באוואסנען ווידערשטאנד
באהאלט זיך נייען אין סלינות, איר וועט סיי ווי וואס מיין אריין-
מאלן אין מערדערס הענט.
יידישע האטן
ארויס אין גאס

פאר וועמען ס'וועט מעלען געווער, זאל פאסן א האק,
ווער ס'האט נייען קיין האק, זאל אנטהאטן אן אייזען, א שטעקן.
- פאר אונזערע דערסארדעסע קינדער,
- פאר אונזערע עלטערן,
- פאר טאנאר,
שלאגט די מערדערן

אף יעדער גאס, אין יעדן חוץ, אין יעדן צימער, אין גאס און אויס
אויסערן נעמט,
שלאגט די הינטן

יידן, מיר האבן נייען וואס צו פארלירן. אויב ראטעווען דאס לעבן
קענען מיר נאר האנדעלן די מערדער.
זאל לעבן די פרייהייטן זאל לעבן דער באוואסנער ווידערשטאנד!
פאר די מערדערן

שטאב
פון דער יידישער מארייניקער
פארטיזאנער ארגאניזאציע (פ.א.)
אין ווילנער געטא,
נ. סעפטעמבער 1948

הכרז המקורי שנכתב ביידיש [1]

קורצ'ק מתארת את דריכות הלוחמים והלוחמה:

"חולפות שעות. המשמרות מודיעים: הגרמנים מתקרבים! איליה שיינבוים, מפקד המתרס נותן פקודות אחרונות. 'עם הירייה שלי תפתחו באש'. מבעד לחלון משגיחים אנו בגרמנים, שנכנסו לרחוב סטראשון ומתקדמים לעברנו.

איליה נותן אות ויורה ראשון. אנו פותחים באש מרוכזת. דרך החלון הננו מטילים רימונים באויב המתקרב. הוא משיב מיד באש חזקה. הראשון נופל איליה שיינבוים, מפקד העמדה. הגרמנים נסוגים חיש ואין שוב אל מי לירות. לפתע באה הידיעה, שהגרמנים מתכוונים להפציץ את הבית. פלוגת הלוחמים מקבלת פקודה לסגת ולהצטרף אל הכוחות המרכזיים ברחוב סטראשון 6. לא יצאה שעה קלה והגיע אלינו הד התפוצצות. כל הבלוק שבו הייתה עמדתנו פוצץ. מיד נודע לנו שהגרמנים נסוגו לגמרי מן הגטו והוציאו את פצועיהם מרחוב סטראשון". [47]

בעיתון הגטו "געטטא ידיעות" מתואר מהלך האירועים שאירעו בין 1 ל-5 בספטמבר 1943:

"ביום ד' ב-1 בספטמבר, בשעה 5 בבוקר הגיעו לגטו באי-כוח משטרת הביטחון הגרמנית ו-ס.ד. בלווית מספר ניכר של חיילים אסטוניים מזוינים. הם דרש שהנהלת הגטו תספק לעבודה באסטוניה 3,000 גברים ו-2,000 נשים..."

פאניקה איומה נשתלטה על הגטו, אך לאושרנו, הצליחו ראש הגטו מר גנס ומפקד המשטרה מר דסלר להשפיע על באי-כוח הרשות הגרמנית להוציא מן הגטו את החיילים ולמסור את גיוס כוחות העבודה לאסטוניה, בידי המשטרה היהודית. זה הציל את המצב. בראש וראשונה צריכים היו ללכת לפי פקודת ראש הגטו גברים עד גיל 20 ולמעלה מ-40. היינו, כאלה שאינם מטופלים בילדים קטנים..."

ביום שישי בבוקר נתקיימה בחצר היודנראט אסיפה גדולה, שבה ניתח ראש הגטו את המצב והודיע, שאך ע"י ציות לשלטון הגרמני אפשר יהיה להציל את הגטו כולו. כל דרך אחרת תוביל את הגטו להשמדה.

בהשפעת דבריו הביעו מאות גברים את נכונותם לנסוע. אך בכמה מקומות הגיע, לצערנו, לידי התפרצויות, שכתוצאה מהן נהרסו 3 בתים ומספר ניכר של אנשים חפים מפשע נשארו תחת החורבות". [48]

כתוצאה ממהלכיו של גנס בוטל ב-5 בספטמבר מצב החרום שהיה בגטו. הצבא הגרמני התפנה והשתרר שקט בגטו.

השינויים במספר האנשים הנמצאים בגטו, הביא את גנס להכריז על הרשמה כללית של תושבי הגטו וגם ביצע שינויים במשימותיהם של המחלקות הייעודיות ביודנראט.

העברת היהודים למחנות העבודה באססטוניה בסיוע היודנראט יצרה אשליה שהיהודים לא מיועדים להשמדה וחסול. העובדה, שלא הועברו לגיא ההריגה בפונאר יצר תקווה של הישרדות.

עובדה זו, העמידה את המחתרת במצב חדש. היא הבינה שבמצב זה הציבור היהודי לא יצטרף למלחמת התגוננות המונית, שזו הייתה שאיפתו המרכזית של ה-פ.פ.א. מציאות זו, **הביא את המחתרת לבצע שינוי בדרכה.**

המפקדה מחליטה כדלקמן:

להעביר את כל החטיבה הלוחמת מן הגטו ליער. אם בעת יציאתם ליער הגרמנים יכנסו לגטו כדי לחסלו ולא לשלוח את היהודים למחנות העבודה שבאססטוניה, תפסיק המחתרת את יציאתה מהגטו ותפתח במאבק מזוין כנגד הגרמנים. תהייה זו מלחמה עד הסוף.

מכיוון שהגרמנים יודעים, שאנו נמצאים באתרי המתרסים ויש חשש שירצו אולי לחסלנו. במקרה זה, אנו נאבק בקרב מר כנגדם. [49]

לכאורה, היינו מצפים, שהשינוי בדרכה של המחתרת והעברת הלוחמים ליער יעזע את חברי פ.פ.א. – אך הדבר לא היה כך.

ה-פ.פ.א. התארגן לקראת הוצאת חבריו ליער מבלי שהדבר יורגש. המצב היה קשה. הגטו מוקף משמרות של ליטאים ובתוך הגטו פועלת המשטרה היהודית. יציאות לעבודה מחוץ לגטו פסקו. היציאה לעבר היער בוצעה בתוך תעלות ביוב תת-קרקעיות.

צצה בעיה נוספת וקשה. הפעם, במקום להבריא נשק לתוך הגטו, עתה יש להוציאו ולהעבירו ליער.

לא רצו להפקיד את הנשק בידי החברים היוצאים ליער מחשש שאם יתפסו ונשק בידיהם דינם יחרץ למוות.

משימת הוצאת הנשק מהגטו הוטל על וויטקה קמפנר, שתווי פניה ושערותיה היו דומים לפולנים.

היא זחלה במחילות תת-קרקעיות, טיפסה על גגות, עברה תחנות משטרה ואתרים צבאיים. לעיתים, היו בודקים את זהותה באמצעות תעודות המזויפות שהיו באמתחתה.

לא ניתן להעביר נשק רב בדרך שפעלה וויטקה. לפתע, צץ רעיון. להוציא את הנשק באמצעות ארונות מתים.

התמותה גדלה בגטו והיה צריך להוציא את המתים מחוץ לגטו. השוטרים הליטאים שעמדו על המשמר בשערי הגטו, השתדלו לא להציץ לתוך ארונות המתים בגלל הצחנה שבאה מריקבון גוויות המתים. כך הייתה מצליחה לעבור עגלת המתים עם הנשק בתוכה לעבר בית-הקברות היהודי.

לוחמי ה-פ.פ.א. התארגנו בבית הקברות. אחד היה קברן שקבר את המת ולוחם שני קבר את כלי הנשק. בלילה הייתה מגיעה קבוצה של לוחמים, חושפת את הנשק הקבור באדמה ומעבירה אותו ליער.

* * * * *

רציחתם של גנס ודסלר

ב-14.9.1943 נויגיבויר, מפקד הגסטאפו קרא לגנס להתייצב לפניו. בפגישתם הטיח נויגיבויר דברים קשים בגנס ואמר לו, שבגטו קיים ארגון של פרטיזנים שנלחם בגרמנים. בהמשך דבריו הוא הטיל על גנס את האחריות לפעולות ההתנגדות של המחתרת וגם סייע להם.

גנס הובל לבית הסוהר. נויגיבויר החליט להוציאו להורג. רצח גנס בוצע ע"י נויגיבויר עצמו בחצר בית הסוהר.

גטו ווילנה גסס. התחיל תהליך חיסולו של הגטו. הגרמנים הגיעו למסקנה שאין להם צורך בגנס ולכן רצחו אותו. את חיסול הגטו הם יכולים לבצע בלעדיו.

למה הגרמנים לא היו זקוקים יותר לגנס? - כי ב-21.6.1943 הוציא הימלר הוראה על חיסול הגטאות והקמת מחנות ריכוז. שילוח הכשירים לעבודה למחנות העבודה והשמדתם של יהודים שאינם דרושים לעבודה.

מתאריך זה התחיל חיסול גטו ווילנה. רק כ-12% מתושבי הגטו, בעלי מקצוע שהצבא היה זקוק להם נשארו לעבוד וכאמור, אלה של היו כשירים לעבודה כולל נשים, ילדים וזקנים נשלחו להשמדה.

גירגורי שור כותב ביומנו:

"הידיעה על הריגתו של גנס פשטה במהירות של ברק בכל הגטו וכמו רעם פגעה בתושבים. אם היו שתי דעות עליו, אם היו לגנס מצדדים ומתנגדים – עכשיו לא היו עוד שתי דעות ולא היו לו עוד שונאים. כולם, ממש כולם הבינו, שבדמותו של המפקד יעקב גנס איבד הגטו אדם בעל חשיבות לכולם, אדם בעל מעוף רחב והבנה גדולה לרגעים היסטוריים..." [50]

חיים לזר¹³ כותב על גנס:

"לב היהודים דואב על הטרגדיה של גנס. אפשר להאשים אותו שדרכו הייתה נפסדת, אבל הכל יודעים שלא היה בוגד. כל אשר עשה בימי כהונתו כראש הגטו, למען עמו עשה... הכל יודעים שלגנס היו אפשרויות רבות להינצל... אלא שוויתר על בטחונו האישי, כדי להקדיש חייו לגטו. הוא האמין ביכולתו והיה משוכנע עד הרגע האחרון שיעלה בידו להציל את השארית". [51]

כחודש לפני שנרצח גנס. מספר לזר, שגנס ציפה שתבוסתה של גרמניה במלחמה יגיע במהרה ולכן הוא פעל בכל מאודו להציל חלק מתושבי הגטו שיצליחו להישרד ולהחזיק מעמד עד יום הניצחון על גרמניה.

גנס היה משוכנע שהצבא הרוסי יגיע לוויילנה עד חודש דצמבר 1943 ואז הוא אומר: "ואם באותו זמן עוד יהיה קיים הגטו, אפילו יהיו בו מתי מספר בלבד, אדע שהשלמתי את תפקידי. בלב שקט ובמצפון טהור אוכל להכריז, שמילאתי את חובתי כלפי עמי וכלפי העתיד". [52]

ענה נשאר דסלר הידוע לשמצה בשיתוף פעולה עם הגרמנים. הגרמנים הטילו עליו להמשיך את תפקידו של גנס כראש הגטו. הפחד אחז את דסלר והוא ברח מהגטו למקום מסתור שהכין מבעוד מועד ולקח עמו כספים שהיו בקופתה של הנהלת הגטו. המחתרת החליטה שדסלר הוא בן מוות. מינה סבירסקי נשלחה ע"י גדוד "הנוקם" אל מחבואו של דסלר כדי לחסלו. הגרמנים הקדימו אותה, באקראי הם מצאו את מקום מחבואו וכשנמצא, ירו בו למוות.

¹³ חיים לזר-ליטאי היה פרטיזן ביערות ליטא במלחמת העולם השנייה, איש בית"ר, כתב ספרים רבים הקשורים לשואה ולפרטיזנים. לזר-ליטאי נולד בשנת 1914 בשם חיים לזר בפוניבז' שבליטא, למד בישיבת פוניבז' והצטרף לבית"ר כילד בן עשר, בעקבות נאום של זאב ז'בוטינסקי. עד 1940 היה מפקד מעוז בית"ר בפוניבז'. בתחילת מלחמת העולם השנייה למד בוויילנה. שהה בוויילנה בתקופת השואה.

לזר הצטרף אל ארגון הפרטיזנים המאוחד פ.פ.א.ו. כאיש בית"ר, לצדו של יוסף גלזמן. הוא יצא מן הגטו ליער ביולי 1943 בקבוצה של 35 לוחמים.

בעקבות רציחתו של גנס ובריחתו של דסלר נשאר הגטו ללא הנהגה. למרות שהגרמנים מינו ראש גטו חדש שבראשו עמד בוריה ביניאקונסקי שהיה אחד ממנהלי הסדנאות בגטו, הגטו דעך ולבסוף חוסל.

* * * * *

כאמור, לוחמי המחתרת הצליחו לברוח ליער והנה אחד המפקדים אומר דברים אחרונים לחבריו לפני היציאה מהגטו:

"בעוד שעה יוצאים הינכם לדרך... משך השבועיים, בהם עומדים אנו על החומה, על מתרסנו האחרון – המעטנו בדיבורים...
דל כבר עתה כוחנו לצאת. אך כאן עוד אנו מוכנים הננו להגן על עצמנו והאחרים עד הסוף. אבל ראשי עדה ערומים הצליחו לשכנע את הגרמנים ברגע האחרון: לא כדאי להם לבצע את מעשם במו-ידיהם. לא כדאי להם לבוא לכאן...

והמכוניות לא עוד נוסעות לפונאר. יודעים אנו: ברור לגסטאפו היכן סטראשון 6. ויודעים אנו פשר שתיתקם. אומרים הם להוליך את היהודים מרצונם הטוב ואחר-כך להפוך את חומתנו ואותנו לתל חרבות...
אך קרב כזה לא נרצה אנחנו! אין אנו רוצים, אף אסור לנו ליפול בעד האבן האחרונה שבגטו, כי עלינו וצמחנו מתוך מרי – ולא נמכור חיינו בזול...

הלוחמים! שוקע המתרס. באים אנו אלי חפירה...
הביטו! מן העבר השני של הרחוב קרועות כבר דלתות המעונות: כל החלונות ניבטים מעל הדירות הריקות, כעיניים שנמקו. וראו – שם, עלי-מדרכות, מהלכים הם מחנות-מחנות. ללא בכיות. משלחים הם מבטי רחמים אלינו. הקשיבו לדברי צערם – עלינו, הגוזרים במו-ידם את דינם למוות...
ואנו את היהודים הללו אהבנו, שטמנו, נאבקנו עימם, ועוררנום. אך קשה מכל לשאת את מראה הסנוורים בהם הוכו לאחרונה...
אולם בדבר אחד ייתכן ואין הם טועים: אסטוניה אינה פונאר! שם קרובה יותר החזית והנס. וייתכן – ומי ייתן! – שהדרך אינה מובילה למוות חרוץ...

ואנו – אנו הולכים למקום, בו נופלים מדי יום אנשים בקרב וייתכן שאת יום השחרור יקדמו אלה המובלים עתה ולא איש בינינו...

אך אנו נאבקנו לא לשם החיים בלבד, כי אם לשם מתן שחר לחיים, שאבד להם שחרם...

ואלה שיישארו בחיים, ביודעים ובלא-יודעים, חייהם יקודשו במוות זה...

זעקה שלא זעקוה עד תום קוראת אלינו מאדמה זו: המשיכו!

זכרו נא: 'עד הנשימה האחרונה' – קרא כרוזנו הראשון. היה זה לפני ימים רבים-

רבים. שנתיים של מאבק דמים. אנו נמשיך עד הנשימה האחרונה!

ואולי –עד אור". [53]

* * * * *

פרשת הסגרתו של יצחק ויטנברג מפקד ה-פ.פ.א. לידי הגרמנים

לגרמנים נודע על התארגנות המחתרת היהודית בגטו ב-8.7.1943. קיטל, הגביטסקומסיאר [קצין מחוז] לענייני יהודים, הגיע למקום מושבו של היודנראט ודרש את הסגרתו של איציק ויטנברג שהיה מפקד המחתרת.

ויטנברג היה פעיל המפלגה הקומוניסטית של ליטא. לאחר כיבוש ווילנה על-ידי הגרמנים עמד בראש המחתרת הקומוניסטית היהודית וזם את איחודה בינואר 1942 עם מחתרות נוספות, בעיקר ציוניות, למחתרת המאוחדת קראו: הארגון הפרטיזני המאוחד - פ.פ.א.

ויטנברג נבחר לעמוד בראש המחתרת וכבש לו מעמד סמכותי, בגלל ניסיונו המחתרתי ואישיותו שידעה לגשר בין פערים.

ב-15.7.1943 הזמין גנס את מטה הפ.פ.א. לפגישה בביתו, במטרה למסור להם דו"ח על מצבו של הגטו. לפגישה זומנו יצחק ויטנברג, חיינה בורובסקה, אבא קובנר וחבויניק.

מעת לעת נדחתה הפגישה ולבסוף התקיימה בחצות הלילה. בעת קיום הפגישה, דסלר, ראש המשטרה היהודית אירגן כוח כדי לעצור את ויטנברג. הוא הגיע למקום הישיבה עם שוטריו בצירוף 2 ליטאים ממשטרת הביטחון ועצרו את ויטנברג.

חברי הפ.פ.א. שידעו מבעוד מועד את מזימתו של דסלר, ארבו להם כדי לשחרר את ויטנברג בעת מעצרו. לאחר מאבק קצר הצליחו לשחררו. ויטנברג עבר מיד למקום מסתור.

בינתיים, ויטנברג נתן הוראה לגייס את כל חברי המחתרת ובשלב ראשון שלח לוחמים לביתו של גנס על מנת להחזיר בשלום את חבריו לבתיהם.

אחד הלוחמים ששמו יוסף כאשר הוא חמוש באקדח וחבריו עם גרזנים בידיהם, רצו לעבר ביתו של גנס. הוא אומר: אם אסרו מפקדתנו – נחדור למעונו של גנס ונעמידו למשפט!".

מיד לאחר האירוע אוסף **גנס** את הבריגאדירים **ואומר להם**: "הגרמנים דורשים רק אדם אחד בלבד, את ויטנברג! אם יקבלוהו – יחזור הכול כפי שהיה. אם לאו – ישמידו את כולכם ואת הגטו שלנו! בעטיו של אדם אחד יגועו ילדיכם ונשיכם! בגלל קומץ מטורפים, שגורל הגטו אינו נוגע להם כלל – נאבד כולנו. עזרו לנו להסגיר את ויטנברג, הצילו את ילדיכם ונשיכם!"

בחוצות הגטו נשמעה הקריאה ע"י היהודים "תפשו את ויטנברג!". המוני יהודים מתאספים סביב המשרד של היודנראט כדי להיכנס למשרד ולתפוס אותו ולהסגירו לגרמנים.

ה-פ.פ.או. נערך כדי למנוע הסתערות זו. הם ניסו להרגיע את ההמון כדי למנוע מלחמת אחים.

לוחמים מנסים לשכנע את ההמון להירגע, דודז'יק ווידוצ'אנסקי פונה להמון **ואומרת להם**:

"אל תתנו בהם אמון! הם מוליכים אתכם שולל! ויטנברג אינו אלא אמתלה... אומרים הם לחסל אותנו משום שמפחדים מפנינו ומפני התנגדותנו ביום פורענות! אל תאמינו בכך שעם הסגרתו של ויטנברג הגטו יהיה שלו. ויטנברג אמור להגן על חייכם וכבודכם. הם, בהסגירם את ויטנברג, מצילים את עורם בלבד ולא אכפת להם שהגטו עומד על סף הכיליון. התשובה היא אחת: התגוננות מזוינת בפני האויב!"

חברתו סוניה גם היא מדברת ואומרת: "על מי אתם אומרים לאסור מלחמה? האם עלינו? וכי אתם מבינים משמעות מלחמה זו?"

בינתיים קיטל טילפן מספר פעמים ליודנראט ודרש את הסגרתו של ויטנברג לגסטאפו כאשר הוא חי.

דסלר מפרסם ידיעה זו בגטו ומודיע, שהגרמנים הודיעו לו שאם לא יוסגר ויטנברג – ייכנסו הגרמנים לגטו.

ה-פ.פ.או. נסער מאד. הם חשים שיהודי הגטו שונאים אותם, רואים בהם אויבים. כל עיני הגטו מופנות למחתרת. הם מצפים שיקבלו החלטה לטובת הציבור היהודי ויסגירו את ויטנברג.

המחתרת עמדה מפני דילמה נוראית. דסלר מודיע, שאם עד 6 בערב לא יוסגר ויטנברג הגרמנים יכנסו לגטו.

מפקדת ה-פ.פ.או מחליטה להיפגש עם ויטנברג במקום מחבואו ולהחליט יחד עמו, מה לעשות?

הוא מודיע לחבריו: "אני אמות בידי עצמי, הגטו ישקוט, הגרמנים יקבלו את ויטנברג – אך מת. למסור את עצמי לידי הגסטאפו? להקל על נצחוננו של הבוגד דסלר? לא, לעולם, לא!".

הגרמנים דורשים את ויטנברג חי. לבסוף, החליט ויטנברג למסור את עצמו חי לגרמנים. הוא ממנה את אבא קובנר כמפקד ה-פ.פ.או. במקומו.

בגטו נודע שויטנברג החליט להסגיר עצמו. הוא הולך למות מרצונו. לפתע דעת הקהל השתנתה וראתה בויטנברג גיבור המקריב את נפשו. ב-16 ביולי בשעות הערב הוא מסגיר את עצמו לידי אנשי משטרת הביטחון ונלקח מיד לתחנת המשטרה. למחרת בבוקר נמצא מת בתאו.

כיצד מת? קיימות שתי גרסאות: האחת, שנרצח ע"י הגרמנים בהיותו בכלא, והשנייה, שגנס ודסלר ציידו אותו ברעל ציאנקאלי ובאמצעות הרעל שנמסר לו הוא התאבד. מדוע? ויטנברג חשש שהגרמנים יענו אותו קשות ותוך כדי עינויים לא יעמוד בחקירה וימסור שמותיהם של חבריו במחתרת. למרות מעצרו, ויטנברג לא מסר שום מידע לגרמנים גם לפני התאבדותו. הוכח שאיש מהמחתרת לא נעצר לאחר התאבדותו.

יצחק ויטנברג, המפקד הראשון של ה-פ.פ.או. בוילנה [2]

עדותו של אבא קובנר במשפט אייכמן

בעדותו, במשפט אייכמן, סיפר אבא קובנר על השתלשלות פרשת ויטנברג. להלן עדותו:

"המפקד הראשון של הארגון הלוחם שלנו היה אדם מופלא בשם יצחק'ל, איציק ויטנברג. המטה היה מורכב מאיציק ויטנברג - הכינוי שלו 'ליאון', יוסף גלזמן - הכינוי שלו 'אברהם', אברשה חבויניק, ניסן רזניק ואנכי. התחלקנו בתפקידים. ויטנברג נבחר על ידינו להיות המפקד, ואנחנו בתפקידים שונים במטה. בקשנו מה שמבקשת כל מחתרת - למצוא עזרה. לא הייתה לנו כמעט עזרה כזאת. אנחנו, בקשרינו אנו, בעידוד שלנו, הקימונו את המחתרת הלא-יהודית. בראשה עמד אחד ויטס, אדם פעיל במפלגה הקומוניסטית מלפני המלחמה.

ב-8 ביולי 1943 נתפס ויטס על ידי הגסטאפו. הוא איבד את עצמו לדעת בתא העינויים.

ב-15 ביולי הגיעה אלינו שמועה לא בדוקה, שהמקשר בינו לבין מורדי הגטו, ובעיקר לבין ויטנברג - כי רק אותו הכירו בעיר אישית, אחד קוזלובסקי, שגם הוא נתפס. בליל 15 ביולי קרא גנס מפקד המשטרה היהודי בגטו, שלח את נציגו וביקש לבוא אליו להתייעצות. ביקש לבוא באופן דחוף, את איציק ויטנברג, אברשה חבויניק, חיינה בורובסקה ואני.

הודיעו לנו, שהפגישה צריכה להיות בשעה מסוימת, אחרי כן דחו ואמרו שהפגישה צריכה להיות בשעה עשר בערב. הגענו למשרדו של מפקד המשטרה. הוא שוחח בתחילה על העבודה. הרגשנו שמשהו עומד להתרחש. מתוך תחושה פנימית של חברינו הלוחמים הועמדו משמרות סביב הבניין וברחובות.

אחרי כמה דקות של שיחה שלא פירשה דבר, נפתחה דלת צדדית מהמשרד של גנס והופיעו בדלת אנשי ס"ס עם תת-מקלעים דרוכים נגדנו. ציוו עלינו לקום

ושאלו: **'מי פה ויטנברג?'** איש לא ענה. אז גנס הצביע על ויטנברג ואמר: "זהו ויטנברג". הם כבלו אותו בשרשרות, הוציאו אותו בתת-מקלעים. מוכי תדהמה אמרנו לגנס: **'בוגד שפל, עוד נתראה!'** אז אמר לנו: 'אינני אשם. איש שלכם נתפס על ידי הגסטאפו. מסר את שמו של ויטנברג. **ואני חייב למסור אותו. אחרת ישלמו אחרים בחייהם עבורי.**

יצאנו. והוא הובל על ידי הגסטאפו אל שער הגטו. זה לא היה רחוק, מרחק פחות מכמה מאות מטרים. התצפיות שהעמידו לוחמינו בדרך, ראו מה קרה. הזעיקו מיד לוחמים, הם התנפלו על אנשי הגסטאפו, היו יריות, והם נמלטו על נפשם מעבר לגטו.

ויטנברג נשאר בידינו. קשה היה לשחרר אותו מאזיקיו. שחררנו אותו, אך מיד נגול דבר שאיש לא יכול היה לשער, הגרמנים לא נכנסו לגטו, **אבל הודיעו לגנס, שאם עד שלוש לפנות בוקר לא יובא ויטנברג לידיהם, הם משמידים את הגטו.**

גנס כינס מיד את הגטו, הזעיק את הבריגאדירים, את המשטרה, **ואחרי כן ערך אסיפה המונית.** הסביר ליהודים שבגלל אחד, ויטנברג עלול הגטו להישמד. הגטו נסער. תחילה לא האמינו. עברה שעה שלוש, וארכה ניתנה עד שעה שש.

מה שהתחולל בגטו, כל תיאור לא ימצה אותו. נכתבו על כך הרבה ספרים, או יותר נכון גם ספרים ממש וגם הרבה בתוך ספרים. מן היחידים, שיכול היה להגיד על זה משהו אוטנטי ביותר - הוא לא כתב את זאת.

ויטנברג היה בידינו. שחררנו אותו. כאשר ראינו מה מתחולל, מיד הדפסנו כרוז אל היהודים. אני חיברתי אותו ואני יודע שכתבתי לא אמת - זאת אומרת, ידעתי. לא היה שום סימן שצריכה להיות אקציה בגטו. הייתה תקופה של סטביליזציה בגטו. כתבתי שהחליטו להשמיד את הגטו, שזאת היא תואנה. 'יהודים, צאו לרחובות, אנו נלחם, נתגונן...' הבאתי את הכרוז לפני ויטנברג. הוא ציווה לגייס את הארגון. גייסנו את הארגון.

ואז יצאו לרחוב - היהודים. לא היו בגטו גרמנים. גנס גייס את כל מי שיכול היה לגייס - אינטליגנציה, אנשים פשוטים, שוטרים, שקיבלו נשק נגדנו. **הלכו אלינו משלחות של אנשי ציבור, ביקשו רחמים, אמרו שאי אפשר לסכן את הגטו בגלל אדם אחד, ביקשו משא-ומתן, דחינו כל משא ומתן.**

ואז באה הסתערות-זעם של מי שעתידים היו להיות הנרצחים נגדנו. מי שרצו להיות הלוחמים - בגרזן, במקלות, באבנים, גם בנשק - בנשק שקיבלו מהגרמנים נגדנו. **עמדנו מול אחים.** הסברנו להם. נתנו פקודה ללוחמים לא להשתמש בנשק, אפילו לא בנשק קר. אנשינו תלשו את שערותיהם, זבו דם ברחובות כשהסבירו, כשרצו לקרוע את האשליה מהם, אם כי התברר לימים שקוזלובסקי מסר את שמו של ויטנברג. לא יכולנו לקבל שיכול ארגון להסגיר את מפקדו.

התחיל משא-ומתן. אמרנו שויטנברג ברח מהגטו. יושבת כאן באולם אישה צעירה אשר היא העבירה אותו מסמטה לסמטה בגטו. לא רצינו גם אנחנו, חבריו במפקדה, לדעת איפה הוא. עמדנו לפני הברירה: לפתוח באש נגד הקרבנות העתידיים. כל מה שבנינו במשך שנים, כל מה שהתכוננו אליו, הולך ומתמוטט משום שקרה כך ומשום שאפשר להביא לידי טירוף-דעת כזה את הקרבנות למען עוד שעה של חיים. כמה זה אנושי. אבל כמה זה נורא.

לפנות בוקר הגענו אל מחבואו של ויטנברג. אנחנו, אנשי המפקדה, חבריו. היינו אילמים. הוא הביט בנו. עוד נעשה ניסיון ומישהו הודיע לגנס שמישהו אחר ימסור את עצמו בתור ויטנברג. מישהו התנדב. גנס דחה זאת, אמר שזה לא יעמוד במבחן של קוזלובסקי, אבל הוא מבטיח שאם הוא יעמוד בכך הוא יעשה הכל לשחרר אותו מהגסטאפו.

אבל כשצר עלינו כל הגטו סביב המפקדה עלינו לעלית-הגג. האקדח היה מונח על השולחן. רגע הוא רצה לאבד עצמו לדעת. הוא לא איבד עצמו לדעת, הוא שאל אותנו: "אתם רוצים שאמסור את עצמי?" לא השיבונו. אז אמרתי לו אני: "ראה, ברחוב עומדים יהודים, בהם נצטרך להילחם כדי להגיע אל האויב. אולי ההם יעמדו ויצחקו. זהו המצב. תן פקודה ונלחם. אתה מוכן לזה?" לא, הוא לא היה מוכן לזה. **היה אדם גדול. מסר לי את האקדח, מינה אותי למפקד.**

יצא לרחוב. כולנו עמדנו בחגורותינו, באקדחים האומללים, הלוחמים בצד, ההמונים סביבנו. ברחוב המרוקן הוא הלך לשער הגטו להתמסר לידי הגסטאפו.

היועץ המשפטי: יותר לא ראית אותו?
ת. כן. ניסינו להגניב לו ציאנקלי. לא הספקנו. משהו מוזר קרה בינתיים. הוא עונה. הוא מת. ההיסטוריונים ישפטו אותנו לגנאי או לזכות. אם רשאי אני את דעתי אני להגיד, היום עוד יותר מאשר אז, אני סבור, שאז מותו של ויטנברג, היה על דעת המפקדה ועל דעתי מסרנו אותו לגסטאפו, היה אחד משיאי המרד הגדולים ביותר, אחד ממעשי הגבורה הגדולים ביותר של מחתרת יהודית לוחמת בגטו, כי שום לחימה אינה שווה לה. כי בינינו ובין האויב יהיה עוד משהו.

בראיון שנתן אבא קובנר ארבעים שנה אחרי, אמר:

"ממבט רטרוספקטיבי, כצעיר במדי פרטין ועם נשק ביד, חשבתי כי היינו צריכים להתגרות בגורל ולהבריא את ויטנברג מחוץ לגטו - יהיה אשר יהיה. אך אם תשאל את אבא קובנר המבוגר, במדינת ישראל ב-1984, מה הוא חושב עתה בעניין זה - אינני מתבייש להגיד: היה זה אחד משיאי הגבורה של המחתרת היהודית, **שכך נהגה ולא התגרתה בסיטואציה של מלחמת דמים בין יהודים ליהודים בתוך הגטו**".

[54]

* * * * *

אבא קובנר על דוכן העדים במשפט אייכמן

נשאלת השאלה: האם המחתרת היהודית פ.פ.או. עמדה באתגרים שהציבה לעצמה?

עם תחילת הקמתה, ביצעה המחתרת מספר פעולות כנגד הגרמנים. אבל **האתגר העיקרי לא בוצע והוא מרד היהודים בגטו**. לדברי חברי המחתרת המרד לא בוצע, **מכיוון שהציבור היהודי לא נענה לקריאתם למרוד כנגד הגרמנים**.

אנשי המחתרת הגיעו גם למסקנה שהמרד בתוך הגטו יגרום לתבוסתם בגלל הכוח הגרמני הגדול הנמצא באזור ווילנה ואין סיכוי להצלחתם של יהודי הגטו. הסיכוי היחידי להישרדותם היה לצאת ליערות ולהצטרף לפרטיזנים. החבירה עם הפרטיזנים איפשרה להם להילחם בגרמנים.

* * * * *

הערכת מנהיגותו של יעקב גנס

המנהיג הדומיננטי והבולט בגטו וילנה היה יעקב גנס וכפי שראינו על פיו יישק דבר. גנס היה איש אמיץ, גאה, כריזמטי, מסור וקפדן שזכה להערכתם של הגרמנים.

הוא שיתף פעולה עם הגרמנים במרבית מעשי הרצח. בעת שיתוף פעולה זה התווכח עמם על המכסות כדי להוריד את מכסת הנרצחים שיובלו לגיא ההריגה בפונאר.

גנס ראש הגטו בוילנה [2]

גנס והיודנראט, השתדלו לא למלא את הוראות הגרמנים ככתבם וכלשונם. בכל עת, ניסו להציל כמה שיותר יהודים במגבלות החמורות שיצרו הגרמנים. הם ניסו "למשוך את הזמן" בתקווה, שככל שהם יגרמו לעיכובים בהשמדה תבוא הישועה מהצבא האדום שיביס את הגרמנים במלחמה והעיר ווילנה תשוחרר. **למרות כל המאמצים הללו, גנס והיודנראט שימשו מכשיר עזר לביצוע מדיניות הגרמנים בהשמדת היהודים.**

מאידך, גנס הקפיד לנהל את הגטו למען הציבור היהודי, ככל שניתן. הוא הקים מערכת חינוך ותרבות, בתי יתומים, מועדוני נוער, דאג לאמצעי רפואה, שמר על סדר וניקיון, עזרה הדדית, הכשרה מקצועית ובעיקר פיתח את האידיאולוגיה "עבודה למען הצלת החיים" ועוד.

כאמור, גנס היה **דמות שנויה במחלוקת**. רבים מיהודי הגטו הסכימו עם דרכו, שצריך להציל כמה שיותר יהודים גם במחיר שבו יובלו לפונאר זקנים וחסרי ישע. הם האמינו כי זו הדרך שבה ניתן יהיה להציל כמה שיותר יהודים, בעיקר צעירים, כדי שיהיה המשך לקיומו של העם היהודי. האלטרנטיבה במרידה היא חיסול הגטו על יושביו. לכן המחתרת בגטו לא זכתה לתמיכה נרחבת על ידי תושבי הגטו.

לעומתם, ניצבו יהודים וטענו כי גנס היה כלי שרת בידי הגסטאפו ולמעשה שירת את האינטרסים של הנאצים באמצעות ביצוע תוכניותיהם והוראותיהם. הוא ניסה ליצור שקט כמעט בכל מחיר. כך למשל, כשפגש יהודים שברחו מן הרציחות בפונאר, **הוא ביקש מהם לשמור בסוד את מה שראו**. הוא הזהיר אותם כי אם הם לא רוצים שמשפחתם תיפגע, עליהם לא לספר כלל על המראות הנוראים. יש שראו זאת כניסיון לשמור על שקט לטובת יושביו היהודים, ויש שראו בכך כניעה לתכתיבי הנאצים.

המציאות הנוראה הוכיחה שפעולותיו של גנס לא הביאו לשרידותו של הגטו. גטו ווילנה חוסל מספר ימים לאחר רציחתו. עם זאת, לא ניתן לדעת בוודאות כי דרך אחרת הייתה מצילה את הגטו. גישתו נותרה שנויה במחלוקת, אולם קיימת תמימות דעים בנוגע לכך שהוא עשה כמיטב יכולתו כדי להציל כמה שיותר יהודים.

לב היהודים דואב על הטרגדיה של גנס. אפשר להאשים אותו שדרכו הייתה נפסדת, **אבל הכול יודעים שלא היה בוגד**. כל אשר עשה בימי כהונתו כראש הגטו, למען עמו עשה... הכול יודעים, שלגנס היו אפשרויות רבות להינצל... אלא שוויתר על ביטחונו האישי, כדי להקדיש את חייו לגטו. הוא האמין ביכולתו והיה משוכנע עד לרגע האחרון שיעלה בידו להציל את השארית.

דב ברגמן¹⁴ כותב:

"גנס ידע מכל אדם בגטו מה עלה בגורלם של היהודים שנלקחו באקציות. עם זאת, לא ידע, ואולי לא היה יכול לדעת, שבסופו של דבר התכוונו הנאצים להשמיד את כולם, גם את אלו שהאמין שיישרדו כיוון שהם חיוניים למאמץ המלחמתי. הוא לא ידע שבעיניהם אין הוא אלא בורג קטן, אחד מרבים שהוטל עליהם לשמור על השקט עד לחיסול הסופי.

למרות שבסופו של דבר שיתף פעולה עם הגרמנים, איש מלבדו לא היה יכול למלא את התפקיד טוב ממנו, בכישרון ובנאמנות כזו. גנס היה הבחירה הטובה ליהודי ווילנה. הוא הביט לסכנות ישר בעיניים, ועשה הכול כדי להציל כמה שיותר יהודים.

... יהודי הגטו רחשו לו אמון. גנס ידע על קיום המחתרת בגטו. הוא הכיר את כל אנשיה ולא פעם התייעץ איתם וסייע להם.

למרות ששיתף פעולה עם הנאצים לא שנאו אותו היהודים. כמה מסגניו המושחתים היו שנאים ביותר, אבל לא גנס.

גם אמי האמינה לו, עד כדי כך שכאשר הכריז בחצר בית החולים שהנוסעים לעבוד יוצאים לאסטוניה ולא לפונר, האמינה לו והחליטה להציל אותי במחיר פירוד. 'לך, בוביק', אמרה לי ואני הלכתי.

¹⁴ **דב ברגמן** נולד בוויילנה שבפולין. במשך 4 שנות הכיבוש הנאצי, היה שנתיים בגטו וילנה, שנתיים במחנות ריכוז. עם פרוץ המלחמה היה בן 15. באקציית ה"שיינים" הצהובים הובל עם אימו לפונר, הצליח בדרך לברוח. נשלח למחנות ריכוז. השתחרר במחנה המוות ברגן-בלזן בשנת 1945. לאחר השחרור חזר לוויילנה, אך לא מצא איש מבני משפחתו הענפה.

גנס ידע, שסיכויו להישאר בחיים לא גדולים. הוא ידע כשלא יהיה נחוץ לגרמנים, הם יחסלו גם אותו, ואם לא, יועמד למשפט לאחר המלחמה בגין בגידה ושיתוף פעולה ודינו ייחרץ.

ללא ספק, היה דמות טראגית שליווה את השואה של יהודי ווילנה". [55]

הריסות גטו ווילנה בתום המלחמה [1]

מדליה שהוטבעה ע"י בית לוחמי הגטאות [1]

* * * * *

**הפולמוס הציבורי בנושא שיתוף פעולה
של ההנהגה היהודית עם הגרמנים
בתקופת השואה,
שהתקיים בשנותיה הראשונות של המדינה.**

* * * * *

**תהליך חקיקת
"החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם"
והאירועים שהתרחשו לפני חקיקת החוק
ואחריו.**

עניין שיתוף הפעולה של יהודים עם הגרמנים צץ ועלה גם לאחר הקמת המדינה, כאשר ניצולי שואה דרשו להעמיד לדין יהודים הנמצאים בארץ למשפט **בגין שיתוף פעולה עם הגרמנים** וסייעו להם ברצח היהודים. הם התכוונו לאנשי **היודנראט**, ממלאי תפקיד **הקאפו** במחנות **ואנשי המשטרה היהודית**. הניצולים זיהו אותם.

בתקופה זו טרם נחקק **החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, תש"י-1950**. תלונות הגיעו למשטרת ישראל כנגד משתפי פעולה עם הגרמנים והיא לא ידעה כיצד להתמודד עם התלונות, מכיוון שטרם נחקק חוק כלשהו בעניין זה. היא דרשה לחוקק **חוק נגד פושעי מלחמה יהודים**.

ראוי לציין, שגם בידי שרות הביטחון היה חומר שנאסף עוד במחנות והועבר למשטרה.

נשאלת השאלה: מדוע היה עניין העמדתם לדין של משתפי פעולה יהודים בוער כאש בעצמותיהם של הניצולים?¹⁵

והתשובה: בתקופת השואה, היהודים ראו ביודנראט כגורם המקשר ביניהם ובין הגרמנים ואותו הדבר אמור גם לגבי קאפו שניהל את הצריף במחנה או המשטרה היהודית, לכן הם ראו בהם אשמים בשיתוף פעולה עם הגרמנים, וסייענים ברציחתם של יהודים ע"י הגרמנים.

מיד לאחר הקמת המדינה התקיים **דיון בכנסת** והחל התהליך הארוך של חקיקת **החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, תש"י-1950**.

מרדכי נורוק מ"החזית הדתית המאוחדת", שבשואה נרצחו אשתו ושני ילדיו, נושא העמדתם לדין של גרמנים שרצחו יהודים בער בקרבו. הוא נאבק לחקיקת חוק **כנגד אותם גרמנים** ואמר שבהעדר החוק, יהיה זה "זילזול בכבוד עמנו ובזיכרון הקדושים".

בישיבת הכנסת שהתכנסה ב-29 בנובמבר 1949 תבע נורוק מהממשלה להביא בפני הכנסת בתוך שבועיים הצעת חוק לענישת פושעי המלחמה.

דרישתה של המשטרה לחוקק "חוק נגד פושעי מלחמה יהודים" נדחתה.

ב-27 במארס 1950 העלה את נושא הבאתם לדין של פושעי המלחמה הגרמנים.

¹⁵ הדברים המובאים בפרק זה מתבססים על מאמריהם של:

יבלונקה חנה: "החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם: היבט נוסף לשאלת הישראלים, הניצולים והשואה", קתדרה 82, טבת תשנ"ז - דצמבר 1996. מאמרה הוא מאמר החלוץ, שעליו התבססו חוקרים רבים במחקריהם ואני מביניהם.

נובוגרוצקי יעל: "ובערות הרע מקרבך" - החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, "זיקה" העיתון המקוון להוראת השואה. מתוך http://www.yadvashem.org/yv/he/education/newsletter/11/main_article.asp

יחיעם וייץ: החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם ויחסה של החברה הישראלית בשנות החמישים לשואה ולניצוליה, קתדרה, 82, תשנ"ז - 1997.

וכ"כ מאתר האינטרנט: <http://www.news1.co.il/Archive/001-D-362903-00.html> - מסמכים שחשף איתמר לוי מרכיון המדינה.

רבים שאלו את השאלה: האם המילה "**ועוזריהם**" [החוק לעשיית דין בנאצים **ובעוזריהם**] מכוונת לליטאים, להונגרים, לרומנים ועוד, ששיתפו פעולה עם הגרמנים או שגם **ניתן להכליל במילה זו גם את היהודים** ששיתפו פעולה עם הגרמנים?

עלתה עוד שאלה: האם יש להתייחס לנאצים ולמשתפי הפעולה בנשימה אחת?

דיון נרחב נערך בוועדת החוקה חוק ומשפט **בנוגע לאחריותם של אנשי היודנראט** וכאן **נשאלה עוד שאלה:** האם במקרים מסוימים, בהם יש נסיבות מקלות (כמו לחץ או איומים) והנאשם עשה ככל שביכולתו כדי למנוע את תוצאות המעשה, הוא לא יישא באחריות פלילית. שאלה זו היא עקרונית בהיבט המוסרי יותר מאשר בהיבט המעשי. אדם כזה, לא יישא בעונש **אך אות קין** יהיה חרוט על מצחו במשך כל חייו.

דברים קשים אמר ח"כ אליעזר פרמינגר. את דבריו הקשים אמר כלאחר ששוחח עם מאות ניצולי שואה ולדבריו כולם ענו תשובה פשוטה: **"לו היינו מתנהגים אחרת... לא היו יכולים הגרמנים לרצוח ששה מליון יהודים"** ולכן, **אין להתעלם מזה ששיתוף הפעולה של אותם היהודים שחשבו להציל את עצמם, הוא שעזר לנאצים לבצע את זממם.**

גם **ח"כ ישראל בר יהודה** אמר דברים קשים בכנסת: "כל חבר יודנראט שישב שם לא מפני ששלחו אותו לשם, **הוא פושע, הוא עוזר הנאצים...** אם כי הוא עשה זאת מתוך הרגש הבהמי המיוחד שיש לכל אדם, לשמור על חייו, כי אחד הדברים המבדילים בין אדם ובהמה הוא גם זה שאדם יודע כי לעתים צריך להיהרג ולא לעבור... אולי ישנן מסיבות מקלות, **אבל אין לשחרר מאחריות פלילית."**

ח"כ בר יהודה לא מצא נימוק מקל בפעילותם של משתפי הפעולה היהודים. **גם אם נסלח להם וניתן להם עונש סמלי של יום מאסר אחד, אין זה מוחק את העבירה החמורה שעבר.**

הוא מביא דוגמא מקבלת החלטתו של יו"ר היודנראט בגטו ורשה, **אדם צ'רניאקוב**, שהתאבד כאשר קיבל את הפקודה לשלוח יהודים למחנות ההשמדה. בר יהודה אומר: צ'רניאקוב "הוציא פסק דין אמת על עצמו". ואם לא היה מאבד את עצמו לדעת, **היה צריך לעמוד למשפט על עזרה לשליחת עשרות אלפי יהודים להשמדה.**

דעתו של ח"כ ורהפטיג הייתה שונה. הוא טען, שאם משתף הפעולה יצא חייב במשפטו, עצם ההרשעה, עצם הקלון הוא פסק-דין קשה. וכך אמר: "אפילו אם יהיה זה יום מאסר, הרבה יותר קשה מאשר בשביל האחרים עשר שנות מאסר, כי הם יודעים שעשו הכל מה שיכלו לעשות ואין הם רואים את עצמם אשמים... ישנן סיטואציות בהן חיוב בדין עם עונש הקל ביותר, הרבה יותר קשה מעונש כבד בסיטואציה אחרת, כי חשוב כאן עצם החיוב בדין".

גם **ח"כ יוסף לם ראה כך את פני הדברים**: "ישנם אנשים **שלגביהם עצם ההרשעה**, עצם העובדה שהם מוטבעים בחותמת של פושעים, עלולה להרוס את חייהם, ואין זה חשוב אם יקבלו עונש מאסר או לא יקבלו עונש בכלל".

נמצאו חברי הכנסת **שהתנגדו לעריכת משפטים כלפי ההנהגה היהודית ששרדו את השואה.**

ח"כ יעקב קליבנוב לא קיבל את גישתם ודעותיהם של הנ"ל. כאן עלתה פעם נוספת הסוגיה: מקומם של תנועות המרי-המחתרות היהודיות והמנהיגות הציבורית-יהודית בהצלחתם של יהודים בשואה.

הוא אמר בכנסת, שבדבריהם הם מזייפים את ההיסטוריה של "עינויי ישראל בזמן ההוא". גישתם הינה גישה סקטוריאלית צרת אופק המייצגת רק את פעילותה של תנועת המרי היהודית. קליבנוב הוסיף ואמר: "תנועת המרי... שהייתה **אולי אחוז אחד מכל ששה המיליונים** האלה... אתם ניגשים לבעיה הזאת כאנשי מחתרת ולא כאנשים המרגישים את עצמם חברים ואחים לאותם מיליוני היהודים שנספו במלחמה הזאת... האם אפשר לדון אותם לכף חובה על שהלכו ועשו מה שעשו ולא היה להם האומץ שהיה לקבוצה קטנה?..."

קליבנוב מצא צדדים חיוביים בחברי היודנראט, **לדעתו, הם אינם בוגדים, יתרה מזאת, אולי היה במעשיהם ביטוי של גבורה. הוא אמר כי "מי שחושב על מצב היהודים שם... מתוך הרגשת תעודת הגורל, אינו יכול להכחיש לא רק שלא הייתה זאת בגידה, כי אם, שלעיתים קרובות ואולי גם ברוב המקרים, היה זה מעשה גבורה ומעשה לאומי מצד היהודים, להיכנס ליודנראט, מפני שאי אפשר היה להשאיר את עשרות אלפי היהודים האלה ללא שום עזרה וללא כל הדרכה. איך אפשר להגיד כי כל יהודי שנכנס ליודנראט, ע"י עצם כניסתו נעשה משתף פעולה עם הגרמנים ושאינו אפשר לסלוח לו? אני מוחה נגד הגישה הזאת".**

נשמעו דעות נוספות מפי חברי כנסת שהיו דומים לדבריו של ח"כ קליבנוב: **ח"כ לם: "אסור לנו להכניס אנשים לקטגוריה של פושעים, כאשר כל אדם הגון יודע כי באותן הנסיבות היה מתנהג כמותם".**

ח"כ משה בן עמי אמר: "אל תדון את חברך עד שתגיע למקומו". מי שיוצא מהמסגרת הזאת של רמה רגילה של בני אדם, ראוי להיענש, אבל מי שבתוך המסגרת הזאת, הוא אדם ולא יותר מזה..."

הוא גם מגיב גם על דבריו של ח"כ בן יהודה ואומר: "הרי זה רק מחטיא את המטרה, כי אתה שם אות קין על מצחו של אדם ועושה אותו מנודה מהחברה, למרות שבית המשפט לא ראה מן הדין לחייב אותו אפילו בעונש סמלי... זה אבסורד! או שיש עברייני ויש עבירה ויש עונש, או שאין עברייני ואין עבירה, אז אין גם עונש".

בפני דילמות מוסריות רבות עמדו היהודים בשואה. הדילמה הקשה שיש לה היבטים ערכיים ומוסריים הן הדילמות שעמדו לפתחן של ההנהגות היהודיות. לכן, אין זה פלא, שאופן התנהלותה של ההנהגה היהודית בשואה עורר פולמוס בקרב הציבור בארץ. דברי חברי הכנסת שהובאו, מבטאים את הדעות והעמדות השונות כפי שבאו לידי ביטוי ע"י דוברים רבים בזמן השואה, לאחריה ובשנים הראשונות לאחר הקמת המדינה.

מבין הניצולים, היו כאלה של הסתפקו בפולמוס הציבורי אלא דרשו להעמיד את משתפי הפעולה היהודיים למשפט.

פרופ' חנה יבלונקה חוקרת מעמיקה וידענית, חקרה את הדברים. **במאמרה היא כותבת¹⁶:**

"אכן כל המשפטים שנערכו על -פי חוק זה בשנות החמישים והשישים, למעט **שניים: משפט אייכמן ומשפט הנוצרי הסלובקי באנייק, 28 היו משפטים נגד יהודים. מרביתם התקיימו במחצית הראשונה של שנות החמישים, אך גם בשנות השישים הראשונות היו מספר משפטים כאלה. אחד מהם אף התנהל במקביל למשפט אייכמן. כך אירע שיהודי ונאצי הועמדו לדין בעת ובעונה אחת מתוקף אותו חוק.**

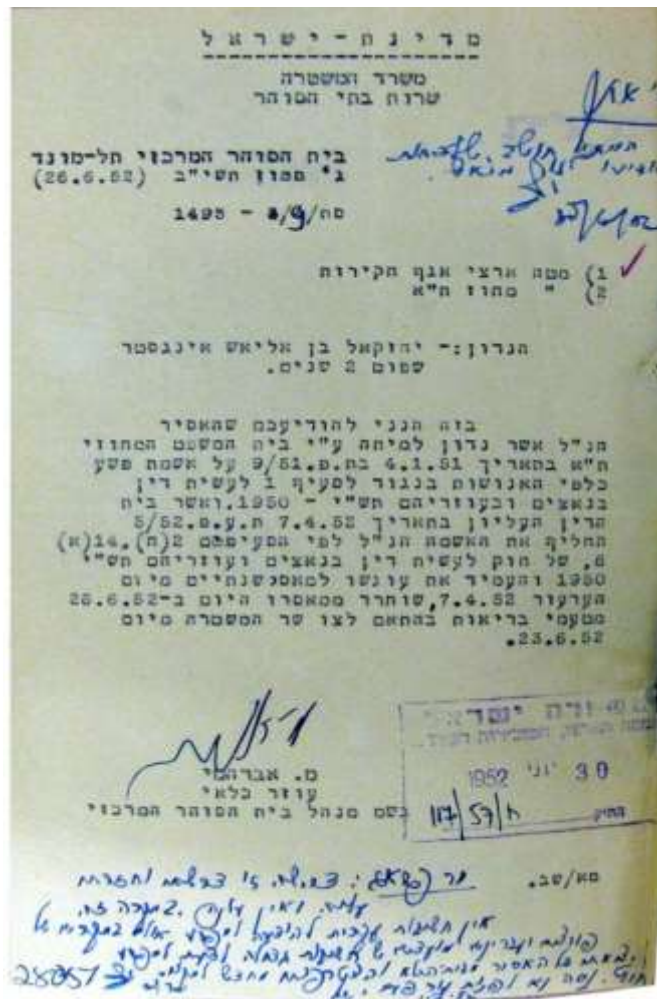
ככל הידוע לי נערכו כארבעים משפטים נגד יהודים באשמת שיתוף פעולה עם הנאצים, ופסקי הדין בהם היו מזיכוי ועד עונש מוות [במקרה אחד]. בשנות החמישים היו שלושים ושלושה משפטים.

תוצאותיהם של עשרים ואחד מהם מצויות בידי: שלושה-עשר נסתיימו בהרשעה ובעונשי מאסר ושמונה - בזיכוי. עד אמצע שנות השישים נערכו חמישה משפטים: שלושה הסתיימו בזיכוי ושניים בהרשעה ובעונשי מאסר. מספר התלונות שהוגשו למשטרה בתקופה זו הגיע ככל הנראה ליותר ממאתיים.

המקרה היחיד שבו נגזר עונש מוות היה במשפטו של יחזקאל אינגסטר, קאפו במחנות הכפייה קרדיץ' ופאולבריק. העונש הוטל עליו ברוב של שני שופטים, אבישר ולוין, נגד עמדת המיעוט של לם, כאמור ניצול מחנה דכאן, שגרס כי יש לגזור על המורשע עשר שנות מאסר. כל השופטים המליצו לאינגסטר לפנות לנשיא בבקשה להמתיק את גזר-הדין. ואכן בהיותו חולה אנוש וקטוע רגל הומתק עונשו, וזמן קצר אחר כך נפטר.

עד כה סברו רבים כי אינגסטר מת בתאו. המסמך שאני מציג בפניכם, התגלה כאשר הוקם בית מורשת משטרת ישראל בבית שמש. בעת ההקמה עשתה סדר בים מסמכים "וניערו את האבק" מהם. **אתר וואלה פירסם לראשונה** ברבים מסמך זה. ממסמך זה נודע לראשונה כי אינגסטר שוחרר מהכלא וסיים את חייו כאדם חופשי.

¹⁶ יבלונקה חנה: "החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם: היבט נוסף לשאלת הישראלים, הניצולים והשוואה", קתדרה 82, טבת תשנ"ז - דצמבר 1996. מאמרה הוא מאמר חלוץ שעליו התבססו חוקרים רבים ואני מביניהם. המילים המודגשות במאמר הם מעשה ידיי כדי להבליט ולהדגיש דברים הנראים לי ולא של פרופ' יבלונקה.

[56] המסמך נמצא בבית מורשת משטרת ישראל

תוכן המכתב:

הנדון: יחזקאל בן אליאש אינגסט
שפוט 2 שנים.

בזה הנני להודיעכם שהאסיר הנ"ל אשר נידון למיתה ע"י בית המשפט המחוזי ת"א בתאריך 6.1.51 בת.פ. 9/51 על פשע כלפי האנושות בניגוד לסעיף 1 לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם תש"י - 1950 ואשר בית המשפט הדין העליון בתאריך 7.4.52 ת.ע.פ. 5/52 החליף את האשמה הנ"ל לפי הסעיפים 2(ח), 14(א), 6, של חוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם תש"י - 1950 והמיר אותו למאסר שנתיים מיום הערעור 7.5.52, שוחרר ממאסרו היום ב- 26.5.52 מטעמי בריאות בהתאם לצו שר המשטרה מיום 23.6.52.

בהמשך מאמרה מביאה **פרופ' חנה יבלונקה** דברים ממשפטו של ה"ב, שכיהן כמפקד המשטרה היהודית בבגדאד והועמד לדין על שיתוף פעולה עם הגרמנים. הוא נידון ל-5 שנות מאסר בבית המשפט המחוזי. וכך היא ממשיכה וכותבת: "ה"ב **עירער על פסק-הדין** לבית-המשפט העליון. המשפט התקיים בחודשים אפריל-מאי 1964. בהכרעת הדין ציין בית-המשפט העליון כי 'להוכחת מאורעות שאירעו לפני שנים רבות עדיפות ראיות בכתב שנעשו באותה התקופה הנידונה, או סמוך לאחריה, על פני כל עדות בשבועה בבית המשפט'.

בהתייחסם למוטיווציה לחקיקה קבעו השופטים אולשן [אז נשיא בית-המשפט העליון], לנדוי וכהן: **'בל נשלה את עצמנו שאם מעשים שנעשו על ידי אחים נרדפים יישפטו בפלילים לפי אמות המידה של המוסר הצרופ, תוקל המועקה שבלב על המכה הנוראה שהוכה עמנו'.**

...השינוי שחל ביחס אל היודנרטים והמשטרה היהודית הוא משמעותי אף יותר. בפסק-הדין של בית-המשפט המחוזי נקבע כי הקמת היודנרטים והמשטרה לפי פקודת הנאצים 'נתנו כוח בידיהם, מעין אוטונומיה פנימית של עבדים נרצעים, והפכה אותם לנוגשים באיתיהם', ועוד הכריזו השופטים שם כי המליציה היהודית בבגדאד הייתה ארגון עוין.

עמדת בית-המשפט העליון בסוגיות אלה נחרצת ושונה. בעניין הטענה כאילו מסרה המשטרה היהודית יהודים לשלטון עוין קבע בית-המשפט העליון: 'לא הייתה יכולה להיות כאן מסירה לשלטון עוין, באשר היהודים אותה שעה היו בידיו בלאו הכי'.

חשובה מאין כמוה פסיקתו ההיסטוריוגרפית של בית-משפט זה באשר למקומם של היודנרטים והמשטרה היהודית. בניתוח ארוך, מפורט ומנומק אמר בית-המשפט בין השאר:

'דעת הכל היא שאין על בית המשפט לפסוק בוויכוח הגדול הניטש - לא במעט בכוח הנבואה שלאחר מעשה - על דרכם של היודנרטים למקומותיהם, אם בשתפם פעולה עם הנאצים במידה זו או אחרת, הם סטו מצווי המוסר, ואם התועלת שבפעולתם ובעצם קיומם הייתה מרובה על הנזק שהסבו. אותו שיתוף פעולה שנולד מתוך אונס וכפיה מאין כמוהם, לא הוכרז בתור שכזה, כעבירה פלילית על ידי המחוקק שלנו'.

בית-המשפט לא היסס גם לבחון את המחתרת בגטאות כחלופה ליודנרט. 'גם הנוער היהודי היה במבוכה. חלקים מהם לא השלימו עם שיטת היודנרטים והמשטרה היהודית ובוודאי שהיו גם כאלה שבזו להם. אולם מתלבטים ומחוסרי אונים היו ולא היה בידיהם להציע תכניות מעשיות אחרות להמונים'. לבסוף נתן בית-המשפט את פרשנותו החדשנית והמוסמכת למטרתו של החוק:

'תהיה זו התנשאות והתחסדות מצדנו - מצד מי שמעולם לא עמד במקומם של אלה, ומי שהצליח להימלט משם, לעשות אמת זו עילה למתיחת ביקורת על אותם 'אנשים קטנים', שלא התעלו לרמת מוסר עילאית, בהיותם נרדפים עד צוואר על ידי שלטון, שמטרתו הראשונה הייתה למחות את צלם האדם מעל פניהם... אין ליחס למחוקק כוונה לדרוש רמת התנהגות, שאין הציבור יכול לעמוד בה, ומה גם שאנו עוסקים בהלכות שנקבעו על ידיו בדיעבד. ובל נשלה את עצמנו שאם מעשים שנעשו שם על ידי אחים נרדפים יישפטו בפלילים לפי אמות מידה של המוסר הצרופ, תוקל המועקה שבלב על המכה הנוראה שהוכה עמנו. . . אדם קרוב אצל עצמו ואצל בני משפחתו, ואיסורי החוק הפלילי, כולל החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, לא נכתבו בשביל גיבורים יחידי סגולה, אלא בשביל בני תמותה רגילים, עם חולשותיהם הרגילות.'

ההתייחסות לפרט בשואה במקום לקולקטיב, הראייה המורכבת של התגובות היהודיות השונות, ההכרה בהעדר חופש הבחירה בסיטואציה שבה נמצאו היהודים במלחמת העולם השנייה והזהירות מלחרוץ דין - **כל אלה הם שגרמו לבית-המשפט העליון לזכות את ה"ב".**

* * * * *

במאמרה, חושפת פרופ' חנה יבלונקה בפעם הראשונה שקיימים 40 תיקי חקירה שנפתחו במשטרת ישראל בעניין יהודים שנחשדו בשיתוף פעולה עם הנאצים. על חלקם מסרה מידע, ומטעמי צנעת הפרט (כך נראה לי) לא חשפה את שמותיהם של הנתבעים אלא ציינה שמותיהם בראשי-תיבות. זכתה יבלונקה להיות החוקרת הראשונה שעיינה בתיקים. יותר מאוחר לא איפשרה משטרת ישראל למתעניינים לעיין בתיקים הללו.

עתה, ביוזמת אתר החדשות **NEWS 1** נפתח ארכיון המדינה לרשות המתעניינים.

נפתחו לעיון 53 תיקים המתעדים חקירות בישראל של יהודים כחשודים בשיתוף פעולה עם הנאצים.

אני מביא את הדברים מהאתר הנ"ל. במקורם, הובאו הדברים מהתיקים לאתר ע"י חוקר השואה **איתמר לוי** והוא שפרסמם באתר. [57]

"רוצחים כאלה חיים בינינו"

בשלהי שנת 1950, חודשים אחדים לאחר אישור החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם, **קיבל המטה הארצי של המשטרה מכתב באידיש מ-י' הלפר**, עולה מהעיר קולומביה שבמערב אוקראינה. רק כמה עשרות מ-18,000 יהודיה ניצלו. **אחד החוקרים תרגם אותו:**

"סוף כל סוף הגיע גם בארצנו זמן שמענישים את אנשי הגסטאפו היהודיים שעזרו לנאצים להשמיד את העם היהודי. פושעים אלה הוענשו בהרבה ארצות ודווקא בארצנו עד היום מצאו להם מקלט.

במדינתנו מסתובבים פושעים שהוציאו בלי רחמנות את היהודים ממחבואיהם ומסרו אותם לידי הגסטאפו והגרמנים. אלה שהצילו את חייהם תמורת חיי מאות קרבנות, מסתובבים חופשיים בינינו בה בשעה שהצטרכו להתלות מזמן בגלל החרפה הגדולה שהביאו על העם היהודי. כך חי הרוצח הגדול מהגטו קולומה, א"א בחיפה ברח' ארלזורוב 105 בזמן שחטאו הגדולים נתגלו. הוא היה האיש האכזרי מהגטו אשר סחב בלי רחמנות זקנים, נשים וטף לשחיטה... הוא לקח ילדים מהוריהם, נשים סחב בשערותיהן מהבונקרים ומסרן לידי הגסטאפו. ורוצחים כאלה חיים עוד בינינו".

"בלי ספק אלצוהו לכך"

במאי 1951 שלחה סגנית פרקליט המדינה, מרים בן-פורת, לשר המשפטים, פנחס רוזן, סיכום של החקירה בעניינו של מ"ט, **שעמד בראש היודנרט בגטו שרגורוד שבטרנסניסטריה**.

בן-פורת - לימים המשנה לנשיא בית המשפט העליון ומבקרת המדינה - סקרה בצורה תמציתית ומדויקת את שהתחולל באותו חבל ארץ שהיה תחת שלטון רומניה, סקרה את פעילותו של מ"ט ועברה לניתוח חד-אבחנה של הטענות נגדו:

"בכל הפעולות האלה מלא ד"ר ט' תפקיד מכריע. פתיחת שערי המקום למספר רב של פליטים סיכנה את חייו. לשם כך זייף מסמכים ושיחד את הרומנים. כל זה, נוסף על ארגון חיי המקום, אין לבצע ללא משמעת של ברזל. כפי שמסתבר מהתיק קיבלו רוב אנשי המקום עול משמעת זה בהבנה, אך מיעוטם בטרוניא ואפילו בשנאה. כן חרה ליחידים שד"ר ט' חי חיים טובים ונוחים מהם, אולם המעמסה הכבדה שרבצה עליו והצורך לקשור קשרים עם הרומנים בלי ספק אלצוהו לכך".

* * * * *

משפט קסטנר
התייחסותם של שופטי בית המשפט המחוזי
והעליון לשאלה:
האם קסטנר שיתף פעולה עם הגרמנים?

על משפט קסטנר נכתבו ספרים ומאמרים רבים. היה זה משפט נוקב, כואב ורב-תהפוכות שבו עלתה במלוא חריפותה, שאלת שיתוף הפעולה של המנהיגות היהודית עם הגרמנים.

לא ניתן בפרק זה להעלות את כל היבטי המשפט. אני מביא בעיקר את התייחסותם ועמדתם של שופטי בית המשפט המחוזי והעליון לסוגיה המוסרית-ערכית הקשורה לשיתוף הפעולה של קסטנר עם הגרמנים¹⁷.

מי היה ישראל קסטנר?

ד"ר ישראל (רַזְ'ה) קסטנר היה חבר ועד העזרה וההצלה בבודפשט בזמן השואה ומארגן פעולות הצלה שונות, בהן "רכבת קסטנר". קסטנר היה לעוזרו וליד ימינו של ד"ר יוסף פישר, חבר הפרלמנט הרומני ויושב ראש התנועה הציונית בטרנסילבניה. בשנת 1937 נישא לאליזבט (בודיו) פישר, בתו.

בשנת 1940 סופחה טרנסילבניה להונגריה, העיתון נסגר בהוראת השלטונות וחברותו של קסטנר בלשכת עורכי הדין נשללה עקב מוצאו. הוא עבר בסוף השנה לבודפשט, שבה מילא תפקיד בקרן היסוד. החל משנת 1942 כיהן כסגן נשיא ההסתדרות הציונית בהונגריה. אשתו הצטרפה אליו לבודפשט בשנת 1941.

¹⁷ את דברי השופטים במשפט קסטנר, שאבתי מאתר האינטרנט החשוב – אתר "דעת", שכתובתו:

<http://www.daat.ac.il/daat/hungary/pirkey/07.htm>

החל בשנת 1941 פעל קסטנר להקמת גוף המורכב מיהודים ליברליים וסוציאלי-דמוקרטיים שיעזור לפליטים היהודים שהחלו להגיע להונגריה. בשנת 1943 נקרא הגוף "ועדת העזרה וההצלה בבודפשט". בראש הוועדה עמד אוטו קומוי, **קסטנר היה סגנו ומנהיג הוועדה בפועל.**

בשנים 1942 עד 1945 ישב בבודפשט, ולמעשה **היה ראש ועד ההצלה** של הפליטים היהודים שהגיעו להונגריה. היה ממונה על פעולות ההצלה, וניהל משא ומתן עם המודיעין הצבאי ההונגרי וסוכני הריגול של הצבא הגרמני בהונגריה. לאחר הכיבוש הגרמני בשנת 1944 קיים קשר עם קציני הביטחון של הרייך, ובהם אייכמן.

קסטנר לא היה יו"ר מועצת היהודים בהונגריה, **אבל הוא היה הבולט מבין מנהיגי יהדות זו. מעמדו איפשר לו לנהל מו"מ עם אייכמן וכך הגרמנים ראו אותו.**

בשנת 1953, **מלכיאל גרינוולד** כתב מאמר בעיתון שאותו הוציא לאור והפיץ בכמה מאות עותקים ובו האשים את ישראל קסנטר, כי בהיותו ראש "ועד ההצלה" בהונגריה בזמן מלחמת העולם השנייה, **שיתף פעולה עם הנאצים**, הציל פושעי מלחמה בכירים מחבל התלייה לאחר המלחמה, ואף השתתף עם הנאצים בשוד הרכוש היהודי.

בעקבות האשמה זו, הגיש היועץ המשפטי לממשלה, חיים כהן, כתב אישום נגד גרינוולד בגין הוצאת דיבה.

ביוני 1955 זיכה בית המשפט המחוזי את גרינוולד מרוב ההאשמות, **והשופט הלוי קבע כי "קסטנר מכר את נפשו לשטן".**

המדינה ערערה על פסק-הדין לבית המשפט העליון והוא טיהר את קסטנר **ברוב דעות**, מאשמת שיתוף פעולה עם הנאצים, רצח בעקיפין של יהודי הונגריה ושותפות גזל עם הנאצים.

השופט ד"ר שמעון אגרנט ציין בפסק דינו כי "**את קסטנר תשפוט ההיסטוריה ולא בית המשפט**".

במסגרת פעילותו הציבורית נהג קסטנר בתקיפות ובקשיחות, והחליט החלטות גורליות ליהודי הונגריה. **חלק מן ההחלטות שהחליט נשארו שנויות במחלוקת בהם:**

- ניהל משא ומתן עם אייכמן להצלת מספר קטן של יהודים: 1686 יהודים שיצאו ברכבת לברגן-בלזן, ולאחר זמן לאושוויץ - **ובתמורה לכך שיתף פעולה באופן אקטיבי או פסיבי עם הגרמנים, ומנע אפשרויות הצלה אחרות.**

- טען שהציל עשרות אלפי יהודים שנשלחו בגלל השתדלותו לשלוח אותם לשטרסהוף ליד וינה, ורובם שרדו עד לאחר המלחמה.

- היה בקשר עם הצנחנים שהגיעו להונגריה: יואל פלגי ופרץ גולדשטיין. היה אמור לנסות להציל את חנה סנש מידי הגרמנים, אך לא עשה להצלתה, ואף הסגיר או המליץ בפני פלגי וגולדשטיין להסגיר את עצמם לגרמנים.

- היה בקשר הדוק עם הגרמנים, ואחרי המלחמה העיד לטובת קורט בכר, שהיה מקבילו של אייכמן ועמד בראש הוועדה הכלכלית, זו שסחטה מן היהודים את רכושם. בגלל עדותו שוחרר בכר מעונש תלייה שהיה צפוי לו.

* * * * *

מכתבים מהארכיון

המכתב הראשון הוא מכתבו של **שר המשפטים פנחס רוזן** אל **שר המסחר והתעשייה דב יוסף**, בדבר הצורך בנקיטת אמצעים משפטיים נגד מלכיאל גרינוולד 25.8.52 (תיק פ/717/10).

המכתב השני הוא מכתבו של **חיים כהן, היועץ המשפטי לממשלה** אל **ראש הממשלה משה שרת**, בו הוא מסביר שהייתה זו יוזמתו של קסטנר לתבוע את גרינוולד, 10.6.54 (תיק פ/648/2).

ישראל קסטנר על דוכן העדים

מליכאל גרינוולד בצאתו מבית המשפט העליון [עם הזקן], ינואר 1958

דברי השופטים בבית המשפט המחוזי והעליון על אישיותו ומהלכיו של קסטנר בעניין שיתוף פעולה עם הגרמנים

השופט בנימין הלוי, כותב בפסק דינו, ע' 25:

בתחילת 1943 ניתנה לפי דרישת הסוכנות היהודית צורה יותר קבועה לקבוצת ההצלה הציונית בבודפשט. ד"ר נתן קומוי ז"ל, נשיא ההסתדרות הציונית בהונגריה, קיבל על עצמו את ראשות הוועדה, **קסטנר קיבל את ההנהלה בפועל...** כל החברים החדשים שצורפו ע"י קסטנר מזמן לזמן לוועדתו... **עמדו תחת מרותו האישית החזקה של קסטנר**, כל הניסיונות להשפיע על קסטנר להרחיב את מסגרת הוועדה ולהעמידה על בסיס ציבורי רחב - נכשלו. קסטנר לא רצה לחלק את תפקידו עם גורמים שמחוץ להשפעתו האישית.

קסטנר היה נהנתן, שאפתן, ורצה לשלוט בכל המסגרות שבהן פעל. כאשר ויסליצני הזמין את פרוידגר למשא ומתן על תשלום תמורת עיכוב הגירוש של היהודים למחנות ההשמדה, מסר פרוידגר את הידיעה לנציגי הציבור היהודי. קסטנר, ששמע על כך, מיהר לנהל משא ומתן עצמאי עם ויסליצני, והוציא את פרוידגר מן המשא ומתן. (הלוי, פסק דין 26-27)

שופט בית המשפט העליון, השופט אגרנט, לעומת זאת, אינו רואה פסול בפעילותו זו של קסטנר. (פסק דין עליון, עמ' 2104)

השופט חשין (פסק דין עליון עמ' 1302) מסכם את הדעות על קסטנר: פרוידגר מפקפק בכושר המנהיגות שלו, ומאשימו בהעדר סגולות של ארגון, של דיוק, של בחירת האנשים הנכונים תפקידיהם המתאימים. **הוא מתאר את קסטנר כאדם בעל שיגעון גדלות, אמביציוזי, בוהמי דיקטטור, רודף כבוד ומתקנא בהצלחתם של אחרים.** קראוס מונה בקסטנר חסרונות רבים כרימון. "כשמדובר על האינטרסים שלו... הוא גם בלתי מצפוני, הוא חסר מצפון וחסר התחשבות".

"אין ספק כי קסטנר היה אדם אמביציוזי, שלא ידע לעבוד בצוות. הוא שיעבד את העובדים אתו לרצונו, לא העביר להם את מלוא האינפורמציה, ובכך נטל על עצמו אחריות כבדה ביותר".

(פס"ד עליון עמ' 2106)

השופט בנימין הלוי, בפסק דינו כותב כי "מטרת הגרמנים הייתה לשעבד את קסטנר, וגם את היודנראט כולו, בכך שניתן להם אפשרות להציל את עצמם ואת בני משפחותיהם, **ובכך למנוע מהם לפעול נגד הגרמנים.**

קסטנר הבין כי המשא ומתן שלו עם הנאצים נכשל. הדבר היחיד שנותר הוא להציל מספר קטן של יהודים, והוא יהיה זה שיוכל להחליט מי בניצולים. הוא יוכל להציל את חותנו ואחיו מהעיר קלז', את חשובי הציבור - ודבר זה יצדיק את הקשר שקשר עם הנאצים, ואת העובדה שהפך את עצמו ואת ועדת ההצלה לתלויים בחסדי הנאצים. ברגע שקסטנר הסכים לקבל את המתנה מקרומיי, לא יכל לעשות מה שעשו מנהיגים ציונים במקומות אחרים: לרדת למחתרת, או להמליץ בפני היהודים שלא לשתף פעולה". (הלוי, עמ' 45)

"ואומנם: העילית הרוחנית של היהדות ההונגרית הוזמנה להשתתף במשלוח. רוב ההנהלה הציונית עזבה את בודפסט ברכבת ברגן-בלזן". (הלוי, עמ' 114)

הקשר של קסטנר עם הנאצים נמשך לאורך כל תקופת השמדת יהודי הונגריה. המשלוח של היהודים מערי השדה התרחש בחודשים מאי-יולי.

בחודש יוני, פנה אל קסטנר **משה קראוס**, מנהל המשרד הארץ ישראלי בבודפסט והממונה על חלוקת הסרטיפיקטים לעלייה.

וכך העיד קראוס במשפט:

"בתחילת יוני, כאשר נודע לי שהוא ממשיך בטיפול בעליה, אמרתי לו: הלא אתה עכשיו יכול לדעת שהגרמנים הפסידו את המלחמה, כיון שהייתה כבר הפלישה לצרפת. והצבא הסובייטי היה על הגבול ההונגרי... **אז הצעתי לו שעכשיו הגיע הזמן להפסיק את המו"מ עם הגרמנים**, מכיוון שגם הוא יכול לראות שהגרמנים הפסידו את המלחמה, ואין מה להאמין לגרמנים. **אז הוא...** **צעק עלי:** אתה חושב שאפשר לקום משולחנם של הגרמנים? אני אמרתי: כן, יש אפשרות לקום, אם אתה יכול לברוח, אני יכול לתת לך מקום מקלט. אז הוא לא ענה לי על זה..."

על "שיתוף הפעולה" בין אייכמן לקסטנר, כתב אייכמן עצמו בזיכרונותיו שנכתבו אחרי המלחמה. הוא כותב שם, שהוא וקסטנר היו שני אידיאליסטים שפעלו למען מטרות שונות ומנוגדות, והם הגיעו להסכם ג'נטלמני, שלפיו הציע קסטנר לשתוק ולסייע למנוע מן היהודים **להתנגד לגירושים, ואף לשמור על הסדר במחנות האיסוף, בתמורה לאפשרות להציל 15,000 עד 20,000 יהודים בעלי ערך מבחינה ביולוגית.**

בעיני אייכמן היה זה עסק טוב, משום שלדבריו לא הדאיגה אותו בריחתן של קבוצות קטנות של יהודים. לאור הכוח המצומצם שעמד לרשותו, **הייתה דאגתו העיקרית נתונה לכך שגירושם של 800,000 יהודי הונגריה יתנהל בשקט, בסדר וביעילות, בלי להסתכן במרד נוסף, דוגמת זה שפרץ בגטו ורשה.** (תולדות השואה, עמ' 225)

עמדות השופטים ביחס לקסטנר

קסטנר הצליח להוציא את רכבת ברגן-בלזן, ו-1684 יהודים נצלו. עם זאת, קסטנר, כראש ועד ההצלה, **לא הזהיר את יהודי הונגריה מפני הגורל הצפוי להם בסוף הגירוש: מוות באושוויץ.**

הרב וייסמנדל מספר בספרו "מן המצר", עמ' קט"ז, כי הוא עצמו שלח באמצעות שליח מכתבים משוכפלים לחלוקה בהונגריה, **ובהם תבע מן היהודים להתחבא, למרוד, לברוח, ובשום פנים לא להיכנס לגטאות. ואם יוכנסו לגטאות, לפרוץ ולברוח. ייהרגו רבים, אבל אם הם יישלחו לאושוויץ - ייהרגו כולם.** השליח חזר וסיפר כי איש היוזנראט מסר את המכתב לגרמנים, והייתה שערורייה גדולה. הגרמנים הרגו עשרים או שלושים איש, וחפשו את מחלק המכתבים כדי להרוג גם אותו. אנשי ועד ההצלה בקושטא הזהירו גם הם את ההנהגה בבודפשט: לא להעביר רשימות לגרמנים, ולא להיכנס לגטאות - שני אלה הם הקדמה למשלוחים לאושוויץ.

קסטנר לא עשה כן. הוא "הרדים" את יהודי הונגריה. אפילו את תושבי עירו, קלוז', שם היה חותנו, ד"ר פיישר יושב ראש הקהילה, גם אותם לא הזהיר, למרות שהיו מרוחקים קילומטרים מעטים מהגבול הרומני, ויכלו לברוח לרומניה. את חותנו ובני משפחתו הציל קסטנר ברכבת ברגן-בלזן.

ההכרזה הינה בבואה גם למאבק הפוליטי באותם ימים. קסטנר היה חבר מפלגת מפא"י וזו הייתה הזדמנות של חוגי הימין, הדתיים ואנשי השמאל הציוניים והלא-ציוניים לנגח את מפא"י. [58]

* * * * *

כיצד ניתן לשפוט את המעשה הזה של קסטנר?

בתי המשפט נחלקו בהערכת המעשה. בית המשפט המחוזי הרשיע את קסטנר. שופטי בית-המשפט העליון היו מפוצלים בדעותיהם: שלשה שופטים זיכו אותו, ושני שופטים חייבו אותו.

עמדת השופט בנימין הלוי, בבית המשפט המחוזי בירושלים:

"אפחד מהיוונים, אף כשהם מביאים מתנות" - בקבלו את המתנה הזאת [רכבת ברגן-בלזן] - **מכר קסטנר את נפשו לשטן**. התוצאה המיידית של ההסכם עם קרומיי הייתה, שקסטנר נעשה תלוי בחסדי הנאצים... במידה שההסכם הכללי עם קרומיי לבש צורה יותר מוחשית והתמלא תוכן חי על ידי קביעת מועמדיו של קסטנר להצלה - שכללו את בני משפחתו [למעלה מ- 20 נפש], ידידיו וחבריו, את מנהיגי התנועה הציונית ויהודים מיוחסים אחרים, ובמידה שמספר הנפשות שנכללו בהסכם ההצלה הוסיף וגדל, באותה מידה הלך עניינו של קסטנר ביחסים טובים עם הנאצים הלך והתחזק. (עמ' 45)

בפני קסטנר, היו שני דרכי הצלה. לאחר שידע כי הסכם הרכבות נחתם [הסכם על משלוח 150 רכבות לאושוויץ דרך סלובקיה], ויש החלטה על גירוש מלא של היהודים, צריך היה **להחליט בין שני דרכי הצלה:**

האחת - הצלה בלתי תלויה בנאצים. להפיץ בין היהודים את הידיעות על ההשמדה הצפויה. הידיעות המקוטעות שהגיעו מפליטים או מצעירים לא נתקבלו כאמת. אזהרה מפי ועדת ההצלה המרכזית היה סיכוי שתתקבל כאמת. ואז היו היהודים נוקטים בכל האפשרויות: מתחבאים, בורחים לרומניה, מחביאים ילדים אצל הונגרים, מתנגדים התנגדות פעילה או סבילה. דרך זו אי אפשר היה לדעת כמה יינצלו בזכותה, אבל היא הייתה נגד רצון הנאצים, והעוסקים בה היו צריכים לעבוד בדרכי מחתרת.

הדרך השנייה - להציל באמצעות הנאצים: לערוך הסכם עם הנאצים, ולהציל את היהודים שהנאצים יסכימו להציל.

ברגע שבחר קסטנר בדרך השנייה - לא יכול היה לעזוב את שיתוף הפעולה עם הנאצים. הם הסכימו להציל מספר קטן של יהודים, ובהם בני משפחתו וחברי ועדת ההצלה. אבל כלל יהודי הונגריה הופקרו בידי הנאצים. לא הוזהרו ולא ניסו לברוח.

עמדת השופט אגרנט

את פסק הדין המורחב כתב השופט אגרנט:

"אל לנו להטיל דופי באדם רק משום שעשה ביודעין מעשה העשוי לקדם את מטרות הנאצים, כאשר התברר שעשה זאת מתוך **מניעים שהם כשרים ושאינם פגומים מבחינה מוסרית**. כלומר, **חלילה לנו לכנות אדם כזה בשם "משתף פעולה"**. (עמ' 2075)

"...קסטנר חב חובת הצלה כלפי יהודי הונגריה בכללם, ולא כלפי כל אחד מהם בנפרד.... חובתו המוסרית כלפי כלל יהודי הונגריה לנקוט את הדרכים שהעלו בעיניו... את הסיכוי הגדול והטוב ביותר להשגת משימה זו. אם כיוון את התנהגותו... למילוי תפקידו האמור, כי אז אין לבוא עמו בטרזניה מוסרית רק מפני שבעקבותיה התהוותה התוצאה של הקלת הגירוש וההשמדה. **במקרה זה ייתכן יהיה לומר רק שקסטנר כשל במילוי תפקידו מבחינה ציבורית, אך לא דווקא שנמנע מלמלא, כלפי יהודי הונגריה, את חובתו המוסרית**". (פסק דין עליון, עמ' 2118)

"...יהודי הונגריה... לא היו מסוגלים... לבצע פעולות התנגדות בכוח למזימת הגירוש.. מנוקדת ראות זו, לא יכול היה למצוא כל הישג של הצלה בעקבות

המסירה של "ידיעות אושוויץ" למנהיגים היהודים שם, וזהו שוב שיקול שמן הדין להסיק, שקסטנר שיווה אותו לנגדו בהזדמנות האמורה".

לסיכום דבריו, כותב **השופט אגרנט** דברים אלה:

"א. בתקופה זו הודרך קסטנר על ידי המניע היחיד של הצלת יהודי הונגריה בכללם, הווה אומר הצלתם במספר המכסימלי, אשר בהתחשב בתנאי הזמן והמקום כפי שהעריכם אפשר היה להצילם.

ב. מניע זה עלה בקנה אחד עם חובת ההצלה המוסרית, שהייתה מוטלת עליו בתוקף תפקידו כמנהל ועדת העזרה וההצלה בבודפשט.

ג. בהשפעתו של מניע זה, נקט את השיטה של ניהול משא ומתן כספי או כלכלי עם הנאצים.

ד. שיטה זו בכוחה לעמוד במבחן הסבירות ההגיוניות.

ה. התנהגותו ביום ביקורו בקלז' (3.5) - ולאחר מכן - הן על האספקט האקטיבי (תכנית ה"מיוחסים"), והן על האספקט הפסיבי (אי המסירה של "ידיעות אושוויץ" ואי העידוד לפעולות התנגדות בכוח ובריחה בקנה מידה גדול) - מתיישבת עם שמרו אמונים לאותה שיטה, בה ראה בכל הזמנים החשובים סיכוי הצלחה יחיד.

ו. הואיל וכך, אין למצוא דופי מוסרי בהתנהגותו הנ"ל, אין לגלות קשר סיבתי בינה לבין הקלת הגירוש וההשמדה, ואין לראותה כמגיעה לכדי שיתוף פעולה עם הנאצים".

עמדת השופט חשין

השופט חשין **מזכה** גם הוא את קסטנר (פסקי דין, כרך יב, עמודים 2301 ואילך), ואלה דבריו:

"...אף אם גזר קסטנר שתיקה על עצמו ביודעין, אך מתוך כניעה אילמת לרצונם התקיף של הנאצים, וכדי להציל מגיא ההריגה קומץ של יהודים, עדיין אין משם ראייה שהוא הכתים את ידיו בשיתוף פעולה עם אויבי עמו

לבצע את תכניתם להשמיד את רוב רובו של הקיבוץ היהודי בהונגריה, אם גם על ידי מעשיו - ביתר דיוק אפס מעשיו - הוקלה מלאכת ההשמדה.

אבאר דבריי: אילו הוכח באותות ובמופתים כי קסטנר ידע והכיר שגילוי "סוד הרייך" יש בו כדי להציל מאות ואלפים, ואף על פי כן, ובמתכוון, שם מחסום לפיו כדי שלא תסוכל תכניתו להצלת "המיוחסים", הייתי מצדיק עליו את הדין... אך איש אינו מעז לומר כי קסטנר ידע ידיעה ברורה אז... כי הדרך שבה הוא בוחר תביא לידי הצלת מיעוט שבמיעוט בלבד. נהפוך הדבר, ההוכחות מורות כי הוא עשה מה שעשה משום שחשב שבדרך בה הוא הולך יעלה בידו להביא להצלה מכסימלית, וכי כל דרך אחרת נדונה לכישלון ותוביל להשמדה גמורה...".

"...אף אם ידע קסטנר את כל האמת המרה לאמיתה בבואו לקלוא'.. ואף אם הסתיר אותה מעיני אנשי קלוא', כמנהיגים כאנשי השורה, **עדיין אין ראיה מכאן שהוא עשה כן מפני התחייבויותיו המדומות ומפני רצונו לעזור לגרמנים במעשי ההשמדה שלהם.** הוא לא העמיד את יהדות הונגריה על הסכנה הנשקפת לה, מפני שלא ראה תועלת בדבר, ומפני שסבר כי המעשים העלולים להיעשות בעקבות הידיעה ייקו יותר משועיליו". (עמוד 2294)

והשופט חשין מסכם:

"...ההפך ממנהיג גדול אינו בהכרח "בוגד" ו"מוכר את נפשו לשטן" ו"מסייע בידי רוצחים". בין זה לאלה **יש גם דרגות אמצעיות:** מנהיג בינוני, ומנהיג "לא יצלח" ומנהיג גרוע. ויש גם מנהיג בעל מוסריות מפוקפקת. אף על פי כן לא ייאמר עליו בשל כך בלבד שהוא בוגד, ואין מעמידים אותו לדין על בגידה. שום חוק, לאומי או בינלאומי, אינו קובע מה הן החובות שעל מנהיג למלאן בשעת חירום כלפי אלה הסומכים על הנהגתו והנתונים לפיקודו. כן אין שום חוק המצמיד אחריות פלילית לראש מנהיג שאינו נוהג במסיבות כאלה באחריות סבירה של מנהיג...".

עמדת המיעוט של השופט השופט זילברג

בניגוד לעמדתם של השופטים חשין ואגרנט, **מרשיע** השופט זילברג את קסטנר באשמת שיתוף פעולה והרדמת יהודי הונגריה. השופט מסכם את עמדתו בדברים אלה:

"בהאשמת קסטנר בשיתוף פעולה עם הנאצים... **די לנו בשלוש עובדות אלה:**
א. כי הנאצים מעוניינים היו שלא להיתקל לא במרד רבתי - ורשה שנייה - ולא בהתמרדויות זוטות, וכל תאוותם הייתה שמכונת ההשמדה שלהם תפעל בשובה ונחת, ללא פאניקה וללא התנגדות. על עובדה זו נודע לקסטנר מן המקור המוסמך ביותר, מפי אייכמן גופו... והיו לו הוכחות נוספות לכך בכל תכסיסי הטעיה וההשליה שננקטו על ידי הנאצים...

ב. כי האמצעי היעיל ביותר לשיתוק רצון ההתנגדות או הבריחה של הקורבן הוא להעלים ממנו את מזימת הרצח הקרוב...

ג. כי הוא - למען הגשמת תכנית ההצלה של קומץ המיוחסים, מילא ביודעין ושלא בתום לב, את רצונם האמור של הנאצים, והקל עליהם על ידי כך את מלאכת השמדת ההמונים". (פסק דין עליון, עמ' 2253).

* * * * *

הפולמוס הציבורי בעניין היודנראט כפי שמשקף בשירו של נתן אלתרמן: "יום הזיכרון והמורדים"

ביום כ"ז בניסן תשי"ד - 30.4.1954, יום הזיכרון לשואה ולגבורה, פרסם נתן אלתרמן בעיתון "דבר" את שירו "יום הזיכרון והמורדים":

וביום הזיכרון אמרו הלוחמים והמורדים:
אל תציבו אותנו על כן להיבדל מן הגולה באור יהל.
בשעת הזיכרון הזאת אנחנו מן הכן יורדים
לשוב ולהתערב באפלה עם קורותם של המוני בית ישראל.

אמרו הלוחמים והמורדים: יום העדות
סמלו העיקרי ואמיתי אינו מתרס נאָדרי בלהבות
ולא דמות עלם ועלמה אשר הגיחו להבקיע או למות,
כדרך התמונות הנצחיות של מרידות-עולם דולקות ולא כבות.

לא זוהי מחצבתה של התקופה. אל נעֶטֶר לה את דגלי הקרב
לראות בהם את מיצויה, את גאולת כבודה וצידוקה.
אמרו הלוחמים והמורדים: אנחנו חלק מן העם הרב
וחלק מכבודו וגבורתו ומהמית בכיו העמוקה.

אנחנו חלק מן הזמן שאין לו אח ושידחה את שגרתה של המליצה
ושגרתם של הסמלים אשר לא במ ניצב הוא גלוי פנים.

**הללו שנפלו נשקם ביד אולי לא יקבלו את המחיצה
בינם לבין מותן של הקהילות ועד לגיבורי הפרנסים ושתדלנים.**

אנחנו שראינו את הזמן באימתו ובגדלותו החשכה,
אנחנו שראינו גבורתו אשר רבת פנים היא כתולדות העם,
אנחנו הברק אשר פלח שְׁמִיּוֹ, אך לא נקום במרכזו כפסל מסכה
של קומץ אשר בו עילוי נפשה של התקופה כי בחותם הקרב נחתם.

על כן אומרים אנו הלוחמים והמורדים: מהות היום הזה אינה רק זו המואָרָה ומוֹדֶגֶשׁ בנאום ועל הכתב ביד אחינו. החרב השלופה, הקרב והמיתרס, אין מי יִשְׁנֶה להם בכל המעשה, אבל לא הם בלבד סמלי יום-זיכרון ולא בהם שוכן הוא.

כבודה של האומה - את צידוקו העילאי והיחיד אל יבקש כמצטדק לאמור: נלחמתי והנפתי נס המרד... **המרד הוא רק תו אחד בפרשה.** לא הוא היה לה צומת ותכלית ועל כבוד עוד יתחרה העם הזה עם כל אומה אחרת...

אמרו הלוחמים והמורדים: **מגבורתו ומכבודו חלק העם גם לאבות יהודיים אשר אמרו: "שואה תמיט עלינו המחתרת",** וגם לאותו ילד או ילדה אשר הלכו-הלכו עד אם אבדו אי-שם ולא הותירו כי אם גרב לבנה קטנה בבית-הארכיון על אבן למזכרת.

גם אלה מסמלי הזמן ומלחמתו ואל נכהם בברק החרב מנדנה כדין עמים שלא עמדו בניסיון כזה מימי שמים. כזאת אמרו הלוחמים והמורדים ויהי העם שומע ולא נע וכוכבי אל עדים על פני השניים.

* * * * *

אלתרמן ביטא דעה לא שיגרתית בעת שכתב את שירו. היה זה קול אחר. הוא בא לומר לציבור, אל לנו להלל ולהעלות על נס רק את מורדי הגטאות והפרטיזנים היהודים. עלינו לתת גם את הדעת לרובו של העם היהודי ומנהיגיו, שעשו כמיטב יכולתם להישרד. עלינו לשמור על כבוד העם, כמו שכתב בשירו: "כבודה של האומה - את צידוקו העילאי והיחיד אל יבקש כמצטדק לאמור: נלחמתי והנפתי נס המרד... **המרד הוא רק תו אחד בפרשה.** לא הוא היה לה צומת ותכלית ועל כבוד עוד יתחרה העם הזה עם כל אומה אחרת..."

במילים: **"ועד לגיבורי הפרנסים ושתדלנים"**, התכוון אלתרמן לאנשי היודנראט. הוא ביטא את התפיסה שאל לנו לעשות מחיצה בין המנהיגות היהודית - היודנראט לבין המורדים.

כאמור, אלתרמן פרסם את שירו ביום השואה והגבורה כדי לומר לנו, שלא ניחד את דברינו והגיגינו באירועי יום זה רק בגבורתם של המורדים אלא ניחד דברים גם לזכרם של כל היהודים שפעלו בתנאים קשים בשואה.

לאחר פרסום השיר, התעורר פולמוס וויכוח ציבורי בישראל לגבי התנהלות היודנראט בתקופת השואה.

מדוע התעורר הפולמוס והויכוח הציבורי?

עם הקמת המדינה ציינו את זיכרון השואה רק בכל הנוגע למרד הגטאות וללוחמת הפרטיזנים. הגבורה היהודית בשואה היתה המיתוס, שבו חינכו את בני הנוער.

הנה מספר דוגמאות:

צו ההתייבבות ל"מפקד לשרות העם"¹⁸ מסתיים במשפט: "ממודיעין ויודפת מחומות גטו ורשה וממחנות נדחינו, מסיפוני "חנה סנש", יציאת אירופה' ואדמת האבות עולה וגוברת הקריאה האחת: "היחלצו לשרות העם!"

ב-16 באפריל 1948, כשמלאו חמש שנים למרד גטו ורשה התפרסמה פקודת יום של ראש המפקדה הארצית בארגון "ההגנה" וכך נכתב:

"ניצחונם בגטו, ניצחון האדם היהודי, היה למות בכבוד בנשק ביד ולא כצאן מובל לטבח. אם יש משהו למענו לחמו מורדי הגטאות היה זה מתן דוגמה לנו במלחמתנו. הרי זו הוראה, פקודה, כי עלינו להילחם להשגת חירותנו. הרינו ממלאים את הפקודה ובנאמנות".

התאריך, פרסם עיתון "במחנה", עיתון חיילי צה"ל, גילוי דעת: **"יש איזה קרבה מיוחדת לקרב גטו ורשה בתוכנו. עם וצבאו – הנתונים בקרב.** אך מה גדול השונה והמפריד. לנו סיכוי לניצחון. וניצחוננו פרושו עם עצמאי וחופשי מעול זה. ניצחונם בגטו – היה למות בכבוד בנשק ביד **ולא כצאן מובל לטבח."**

¹⁸ מפקד העם, ששמו הרשמי היה "המפקד לשירות העם", היה מערכת לגיוס כללי ביישוב בתקופה שבין הכ"ט בנובמבר 1947 ועד הקמת המדינה ב-15 במאי 1948.

אניטה שפירא במאמרה **"שואה וכוח"**¹⁹ כתבה על יחס הישוב היהודי בארץ ליהודים בשואה:

"הישוב היהודי בארץ ישראל ברובו **התקשה להזדהות** עם היהודים שהלכו כצאן לטבח. הייתה זו פגיעה בדמוי העצמי שלא ניתן להתגבר עליה, תחליף חלקי לכך נמצא בהזדהות עם סמלי הלחימה בגולה מורדי הגטאות...נעשה מאמץ מודע ע"י **האליטה האקטיביסטית** ליצור אמפטיה והזדהות אצל הנוער הארץ-ישראלי כלפי לוחמי הגטאות".

יחיעם וייץ במאמרו **"ישוב גולה ושואה-מיתוס ומציאות"**²⁰ כותב:

"הציפייה ושמא אפילו התקווה כי יהודי אירופה לא ילכו אל מותם כ"צאן לטבח" נבעה משיפוט שהייתי מגדירו **כשיפוט אידיאולוגי ודוגמאטי של המציאות**. נדרשו שנים רבות, הן של פרספקטיבה, הן של מחקר דקדקני, כדי לעקור חלק מהסטריאוטיפים שהיה בהם משמינית קב של בורות ויהירות ביחס להתנהגות יהודי אירופה".

מעבר למיתוס שנוצר, הציבור היהודי בארץ ביטא גם את שאט נפשו מהתנהלות המנהיגות היהודי בשואה. בעת שאלתרמן פרסם את שירו, התנהל משפט קסטנר שהעצים את היחס השלילי למנהיגות היהודית בשואה.

בעקבות פרסום שירו של אלתרמן, צצו תגובות לא מעטות שפורסמו בעיתונות הישראלית. כדי להמחיש את הפולמוס בעניין היוזנראט אביא רק שלושה מאמרים.

הראשון: מאמרו של דוד כנעני הנקרא: "אור יהל" [מילים שנלקחו משירו של אלתרמן], שהתפרסם בעיתון "על המשמר", ב-י"ד אייר תשי"ד, 14.5.1954. דוד כנעני נולד בוורשה. היה פעיל בתנועת השומר הצעיר. בשנת 1934 עלה לארץ-ישראל והיה חבר קיבוץ מרחביה. כנעני פרסם מאמרים ומסות בענייני סוציולוגיה וחברה, יהדות, ספרות והתנועה הקיבוצית. היה עורכה של "האנציקלופדיה למדעי החברה". מאמרו, הוא מאמר תגובה לשירו של אלתרמן: "יום הזיכרון והמורדים".

¹⁹ קובץ משואה כ, תשנ"ב-2001, עמ' 42-64.
²⁰ יהדות זמננו 6, תש"ן-1990, עמ' 133-150.

השני: מאמרו של נתן אלתרמן עצמו, בו הוא מגיב למאמרו של דוד כנעני. במאמרו הוא מפרט את עמדותיו לגבי היודנראט. לדעתי, מאמר חשוב הבנוי לתלפיות.

השלישי: מאמרו של טוביה בוז'יקובסקי: "בין השיר והפרוזה", בו הוא מגיב למאמרו של נתן אלתרמן. המאמר התפרסם בעיתון "על המשמר" בתאריך 18.6.1954.

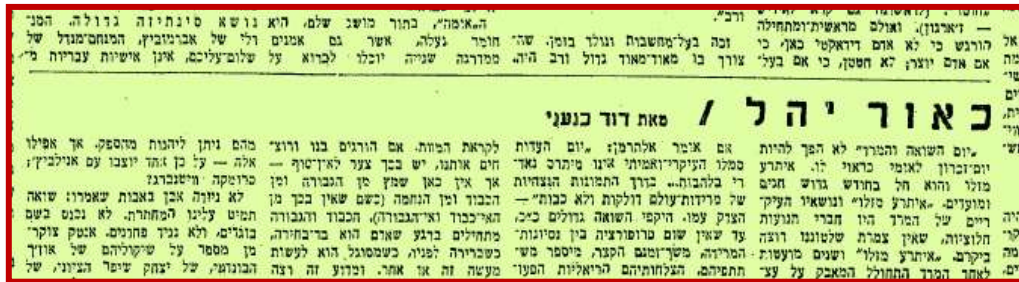
טוביה בוז'יקובסקי, נולד בלודז', עבר לווארשה שם היה חבר מרכז 'דרור' וה'חלוץ'. השתתף בסמינרים בלתי-ליגאליים ופיתח פעולת חינוך עניפה. פרסם מדבריו בעיתונות המחתרת בחתימת י' דומסקי. היה פעיל בארגון היהודי הלוחם בווארשה והיה בין שרידי הגטו ההרוס שברחו דרך תעלות הביוב. באוגוסט 1944, נמנה עם לוחמי הפלוגה היהודית של הארמיה לודובה. עתה, ניכנס ל"עובי הקורה" ואביא את עיקרי הדברים שנכתבו במאמרים²¹.

אלתרמן בעת כתיבתו במערכת "הארץ". מאוסף מרדכי נאור [60]

²¹ ניתן למצוא את המאמרים במלואם באתר הספרייה הלאומית. לחפש "עיתונות יהודית היסטורית". כתובת האתר: http://jpress.org.il/Olive/APA/NLI_heb/?action=tab&tab=browse. ניתן למצוא את המאמרים גם באתר "אלתרמן" באינטרנט, שכתובתו: <http://www.alterman.org.il>.

מאמרו של דוד כנעני "כאור יהל" מאמר תגובה לשירו של אלתרמן: "יום הזיכרון והמורדים"

בתחילת מאמרו מתייחס כנעני ל"יום השואה והמרד" וכותב: "יום השואה והמרד" לא הפך להיות יום-זיכרון לאומי כראוי לו". הוא טוען ששנים מועטות ביותר לאחר המרידות בגטאות עם ישראל בארצו היה עסוק במלחמת העצמאות ועובדה זו, טשטשה את העיסוק ביוזנראט והמורדים ולכן "נעשה 'יום השואה והמרד' למעין 'צום-גדליהו' מודרני, שרק המהדרין במצוות שומרים עליו".

"רוב-רובם של סופרים יהודיים שחזו מבשרם את הימים הנוראים הושמדו. ואילו ילידי הארץ וותיקיה שהם נושאי הספרות העברית, פונים לתימטיקה אחרת על-פי הכלל 'קרב אדם אל עצמו'. אין גם שום פרופורציה בין מנינם הגדול של ספרי העדות והזיכרונות לבין מספר קוראיהם. יתכן ומשפיע כאן האברסיה (הסלידה) הטבעית לקליטת זוועות בלי סוף אפילו בעידון הספרותי, ויתכן כי סימן הוא לגורמים יסודיים הרבה יותר: אקלים של 'שילומים' ואקלים של 'שמור וזכור' קשה שיתקיימו לאורך ימים זה בתוך זה".

כנעני רואה בסמלים והערכים שהורשה לנו השואה חשובים מאד לעיצוב ערכיו של הדור החדש שקם בארץ.

הוא בא בטענה קשה אל נתן אלתרמן שאותו הוא מעריך ומוקיר וכותב: "ואתה חש בזרותם ומשונותם – אתה חוזר וקורא בהם, שמא לא בכותב האשמה כי אם בך. על כן שיניתי ושילשתי והדברים נשארו תמוהים וחתומים, לשם מה נכתב השיר הזה, מה תכליתו, את מי ואת מה הוא בא לשרת?"

רק סמל אחד יש להעריך ולשמור את מורשתו והוא המאבק של המחתרות למרי בשואה ולכן הוא מתפלא על אלתרמן המבקש סמלים נוספים.

" 'מגבורתו ומכבודו חלק העם גם לאבות יהודיים שאמרו שואה המיט עלינו המחתרת וגם לאותו ילד או ילדה אשר הלכו-הלכו עד אם אבדו אי-שם'. אלתרמן מבקש להסיר את המחיצה בין מותם של המורדים לבין מותן של הקהילות ועד לגיבורי הפרנסים-השתדלנים'. כולם קדושים, כולם גיבורים, לכולם נאווה תהילה, כולם 'מסמלי הזמן וממלחמתו'. והדברים מושמים בפי הלוחמים, משל צוואתם היא זאת: 'אל תשימו אותנו על כן, להיבדל מן הגולה באור יהל'. אין המת יכול להכחיש את החי, אבל המורדים שנשארו בחיים – כל מה שכתבו ודיברו והעידו: מכחישים את אלתרמן".

בהמשך המאמר כותב כנעני: "אם אומר אלתרמן: 'יום העדות סמלו העיקרי ואמיתי אינו מתרס נאָדרי בלהבות... בדרך התמונות הנצחיות של מרידות-עולם דולקות ולא כבות'. – הצדק עמו. היקפי השואה גדולים כ"כ, עד שאין שום פרפורציה בין ניסיונות המרידה, משך זמנם הקצר, מספר משתתפיהם, הצלחותיהם הריאליות הפעוטות – לבין אובדנם של המיליונים. ייסורי-הגיהנום שלהם וחוסר אוניהם. אין בכוחם של הנערים והנערות המעטים לשנות את התמונה מיסודה. אכן, 'המרד הוא רק תו אחד בפרשה'. **אלא שהוא חי מעין הברק:** אור חד המאיר את הנוף כולו, הצבר אנרגיה עצומה, פוגע-ומכה, ואולי הוא תו מעין האור: אור יהל, אור זרוע לצדיק.

אם יש לבקש 'מסמלי הזמן וממלחמתו' כדי להורישם לדורות – **רק תו זה ראוי להיפך לסמל.**

ואלו אלתרמן מבקש סמלים נוספים: 'מגבורתו ומכבודו חלק העם גם לאבות יהודיים שאמרו שואה המיט עלינו המחתרת וגם לאותו ילד או ילדה אשר הלכו-הלכו עד אם אבדו אי-שם'. **אלתרמן מבקש להסיר את המחיצה בין מותם של המורדים לבין מותן של הקהילות ועד לגיבורי הפרנסים-השתדלנים'.** כולם קדושים, כולם גיבורים, לכולם נאווה תהילה, כולם 'מסמלי הזמן וממלחמתו'. והדברים מושמים בפי הלוחמים, משל צוואתם היא זאת: 'אל תשימו אותנו על כן, להיבדל מן הגולה באור יהל'.

אין המת יכול להכחיש את החי, אבל המורדים שנשארו בחיים – כל מה שכתבו ודיברו והעידו: מכחישים את אלתרמן. יש כאן ערבוב פרשיות פאטאלי. 'הילד

והילדה אשר הלכו-הלכו עד גם אבדו' הם מעבר לכל פולמוס. אחותנו הקטנה שהלכה בדרכים, שמתה מרעב, שזאבים טרפוה ביערות וזאבי-אדם שרפוה חיים והיא לא ידע מה ועל מה כל אלה – **היא אינה סמל המלחמה. היא רק קורבן** ועליה ניטש הוויכוח בין המורדים לבין 'האבות שאמרו שואה תמיט עלינו המחותרת'. העם חלק לה רחמים ויגון וחרון אין-אונים ובכי, אבל לא חלק לה 'מגבורתו ומכבודו', כשם שלא חלק זאת לאבות שהלכו בהמוניהם למות.

זה כבר שנים רבות למדו רבים מן העם הזה את האמת הפשוטה שבפשוטות: אין שום גבורה במוות סתם. כולנו נידונים למוות, כולנו הולכים לקראת המוות. אם הורגים בנו ורוצחים אותנו, יש בכך צער לאין-סוף – אך אין כאן שמץ מן הגבורה ומן הכבוד ומן הנחמה (כשם שאין בכך מן האי-כבוד ואי-הגבורה). הכבוד והגבורה מתחילים ברגע שאדם הוא בר-בחירה, כשביררה לפניו, כשמסוגל הוא לעשות מעשה זה או אחר. ומדוע זה רצה אלתרמן לשים בפי המורדים דברים של כן? מה טעם יש לרפות ערך-עליון בהכרתנו, שחלק כה רב לו ביוזמה ששינתה לטובה את חיינו בדורות האחרונים?

העם ראה בנרצחים היהודים **רק קורבן** והם לא יכולים לשמש עבורנו סמל .

"זה כבר שנים רבות למדו רבים מן העם הזה את האמת הפשוטה שבפשוטות: אין שום גבורה במוות סתם. כולנו נידונים למוות, כולנו הולכים לקראת המוות. אם הורגים בנו ורוצחים אותנו, יש בכך צער לאין-סוף – אך אין כאן שמץ מן הגבורה ומן הכבוד ומן הנחמה (כשם שאין בכך מן האי-כבוד ואי-הגבורה). הכבוד והגבורה מתחילים ברגע שאדם הוא בר-בחירה, כשביררה לפניו, כשמסוגל הוא לעשות מעשה זה או אחר. ומדוע זה רצה אלתרמן לשים בפי המורדים דברים של כן? מה טעם יש לרפות ערך-עליון בהכרתנו, שחלק כה רב לו ביוזמה ששינתה לטובה את חיינו בדורות האחרונים?

אך תמוה שבעתיים הסרת המחיצה שבין המורדים לבין 'גיבורי הפרנסים והשתדלנים' ו'האבות שאמרו שואה תמיט עלינו המחותרת'.

המורדים בחייהם ובדרך מותם הקימו את המחיצה הזאת – **מחיצה של גבורה, של כבוד, של תבונה, של חשבון היסטורי**."

כנעני פונה לאלתרמן ואומר לו: עיין בספרי העדות של השואה שנכתבו ע"י עדי ראייה וראה את "התמונה שנתרקמה אומרת, כי המרידות החלו להתארגן לאחר

שנתברר למעלה מכל ספק שדינם של כל היהודים יצא להשמדה. עיר אחר עיר וגטו אחר גטו נתרוקנו מיהודים. 'הפרנסים והשתדלנים' (כמה מהם היו גיבורים?) כבר קיפחו אותה שעה חשבונו של הכלל היהודי, ובמקרה הטוב ביותר קיוו להציל שרידי קהילותיהם על-חשבון קהילות אחרות – כנגד כל הגיון-העובדות, כנגד כל הוכחותיהם של בעלי-פלוגתא שלהם".

המנהיגות היהודית – היודנראט, היוו מכשיר-השמדה לאחיהם היהודים.

בצילו של היודנראט "שגשגה המשטרה היהודית, סוכני גסטאפו יהודים, פשה ריקבון בעם. ההרהור המוטל-ספק בדבר, כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא' בטל ומבוטל כנגד העובדה המכרעת של מסירת רבבות יהודים במו ידיהם למשרפות וסיוע לרצח עולם-מלא. האין נאמנים עלינו מימסריהם של השרידים של ווילנה, לודז', וארשה, סוסנביץ וביאליסטוק?".

כנעני אומר לאלתרמן מילים קשות: אתה לא היית בזמן השמדת יהדות אירופה שם בכבשן האש, וכך הוא כותב: **"מי מאתנו, שלא היה בגולה לעת חורבנה ולא עמד במבחן-האישי העליון, ראוי לרומם ולהשפיל? המשכיל בעת ההיא ידום"**.

היהודים חיו בערפל. הם לא ידעו מה צפוי להם. אם היה בידם המידע, הייתה קיימת אפשרות שהיהודים יהפכו "לכוח שהיה מעסיק ומטריד רבבות חיילים נאציים, יותר רבים היו ניצולים, היה ניתן טעם אחר למותם. ידוע מדוע לא קרה הדבר מבעוד מועד: איש לא העלה על דעתו כי המדובר בהשמדה טוטאלית, דבר שלא היה לו תקדים היסטורי. הנאצים תכננו את ההשמדה בעורמה שטנית, ע"י בידול הקהילות, השמדה והרגעה ופיתוי והשמדה וחוזר חלילה. רוב עמי הארצות סייעו להיטלר ברצח היהודים. אך כשנתבררה המזימה כולה ואפסה כל תקווה –שוב לא היה טעם לדרך אחרת באשר דרך הלחימה".

כנעני ממשיך וכותב: "הברירה הייתה בין מרד לבין כבשנים, התנוונות שאין משל לה, הסגרת אחים. בימים כתיקונם יש והרבה דעות מתנגשות בציבור, לכל אחת מערכת נימוקים שלה, כל אחת מורישה ערכים לדורות יבואו. במצבים קיצוניים אין שיטות שונות יכולות לדור בכפיפה אחת, אפשר לבור רק דרך אחת ויחידה, רק לאחת נאווה תהילה ורק אחת רשאית להוריש ערכיה. רק דרך אחת יכולה להיפך לסמל 'הזמן ומלחמה'!".

"שיקוליו של אלתרמן תמיד הם רב-צדדיים, ומתוך פרספקטיבה "חינוכית".
נשאלת איפה השאלה: הכה עשירים אנו בגיבורים יהודים בגולה, שהיה צורך להשוות את ערכם של גיבורי הגטאות עם 'כלל ישראל' כולו? **אין בנמצא 'עם של גיבורים' ולא היה כזה מימות עולם. מליצה היא.** אבל יש גיבורים בעם, מעטים או רבים, המבקשים אנו לחנך את בנינו על תבונה של גולה, בה "הגיבורים" מוזרים מאד? יש עמים בעולם, כשלא נמצא להם גיבור של ממש – אינם מדקדקים בעובדות וממציאים לפחות "מיתוס" של גבורה. המעוניינים אנו, דווקא אנו להוריד מכנם גיבורים אמיתיים ולהבליעם בתוך ההמונים הגדולים שהלכו למוות, להסיר כל מחיצה ביניהם? אין כאן העלאת העם כולו לדרגת גיבורים, ויש כאן ההיפך מזה.

כנעני מסיים את המאמר מציטוט "שמחת עניים", שירו של אלתרמן. שיר "נבואי" שברקע גטו וורשה והגיבורים שילחמו על כבודם. כנעני מתפלא על אלתרמן שכתב שיר המעודד את המרידה ולפתע הוא כותב שיר הסותר את מה שכתב בעבר. הוא מסיים את מאמרו במילים: "חלילה לי להניח שאלתרמן התכחש ל"שמחת עניים", חלילה לי להעלות על הדעת שאומר הוא להוריד את מגשימי חזונו מכנם המורם בעם. אלא שכל תוספת גיבורים אחרים וסמלים אחרים ושונים בעצם מהותם גורע ואינו מוסיף, וקשה להבין לשם מה נוספו".

יש ספר-שירים אחד בעברית הראוי לתואר "נבואי". בראשית המלחמה ובטרם השמדה חזה משורר עברי חזון אדיר של מלחמת מעטים נגד רבים. מחתרת עיקשת, עיר הנופלת חצר חצר, שר על נקם החלשים, על חכם וכסיל הנספים כאחד. כוונתי ל"שמחת עניים" לנתן אלתרמן, שירתו הגדולה של הדור. אימה ופליאה תוקפים את הקורא נוכח ניחוש-העתידות של אחד 'רואה', הצופה מראשית אחרית, שנים מלפני מלחמת גטו וורשה".

בסיום מאמרו מביא כנעני קטעים מ"שמחת עניים" ומציין, שיש סתירה גדולה המהללת את המורדים ב"שמחת עניים" לבין שירו "יום הזיכרון והמורדים".

כנעני כותב: רוח גדולה הולידה את "שמחת עניים", ב"שירה זו. רוח נבואה מזרקה בה, היא צפתה עתידות בכוח קריאה פיוטית מלאה, משום הזדהות מכסימאלית של היוצר עם זמנו, עם החוויות האינטימיות ביותר של לוחמים אנטי-פאשיסטיים.

הנצורים בגטאות כבר לא הספיקו לקרוא ב'שמחת עניים', אך הטהורים שבהם כאילו הגשימו את דברי השיר לכל פרטיו.

חלילה לי להניח שאלתרמן התכחש ל'שמחת עניים', חלילה לי להעלות על הדעת שאומר הוא להוריד את מגשימי חזונו מכנם המורם בעם. אלא שכל תוספת גיבורים אחרים וסמלים אחרים ושונים בעצם מהותם גורע ואינו מוסיף, וקשה להבין לשם מה נוספו".

* * * * *

תגובתו של נתן אלתרמן למאמרו של דוד כנעני

כאשר נתן אלתרמן קרא את מאמרו של דוד כנעני והחליט שעליו לכתוב מאמר תגובה כדי להסביר את עמדותיו. הוא קרא למאמר בשם: **"המרד ופני זמנו"** ופרסם אותו בעיתון "דבר" בתאריך 28.5.1954. אלתרמן ראה בכתיבת מאמרו הזדמנות לברר את הדברים הקשורים ליודנראט ותנועת המרי בשואה. לדעתו, מאמר חשוב הבנוי לתלפיות. למרות הבליסטראות שקיבל, החליט אלתרמן לא לשנות את דעתו ולנמקה במאמרו. אופן התנהלותו של היודנראט בשואה **שנוי במחלוקת גם כיום**. אלתרמן השמיע קול אחר.

כבר ציינתי בחוברת זו, **שעל-פי ההלכה היהודית אין למסור יהודים לגרמנים**. בכל הגטאות שעלתה שאלה זו, פסקו הרבנים פה אחד שאין למסור יהודים והבאתי את הנימוקים ההלכתיים שעליהם נשענו הרבנים בעת פסיקתם.

אני מביא בפניכם את עיקרי הדברים שנכתבו במאמר:

אלתרמן בפתח מאמרו מתייחס ל"הלך הרוח" השורר בציבור ב"פרשה נוראה של דברי ימי ישראל". תשובותיו אינן רק מפונות לכנעני כתגובה למאמרו אלא

הוא רוצה לערער על השקפות עולם המתקיימות בימים אלה. וכך כותב
אלתרמן:

"מה הם דפוסי הראיה-והתפיסה ומה הם כלי הניסוח והביטוי שבהם הולכת
ונקבעת בתודעתם של הציבור והאומה תמונתה של אותה תקופה המכונה **בשם
השואה והמרד?** מה החותם ההולך ונחתם בה לעינינו להיות גל עד ומורשת
בתולדות ישראל? מתכוון אני בשאלה זו לא לספרי-העדות וכתבי-המחקר
שבהם פרקיה ופרטיה השונים של תקופה זו ניצבים-כמו, על אמיתם ומשמעותם,
לפי ניסיונם של העד והמחבר ולפי דרכי גישתם ותפיסתם. מתכוון אני לדבר
שכאילו הוא שטחי יותר וקל-ערך יותר, אך משמעותו בעצם עמוקה וקובעת
מסמרות. קובעת גורל. מתכוון אני לאותם קווי ניסוח והגדרה, לאותן חותמות
כוללות סיסמה וסמל, ההולכים ונקבעים ומשתרגים לעינינו בנאומי-מועד
ובכתבי עראי, ההולכים ונעשים רקע וערוץ להרהור ולדיבור, כל שעה שאנו
פונים לאותה תקופה. מתכוון אני למטבעות לשון ולהגדרה ההולכים ומתאזרחים
כעניין המקובל מאליו וכמקור ואמצעי לתגובה האינסטינקטיבית הראשונית –
ולכן גם העמוקה והיסודית – לגבי תקופת השואה והמרד. הכרתם של ציבור
ושל עם אינה יכולה בלי דפוסים כאלה לתת בהם את מיצוי פרקי תולדותיה,
לקביעת יחס ודרך תפיסה וזיכרון. השאלה הגדולה והגורלית היא אם תקופת
חורבנה של יהדות אירופה ביזכרוננו ותפיסתו של העם בכלים וסמלים הנכונים".

אלתרמן מבחין ומבדיל בין המושגים – **השואה והמרד**.

וכך הוא כותב: "כיצד נתפסת לנו, איפוא, התקופה על שני חלקיה, מזה ומזה
לגבול המפריד? **מצד אחד השואה**. צנפה אפלה ומשוועת של המונים מרומים
ומסונוורים, נתונים במלכודת שאין מוצא ממנה, מובלים למות ונאחזים בשארית
כוחותיהם בחיים ומאבדים אגב מלחמת קיום זו, כמיזמתם של הרוצחים, את
צלם האדם ואת שרידי הגאווה והכבוד האנושיים. **בראשו של המון עם זה
עומדים מנהיגים שהטובים שבהם עיוורים ומפוחדים והולכים שולל
כמוהו** ואילו האחרים, והם הרוב, סופם יורדים עד לשפל הניוון המוסרי
ומשיתוף של משא-ומתן עם המשמיד הם מגיעים לידי סיוע לו ולידי שיטות
ומעשים שבהם אין הם מתכוונים בסופו של דבר אלא למלט את עורם הם.

מתוך אפלת הכיליון הזאת, מתוכה וכנגדה, עולה לפנינו כערך מוגדר ומפורש,
כדרך נכונה וטבעית, כדרך אשר רק אטימות-הלב או העיוורון או הבגידה יכולים

לערער עליה – **מעשה המרד**. אל מול עיוורונם המשווע של המרומים – פִּיכּוֹנָם הנחרץ של הוגי ההתקוממות ורוקמיה ומגשימיה, אל מול מלחמת הקיום הנואשה, הנאחזת בכל אשליה וסופה הניוון והמוות גם יחד – תכונתה של מלחמה אחרת, הקוראה לזרות הלאה את תקוות השווא, התקוות שחלליהן מרובים מחלליו של קרב עם נשק ביד, הקוראה באין שומע לה, אל נתיב המרד והגבורה והכבוד. אלה הם הקווים הכוללים והעיקריים אשר לפיהן נרקמה ומתקמת בתודעתנו תמונת חורבנה של יהדות אירופה. אכן כל אחד מן הקווים הללו יש בו אמת רבה ויסודית. אמת אשר סיפור התקופה וכתביה ועדיה החיים מעידים עליה בתוקף שאין להפריכו".

לאחר דברים אלה, מעלה אלתרמן את השאלה: **האם כל המקטרגים רואים את התמונה הכוללת של השואה?**

עתה, מנסה אלתרמן להראות לנו את התמונה הכוללת של השואה. בפתח דבריו הוא מעלה על נס את תנועת ההתנגדות של המורדים האמיצים, שהייתה דרך נכונה וצודקת.

תוך דברים אלה אומר לנו אלתרמן: "אנו נוטלים מתוך אוצר המונחים הקלאסי של מרידות עם ועם ושל תנועות שחרור נודעות, או מתוך אוצר ערכיה של ארץ-ישראל החדשה את חותמות ההגדרה וההערכה שאין עליהן ערעור, חותמות וסיסמאות של לחימה, של מצוות אש תחת אש, של דגל קרבות המונף מעל לתקופה כולה, והננו משלבים זאת בדברי עראי ובנאומי-מועד שלנו על מרד הגטאות בלי לחוש כי מרד זה שובר את מסגרות המונחים הללו ופורץ ויוצא מתוכן וגורר אתו אגב-כך סבך גדול וכבד של שאלות וספקות ומלחמות-נפש אשר הן ולא קוויהן הברורים והישרים של האנדרטות משווים לו את צלמו האמיתי ואת רקעו האמיתי, בתוך זה הסבך ועל זה הרקע אין תורת המרד נראית כה חד-משמעית וכה מובנת וצודקת מאליה. יתכן וכל החרדים לכבודה ולשגב סמליה של ההתקוממות צריכים לתת אל ליבם ולחשוב שמא אין זה מנמיך את קומתה כי אם להיפך, מעלה אותה אל גדלותה הטראגית החד-פעמית, אך עניין זה ראוי שידובר בו במקומו. כאן אין אני מתכוון לומר אלא זאת שבראותנו את המרד כמו שיש לראותו הריהו נעשה רב פנים ורב קולות ותהיות וניגודים, שלא על דרך דבורנו השגור וממילא נעשה גם משהו שמחוץ לו בר-תוקף ובר-טענה ובר-תביעה.

אכן המתמיה בדברים אלה, שאני מציין כאן הוא שאין הם מחדשים כלום. המרד עצמו, המורדים עצמם בספריהם, ספרי העדות של דור, מעמידים את פרשת ההתקוממות על רקעה האמיתי, בסבכיה האמיתיים, בנפתוליה הפנימיים המשליכים אותה טרף לכל שאלה וספק ותביעת ברור. אין אולי פרשת האבקות בעולם שהוגיה ולוחמיה ומנחילי מורשתה לעם העמידוה כה גלויה וכה נטולת מליצה-מערפלת וכה אמיצה ולא מחפה על שאלות-גורל ששיסעוה וקלעוה בכף-הקלע בשעתה.

מה שאני אומר לציין כאן צוין בכוח ובתוקף גדולים יותר לאין ערוך באותם דפים שנכתבו בידי המורדים עצמם והם עכשיו חלק ממורשת העם. כל שורה שבדפים אלה היא קטרוג וקובלנה על השגרה והשיטות שאנו נוהגים במטבעות לשון ובמטבעות ניסוח שלנו לגבי כללותה של אותה תקופה".

אלתרמן ממשיך ואומר: שגם המורדים התלבטו בתוך עצמם לגבי דרכם. העורמה הגרמנית ודרכי הרמייה של הגרמנים גרמו לשיבוש דרכם. הוא מביא חיזוק לדבריו בצטטו מהדברים שכתבו המורדים לאחר השואה. המחותרת ניהלה וזכוחים בתוך עצמה ובאחד הוויכוחים אמר **אבא קובנר** דברים על ודאות ההשמדה ועל חובת הכנתה של ההתקוממות **וכך הוא אומר:**

"כלום קיימת אפשרות של הצלה? – אם גם אכזרי הוא להשיב. חייבים אנו ליתן את התשובה – **לא, אין הצלה!** - - ליחידים, לעשרות ומאות, שמא. לעם, למיליוני יהודים בעול הכיבוש הגרמני אין הצלה. **האם יש מוצא?** – כן, מוצא קיים: **מרד והתגוננות מזוינת.**

זה המוצא היחיד, מוצא של כבוד לעמנו - - לאורו חייבים אנו לחיות הים כדי שתהיה בישינו שהות להכין לקראתו מהר את ההמונים. לפי שמוצא זה – בדין הוא שיהא מפעל מאורגן ורב מידות".

אלתרמן סבור אם היה הד לדבריו של קובנר בקרב הציבור היהודי, יתכן ותוצאות השואה היו אחרות.

בסיום הוויכוח-דיון אמר קובנר:

"הנקודה הסתומה בוויכוח זה היא – מהיכן הוודאות שאנו עומדים בפני השמדה פיזית כללית. אף כי לי מחזור הדבר כל צרכו, לא אוכל לשכנע בכך את האחרים. שהרי שכנוע מלא יוכל להיות אך בפי האחרון – השריד מבינינו. אך

כל אדם המסתכל במתרחש סביבנו מתוך מחשבה בהירה ולב פתוח ובעיקר מתוך אינסטינקט בריא אינו יכול שלא להיות משוכנע: **הולכים אנו לקראת הכחדה מוחלטת וכללית**".

אלתרמן ממשיך ואומר, שבדיון עצמו "בין אנשי הארגון הלוחם עצמו, **נשמעו דעות אחרות** אשר גם מתוכן שוועה האמת. אחת מאמיתותיו הנצורות, הרדופות החשוכות של הזמן. אמת מסוג זה, למשל, היא אמיתה של **האחריות הקולקטיבית**, אותו צמד של מילים המהדהד אם במפורש או בסמוי בכתביהם של המורדים, אותו צמד מילים שליווה את המורדים כסיוט, אותו צמד מילים שתבע מהם ועורר בהם כוחות נפש ואומץ לב לא פחות ממעשה ההתקוממות עצמו. הוודאות-שבלב כי גורלן של הקהילות נחרץ וסופן כיליון, לו גם הייתה זו ודאות שאין להרהר אחריה, עוד לא היה תריס בפני הספק וכל כובד משקלה הנורא לא היה גדול לפעמים ממשקל האסון שעלול היה להמיט מקלע יחיד המוברח אל תוך הגטו.

"הרשאים אנו ליטול על עצמנו אחריות בעד כל היהודים ולסכן את חייהם ולסייע בפועל להשמדה במקרה של כישלון!" – שאלה זו ששאל אחד המתווכחים באותו דיון הלא היא שליוותה את המורדים לאורך כל הדרך.

אלתרמן אומר, שגם תמונה זו מתמונת המרד עלינו להציג בפני הדור הצעיר. אותה שאלה, שאל גם איציק ויטנברג, מפקד הארגון הלוחם בגטו ווילנה כאשר החליט להסגיר עצמו חי לידי הגרמנים. אם לא היה עושה מעשה גבורה זה, היו הגרמנים רוצחים יהודים רבים. הוא החליט שאחריות רבה רובצת עליו כלפי היהודים והוא לא יברח ויסתתר כדי להציל את נפשו. אלתרמן שיבח אותו ואמר: "מעשהו זה ומעשה נסיגתו של הארגון הלוחם אותה שעה היו משיאי מלחמות היהודים ואותה שאלת אחריות היא תוכו של מעשה זה. שאלה זו, שאין אנו רשאים לשכוח אותה הלכה עם המפקד המסגיר עצמו, עם איציק ויטנברג, עד לשערי הגטו".

גם בגטו וורשה עלתה סוגיה זו, יצחק צוקרמן מראשי המורדים, העלה את השאלה בשעתו ושאל: "האם הם רשאים 'לקצר את חייהם של יהודי הגטו בחצי שנה' – חצי שנה שאיש לא ידע בוודאות מה היא צופנת בקרבה".

אלתרמן ממשיך ואומר, למורדים היו חושים בריאים. עצם הקמת המחתרת שמרה על הכבוד הלאומי והאישי. למרות זאת, היה להם את האומץ בשעות קשות לא לצאת למרד כי הם חשבו שבכל הם מונעים מהגרמנים לרצוח יהודים. וכך הוא כותב: "האם לא המורדים עצמם תובעים בכל פרשה מפרשות חייהם וקורבנם ובכל פרק מספרי עדותם את עלבון שיטוחה ודלדולה של אמת זו? האם עוול עשה להם, למורדים החיים עמנו כיום, אותו טור שביעי עלוב בשימו בפיהם פסוק של הבנה ושבירת-חיץ בינם לבין 'אבות יהודיים אשר אמרו שואה תמיט עלינו המחתרת?' **האם לא משלהם ההבנה הזאת?**".

אלתרמן טוען שדוד כנעני לא הזכיר במאמר ולו גם מילה אחד על דרך חשיבתם והתנהלותם של המורדים כפי הוא הביא. כנעני כותב: "**שהמרידות החלו להתארגן לאחר שנתברר למעלה מכל ספק שדינם של כל היהודים יצא להשמדה**". ואילו בנוגע לאותו פסוק שכתבתי על 'אבות אשר אמרו' וכו' הוא מעיר כי 'לא ניידה אבן - לא נכנם בוגדים, לא נגיד פחדנים - - אך אין גם לחלוק מידה שווה של כבוד גבורה להם וללוחמים'.

נניח נא לשוויון המידות. כאן לא המידות והמשקלות חשובים **כי חשובה ההכרה ההולכת ומשתרשת בקרבנו ובעיקר בקרב הדור הצעיר כי המרד פירושו הדרך הישרה והברורה, ומי שלא הלך בדרך זו הרי רק הרקב והניווט וקהות-החושים והכניעה שבטבע עצרוהו מלכת**, יתכן ואיש אינו מידה אבן, **כדברי כנעני** באלה שאמרו "שואה תמיט עלינו המחתרת", אבל יש אבנים המעופפות מאליהן מתוך יחס מסוים, מתוך שתיקה מסוימת".

לאחר סיימו דברים אלה ממשיך אלתרמן ב"פרק האפל שבאפלים – לעניין 'גיבורי הפרנסים' ושתדלנים' שהזכרתי באותו טור. בעודי מכין מאמר זה לדפוס **הגיעוני דבריו של טוביה בוז'יקובסקי** ב"משא" ועיקרם התרסה חריפה **על שאני קושר כתר גבורה ליודנראט**".

אלתרמן מסביר את דבריו: "הפסוק ההוא אומר כי אותה תקופה של אש שורפת את החיץ שאנו מקימים בין גבורת נופלים ונשקם בידם ובין מיני גבורה אחרים, בין מותם של המורדים לבין מותן של הקהילות 'עד לגיבורי הפרנסים ושתדלנים'.

אכן לא היה בי האומץ לקרוא ליודנראט בשמו ולא היה בי האומץ אלא להעמיד את הגיבורים שבין פרנסים ושתדלנים בקצה-קצהו של פסוק זה. ואם גם

על כך יצא הקצף מתוך פסיחה אינסטינקטיבית ונמהרה על כל הבחנה שבין פרנס לפרנס ובין שתדלן לשתדלן, הרי זה מוכיח רק **עד כמה הייתה הערה של אותו פסוק מוצדקת ונחוצה**. חותם זה של דיראון שאנו טובעים ביודנראט בצנפה זו שנהפכה אצלנו לשם שאין שפל ואין מחריד ממנו, חותם זה של דיראון אנו טובעים כלאחר יד גם באנשים שמתו או המיתו עצמם ולא הלכו בדרך זו עד סופה. **חותם זה של דיראון נטבע בהם משום שאנו מעמידים אל עמוד הקלון לא את הפושעים כי אם את עצם הקשר והמשא-ומתן שבין ראשי הקהילות ובין הגרמנים, מתוך שאנו מסיחים את הדעת מכך שגם המורדים עצמם לא מתחו על כל הדרך הזאת, על כל שלביה וצורותיה את קו החרפה והנבלה**. הם אינם עושים זאת ואינם יכולים לעשות זאת ולו מטעם פשוט זה שהמרד לא היה ולא יכול היה להיות, ממיעוט אמצעים, מאחור זמן, מספקות לגבי כוונותיהם של הגרמנים, **בגדר דרך אחרת, דרך של ברירה**.

המורדים נלחמו בראשי הקהילות הללו מלחמה קשה ומרה, פעמים מלחמת דברים ופעמים מלחמת דמים, אבל מלחמתם הייתה נטושה בשלביה העיקריים על הזכות להכין את המרד ליום מר ונמהר **ולא על העמדת המרד במקום המשא-ומתן**.

חיות הטרף שבין ראשי-הגטאות הללו ועוזריהם ועושי דברם שום יד יהודית בעולם לא תקשור להם כתר. יש דברים ומעשים אשר שום 'מצב קיצוני' ושום סבך לאין מוצא אינו יכול ואינו צריך להצדיקם ולו במשהו. יש דברים ומעשים שאסור לו לאדם שפוי 'להבינם' על מנת לסלוח להם. **אבל את עצם הדרך הזאת של קשר ומשא-ומתן כפתה התקופה על ההולכים בה וההולכים בה אנשים שונים היו, ושבילים שונים היו להליכתם זו**.

אלתרמן מביא חיזוק לדבריו מספרה של רוז'קה הכותבת על ביאליסטוק ומשבחת את בראש ראש היודנראט **וכך היא כותבת:**

"ביאליסטוק נמצאת במצב מיוחד במינו - - הרבה סמכו היהודים על יחסיו הטובים של היודנראט עם הרשות הגרמנית. והחשוב ביותר - על מקצועותיהם המועילים שאין להם תחליף. - - את חייו הפנימיים של הגטו מכוון היודנראט שרכש לו את אמונם המלא של היהודים. **בראשו עומד ברש**, ציוני ותיק, בעל ניסיון בעסקנות הציבורית. אין הוא מרכין ראש לפני הגרמנים ושומר על

האינטרסים של היהודים. שעה שאדק וחייקה הגיעו מווילנה והציעו לברש עזרה להקמת ארגון הנוער להתגוננות מזוינת, בהביאם אתם את האמת זבת הדמים של פונאר, נזדעזעו ברש וחבריו, היהודים הטובים והפיקחים, אך השיבו מתוך ביטחה: בביאליסטוק לא יארע כדבר הזה".

חז'קה כתבה דברים גם על גנס, ראש גטו ווילנה, שהיה שותף באקציות של הגרמנים בגטו. היא ראתה מספר "נקודות אור" בהתנהלותו כאשר ביצע מדיניות של כלכלה נבונה ועבודה יצרנית, שלדעתו תבטיח את קיומו של הגטו, **וכך כתבה: "כוונותיו טובות היו בלי ספק ולא ייפלא שהאיש ראה את עצמו כיהודי בעל הכרה לאומית שיירשם בקורות העם מאחד מגואלי, וספק אם הרגיש שהוא הולך ומסתבך ברשת סבוכה שאן ממנה מפלט"**.

כותב אלתרמן: "רבים יתהו כיום על שורות אלה ודומיהן כשהן מוסבות על אדם שניהל את האקציות בגטו, אך דבור זה מגיע אלינו על דפי הספר מתוך תוכו של אותו זמן".

אלתרמן מביא דברים נוספים מספרה של חז'קה, המספרת על עוד דמות מאנשי היודנראט הראשון בווילנה והוא **יעקב ויגודסקי**, שהיה ראשון למרי בשלטון הנאצי ותמך במחתרת. **וכך היא כותבת:**

"הגרמנים דורשים מן היודנראט שהוא עצמו יספק את מספר העובדים הנקוב. **ויגודסקי מתנגד לדרישתם זו**. הוא מסרב לתת עובדים כל עוד לא הגיעה ידיעה מאלו שנלקחו מכבר. הריהו עתה בן שמונים וחמש ואינו מרכין ראשו בפני האלימות ב-24 באוגוסט נאסר והובל ללוקישקי – הגרמנים לא התירו לקרוא אליו רופא להגיש עזרה כלשהי. ויגודסקי החולה עודד רוחם של היהודים - - מ-75 הכלואים היה הוא האמץ ביותר. ולימים, כשהוצאו הכלואים מהתא, נותר יחידי, בודד בצינוק, אחד היוצאים רוצה למסור לו את מעילו, ויגודסקי מסרב ואומר: לא, שוב אין לי כל צורך במעיל ולכם עוד יביא תועלת. וכך נשתייר גלמוד על גבי רצפת הבטון הצונן של רצפת התא. וכאן על רצפה זו, נפטר מתוך ייסורים ויגודסקי, שליח הציבור של ירושלים דליטא".

"שיטה זו של משא-ומתן עם הגרמנים, שיטה של כניעה ושתדלנות, של כפיפת גב. רבים היו האנשים האכזריים, המנוונים, שדגלו בה והגשימוה, - גדולה מזו: אותה שיטה השהייתה וניווה אף רבים מאלה שכוונתם הייתה נכוחה מיסודה, אבל עצם השיטה, עצם הדרך, לאלה **לא היה תחליף. המרד לא היה תחליף**

שלהם, אפילו הזכות הנוראה שנטלה לעצמה שיטה זו לפסוק מי מן היהודים לחיים ומי למות בידי הנאצים. אפילו זכות נוראה זו אשר (וזאת יש להדגיש חזור והדגש) הביאה לידי מעשים שאסור להבין להם ואסור לראותם כדבר המתקבל **על השכל, אפילו זכות נוראה זו גם ידי המורדים נצרבו בגחלים מגחליה בקומם להשיב מלחמה ולדון את הגטו לשרפה ולכיליון, לכיליון שלא היה בו אפילו אותו פתח הצלה (המורדים יודעים זאת ואומרים זאת) שהיה באקציות ובמחנות.** משתפי הפעולה אמרו כי הם שולחים יהודים למות למען הצלת יהודים. המורדים קמו לדון את עצמם ואת הגטו עימם למות למען הצלת כבוד העם, הוויתו **וחושי של היהודי החדש** בישראל **ודאי קוראים בקול כי הצדק היה עם המרד.**

אבל בחלונות הגטו הבוער, בחלונות גטו וורשה בזמן כיליון, עמדו נשים יהודיות וילדים יהודים 'המחזיקים במשקופי החלונות מבלי שיהיה להם האומץ לקפוץ ללהבות' – ולהבות אלו, להבותיו של המרד היו, להבות של מרד אשר מילים נכונות וגדולות כמו 'עמידה גאה' ו'גאולת כבוד' ו'מלחמה באויב' קופצות בו אל תוך האש יחד עם האנשים ונשרפות בו כנעורת, להבות של מרד הדוחה מעל פניו את המליצה החלקה והניצחת, זו הנכתבת בדיו וזו המפוסלת באבן וזו הננאמת על הבמה והמראה אותו כה זקוף ומלוטש".

דוד כנעני תובע את עלבונם של הסמלים. הוא אומר לנו שעלינו להפוך את פעילות המורדים היהודים כסמל רב חשיבות בחינוכו של הנוער. אלתרמן משיב לו ואומר: "אבל למעשה ספק הוא אם הכרתו של היהודי החדש, בייחוד של היהודי בארצו כיום, צריכה באמת אמצעים קיצוניים כל-כך של חישול וחיזוק עד כי יש הכרח לנהוג לגביה שיטות של הארה ואיפול לגבי תולדות ישראל בדור האחרון. דומה כי לא פחותה משזקוקה הכרתו של היהודי הצעיר כיום לטיפול על דרך זו (וסמלו של מרד הגטאות, שמעטהו המליצי החלק צריך להיות נטוע בהכרתו של יהודי) הריהי זקוקה, אפילו לשם חיזוקה וחישולה, שיינטע בה חוש נכון וער לתפיסת ההיסטוריה היהודית כמו שהיא, ליחס כבוד אל שיאיה שעיקרם לא היו שיאים של קרב, ליחס קרבה והבנה אל סבכיה שאין דוגמתם, ליחס חרדה מפני תהומותיה ותבוסותיה.

העלאה זו של סמל אחד ויחיד גורמת לכך שפרקים שלמים מתולדות האומה ותולדות בניה בתקופת חורבן אירופה, פרקים שלמים של מסירות נפש וטוהר לב, של גבורת אנשים ונשים וטף, נמחים מתודעתנו,

נבלעים בתוך אותה צנפה חשכה אשר שואה שמה ואשר מבלי משים מעמידים
אנו למולה את עצמנו ואת הדור הצעיר, עמידה של מנוד ראש, של ריחוק ושל
תמיהה שיש בה מן הבוז. אכן חותם עמוק טבעו בבשרה של תקופה זו, הניווט
ואזלת היד אבל שום אומה אחרת (והמורדים מדגישים זאת בכל עת), שעמדה
ולו רק בקצה-קצהו של מקום אשר בו עמדה האומה היהודית, לא הגיבה תגובה
שונה מזו על שלטונו של היטלר.

חותם הרקב אין לטשטשו ולהעלימו, אך אין להופכו לסימן היכר יחידי לכל
אשר מחוץ להתקוממות. דוד כנעני עומד בתוקף על קיום החיץ המבדיל את
המרד לעצמו מכל שאר פרקיה של התקופה והוא מזהיר מפני 'ערבוב פרשיות
פאטאלי'.

**'העם לא חלק מגבורתו ומכבודו' לאלה שהלכו למות מתוך כניעה
וקבלת-הדין.** שכן 'זה כבר שנים רבות למדו רבים מן העם הזה האמת
הפשוטה שבפשוטות – אין שום גבורה במוות סתם. אין בכך שמץ מן הגבורה
ומן הכבוד ומן הנחמה'. מה נשיב על מילים אלו? יתכן שערבוב הפרשיות
'פאטאלי' הוא, **אך לא פחות מזה פטאליים ומסוכנים הם הדברים
הכוללים שמשמיע כנעני** (והם דברים שנהפכו, כאמור, לתגובה
אינסטינקטיבית כמעט אצלנו) לגבי פרשה שלימה אשר פני גיבורים אילמים
ואלמונים צופים מתוכה, לגבי רבבות אנשים שמתו לא כחברי הארגון הלוחם
ואף על פי כן קרנו מתוכם גילויי גבורה ומסירות נפש וקידוש שם שמים ושם
האדם והאומה, קרנו מתוכה פניה הדמועים והקשים כאבן של ההיסטוריה
היהודית אשר כזאת היא ולא אחרת, אשר יש לה גם כמה סיבות וצידיקים
להיותה כזאת ולא אחרת, ואשר אין אנו רשאים ליטול ממנה את הכבוד והגבורה
גם כשאין האקדח בידה וגם כשאין היא על המתרס.

עניין זה, שהוא גם אמת מוחשית וגם סמל וגם מקור כוח וגם גשר בין עברו של
העם ובין עתידותיו, עניין זה חובה עלינו שיהא נטוע בתודעתנו ובתודעתם של
הבאים אחרינו, שכן ערכו לא יסולא בשום מליצה כוללת ובשום פסק-דין קל
ונחרץ שאנו פוסקים על בתקופה ועלילותיה. אותן הגדרות חדות וחלקות שאנו
קובעים אותן כחיץ וקו מפריד, לנוחות המיון ולנוחות המשפט, אין בהן לא מן
האמת ולא מן הצורך ואילו דווקא מפאת קלות קליטתן הן הנקלטות קודם לכל.
המרד משליך מאתו והלאה את מחלצות ההגדרות הללו וחוגר שק בעומדו אכול
ספקות ומוראות, ופניו פני נעוריו הנצחיים של העם. אל מול פני זקנתה האילמת

של האומה, אל מול תואר שיבתה וסבלה וגבורתה שהיא גבורת אנשים ונשים וילדים, אף אנו עצמנו, כל שעה שאנו פונים אל אותה תקופה חייבים להשליך מעלינו את כל הקל והחטוף והמסלף".

* * * * *

מאמרו של יהודה בוז'יקובסקי "בין השיר והפרוזה"

יהודה בוז'יקובסקי קרא למאמרו "בין השיר והפרוזה". השיר – כוונתו לשיר "יום הזיכרון והמורדים" שאלתרמן פרסם בעיתון "דבר", והפרוזה – הכוונה לתוכנו של מאמר התגובה שכתב אלתרמן בעיתון "דבר" כתגובה למאמרו של דוד כנעני. לשיר ולפרוזה של אלתרמן התייחס יהודה בוז'יקובסקי במאמרו.

אני מביא מפניכם את עיקר תוכנו של המאמר:

יהודה בוז'יקובסקי פותח בדברים, שהוויכוח עם אלתרמן אינו קל, אבל הוא מתכוון להתמודד עם דעותיו של אלתרמן. הוא כותב: "לפי שכל ניסיון שלא לחשוף במידה מספקת את הרקב ואת השחיתות של התקופה ההיא עלולה בידועין או בלא-יודעין, לפגוע קשות בערכים היקרים והנעלים ביותר".

בוז'יקובסקי חרד לעתיד, לחינוכו של הנוער וערכיו. השנים יחלפו והזיכרון יישאר בקרבנו בעמימות, "כאשר יושלם טיהור הנאצים ושאר פושעי-המלחמה, שוב לא יישארו מן התקופה הנאצית אלא פושעים שיצאו מקרב העם היהודי. אי-השקט הזה, שמקורו אולי בתת-ההכרה, מצווה עליו איפוא שלא להחמיר כל-כל עם בני-עמנו, להפחית עד כמה שאפשר את ההעמדה לעמוד-הקלון, להפיג עד כמה שאפשר את חריפות כתב-האשמה. ואם דבר זה אינו ניתן לגבי כל הפושעים שמתוכנו יצאו, ייעשה לפחות לגבי אלה שנקל יותר לייחס להם

נסיבות מקילות, אם אומנם זה היסוד הפסיכולוגי לדעותיו של אלתרמן, **כי אז אפשר עוד להבינו, אך לא להצדיקו**."

במשפט "גיבורי הפרנסים והשתדלנים", אין ספק שאלתרמן התכוון לאנשי היודנראט, הדבר ברור מכיוון שבגטו לא היה מוסד נוסף.

"אלה המרגישים צורך להדגיש את ההבחנה בין אנשי יודנראט טובים וגרועים, דווקא אלה **עלולים לבוא בטענה** אל אלתרמן על שלא נתן בשירו אף רמז קל שבקלים לאותה הבחנה שהוא תובע ממני, בציינו את כל אנשי היודנראטים כולם בשם 'גיבורים'".

"אלתרמן לא הסתפק בפרוזה שלו בכיבוד זכרם של אנשים מסוימים, שלדעתו היו ראויים לכך, אלא גם ביסס את **הרעיון של היודנראט** כשלעצמו והעמידו **כבעל ערך שווה לזה של המרד**".

גם אם נבחין בין אנשי יודנראט טובים ורעים, אבחנה זו לא תמחוק את העובדה שהיודנראט היה **"זרוע נאצית עוינת לעם, ומקיני היודנראט חילחלו אדי הבגידה"**.

אלתרמן גם סובר " שגם המורדים היו להם ספקות בנוגע לכוונות הגרמנים, שאף הם חששו שמא המרד עלול להחיש את מותם של יהודים, שאף הם נאבקו ולא פעם לא היו שלמים עם עצמם, שאף היו נתונים היו לא-אחת להשפעת מעשי התרמית הגרמניים וכו'".

אם כל חושב אלתרמן, אין מרחק רב בהלך המחבה של המורדים לבין היודנראט, משמע מכאן שדרך 'המשא-ומתן' של היודנראט היא דרך מוצדקת לא פחות מהלך מחשבתם של המורדים.

היודנראט הוביל דרך של כניעה והתנכרות לכל רעיון של התנגדות, ואף בגידה. **המורדים** עמדו בפני מציאות קשה ותנאים בלתי נוחים למרידה, למרות זאת לא ויתרו על העיקרון: **"לעולם, בשום תנאי ובלא תלות בסיכוי כלשהו, אין למסור בידיים יהודים למוות כדי להציל יהודים אחרים ותמיד, בכל התנאים, יש להגן על כל יהודי, בשעה שיבואו לקחתו למוות**.

העיקרון הזה לא הכזיב בכל סערות הימים ההם, הוא שימש מצפן, שכיוון את כל המעשים והפעולות. הוא עמד מעל לכל החשבונות והשיקולים והייתה בו

תשובה על כל הספקות המטרידים ועל כל ההיסוסים המייגעים. ובסופן של דבר שימש גשר בין כל הניגודים הפנימיים ונהפך לקו-גבול, שלא התיר כל רעיון של משא-ומתן בנוגע לחיים של יהודים".

היודנראט לא הציב לעצמו שום קו גבול. לא היו להם מעצורים מוסריים, "ואם קובל אלתרמן על שנשתרשה אצלו גישה כזאת 'שאנו מעמידים אל עמוד הקלון לא את כל הפושעים כי אם את **עצם הקשר והמשא-ומתן שבין ראשי הקהילות ובין הגרמנים**'. אני יודע לאיזה פושעים ולאיזה משא-ומתן הוא מתכוון. שהרי אין לכוח, שיש לנו כאן עניין עם משא-ומתן פושע. יש לזכור, כי אלו שניהלו את המשא-ומתן על מספר היהודים שיש לספק מדי יום ביומו למוות – הם הם הפושעים.

יהודה בוז'יקובסקי מצא תימוכין לדבריו **בשיר המפורסם של יצחק קצנלסון:** "על העם היהודי שנכחד".

"כפריצי-חיות פרצו אל בית הוועד, אל זקן-היהודים כמטורפים. אל צ'רניאקוב, נשיא הקהילה וכה קראו אליו אל הפרנס: לא עוד שישה נדרש! לא עוד נסכים לששת אלפים, רבבות תתנו! רבבה! משפט קצר וחד וגס - - - ומה תבכה? אחרי הכל אדם הגון אתה... אך אל נא נכחד: היהודי בך מועט. וכי עיקר לך העשרה? ולשישה אתה מוכן?".

על איזה "משא-ומתן" מדבר אלתרמן? "בגטו לא היה על מה לנהל משא-ומתן. שם לא הייתה כל אפשרות אלא לבצע את פקודות השלטון. לא היה ולא יכול היה להיות כל מאבק על מידה כזו או אחרת על זכויות מדיניות ולאומיות. כאן המדובר היה בזכותו האלמנטארית של התינוק לחיים".

בוז'יקובסקי **כותב מילים קשות על אלתרמן, יש דברים "שקשה למחול עליהם יותר מאשר על כל שאר דבריו", וכך כתב אלתרמן:** "אפילו הזכות הנוראה שנטלה על עצמה שיטה זו של משא-ומתן לפסוק מי מן היהודים לחיים ומי למוות בידי הנאצים - - - אפילו זכות נוראה זו גם ידי המורדים נצרבו מגחליה בקומם להשיב מלחמה ולדון את הגטו לשרפה וכליון - - - משתפי-פעולה אמרו, כי הם שולחים יהודים למוות למען הצלת יהודים. המורדים קמו לדון את עצמם ואת הגטו עימם למוות למען הצלת כבוד העם".

"אין אלתרמן מסתיר את התנגדותו לצורה הראשונה של הקרבת חיי יהודים, אך אין הוא אומר אם הוצרכו המורדים לצאת לקרב ביודם שעלולים ליפול גם כאלה, שעוד היו להם (כפי שאפשר היה להאמין אז) סיכויים מסוימים להישאר בחיים. הוא רק אומר: 'הווייתו וחושיו של היהודי החדש בישראל, בוודאי קוראים בקול, כי הצדק יהיה עם המורדים, אבל בחלונות הגטו הבוער - - - עמדו נשים יהודיות וילדים יהודים המחזיקים במשקופי החלונות בלי שיהיה להם האומץ לקפוץ ללהבות'."

בז'יקובסקי **אומר שאלתרמן** מספר לנו: "במשך תקופה ארוכה נמצאו בשלטונם של הגרמנים גטאות שהרעה לא נגעה עדיהם, גטאות 'שלווים', שהמורדים אף לא התיימרו ולא יכלו להתיימר לבוא בהם במקום אנשי היודנראט. ולשם ביסוס דבריו, הריהו מטריח את רז'קה בציטטה של מתוך 'להבות באפר', הריהו מעלה על נס את ראש היודנראט בביאליסטוק – ברש. הוא מספר לנו כיצד מנצל ברש לטובת היהודים את קשריו הטובים עם הגרמנים, שהיהודים נותנים לו את מלוא אמונם וכו'".

הדברים שכתבה רז'קה נכונים רק לתקופה מסוימת. "ברש שיחק משחק כפול, בהישענו הן על הגרמנים והן על המחתרת, שראש היודנראט אפילו תמך בה".

לכן, אין להתפלא שבימי השקט היחסי ששררו בגטו ביאליסטוק הציבור היהודי שם מבטחו בברש. אלתרמן מפרז מאד כאשר הוא זוקף את קיום 'הגטאות השלווים' ליזכותם של הברשים בלבד".

"חוץ מן המומנטים הכלכליים **היתה תקופת ה'שקט' גם אחד מאמצעי התרמית הגרמניים.** הם נהגו תמיד להושיט את המהלומה ברגע הבלתי-צפוי ביותר. מחמת התכססים האלה, למשל, בא בראנד, זמן קצר לפני האקציה האחרונה בגטו ורשה, אל היודנראט ומלבד הבטחתו לספק מצות לפסח, הציע גם, מרוב 'דאגה' לאוויר צח בשביל הילדים היהודים, להפוך את הכיכר שליד היודנראט לגינה.

אבל דווקא דוגמת ברש סותרת את אלתרמן, שהרי כאשר יהודי ישר ועסקן ציוני זה, ברש, **הועמד לפני הדילמה: להמשיך את דרכו אם הגרמנים או עם המחתרת? – הוא בחר בגרמנים.** הדברים הגיעו לידי כך, שמפקד הארגון היהודי הלוחם בביאליסטוק מרדכי טננבוים נאלץ היה להסתתר מפני המשטרה

של ברש, ויהודי ביאליסטוק, כמוהם כיהודים בכל שאר המקומות, נגררו למוות בידי יהודים.

נכון, היו הבדלים בין ראשי יודנראטים "אך הבדלים אלה לא היה בהם להשפיע בשום שאלה גורלית ממשית של יהודי הגטו. לפי שגם הטובים וגם הגרועים שבהם נמנו עם אותו מוסד עצמו, שכל מהותו ותוכנו לא היו אלא ביצוע החוקים הגרמניים האנטי-יהודיים.

בעניינים היום-יומיים השניים-במעלה נהג כל איש יודנראט בדרך משלו, בהתאם לאופיו, חינוכו ומידת השתרשותו בעם. ואולם בבעיית-הגורל הגדולה והמרכזית, ששמה חיים או מוות, לא היה כל הבדל בין כולם.

טעות היא לומר, כי: 'שבילים שונים היו להליכתם זו. לדעתנו לא היה לאנשי היודנראטים לסוגיהם השונים **אלא שביל אחד ויחיד, ושביל זה הולך להסגרת אחיהם בני-עמם לידי האויב**."

על הצועדים בשביל זה אומר יצחק קצנלסון בדברים שנכתבו ב"פנקס וויטל": "אלה השוטרים – כמעט בלי יוצא מן הכלל, הפחותים שבפחותים, מזוהמי-מתוכם, מזוהמי הנפש. הטוב שבשוטרים הרוג! להריגה, לכליה, שחרפת הנברא הם, רקב החלודה הם העולה במי-ביצה. אם אתה נתקל בהם, אתה בא לידי הקאה... הם המה החומר הקצוי ביותר לגרמנים. במין 'אנושי' זה שמחו, כמוצאים שלל רב. - - - הגרמנים, חיותו-טרף אלה, לשו בהם, עיסו את השאור המסריח הזה, שמהו בתנורם ויצא הטומטום המכוער והנעווה הזה – השוטר 'היהודי' כביכול, שאין בו אף משהו מן היהודים ואף משהו מן האדם".

בז'יקובסקי, בסיום מאמרו אינו מקבל את הדוגמה בנוגע לד"ר יעקב ויגודזקי מווילנה, שהוצרך לשמש אף הוא מופת של איש יודנראט טוב, לדעתו, דוגמה זו אינה דוגמה כלל.

מדוע?

יעקב ויגודזקי, בגיל 86 בבית-הכלא של לוקישקי בשבועות הראשונים שלאחר כניסת הגרמנים לווילנה, כאשר היודנראט עדיין לא הספיק להיות אותו יודנראט, הידוע לנו, וויגודזקי לא נתחייב כלפי הגרמנים, לא כנציג היודנראט ולא בשליחותו של זה. את מחאתו הנועזת נגד הנאצים, שבגללה ששליכוהו לבית-הכלא בלוקישקי, הוא השמיע על אחריותו האישית בלבד, כתגובה

אינסטינקטיבית של לוחם מנוסה, דווקא בתקופה שעוד היה יסוד רב יותר להסס בנוגע לכוונותיהם של הגרמנים וכאשר ה'שיטה של משא-ומתן' עוד הייתה במלוא 'שיגשוה', הנה כי כן גילם ד"ר ויגודזקי באישיותו שיטה ברורה של התנגדות לכל משא-ומתן".

הוא מביא סימוכין לדבריו מפיד"ר דבז'צקי שכתב: "ד"ר ויגודזקי לא היה חבר פעיל במועצת היהודים. קשה להגיד אם זה היה מחמת היותו בא-בימים, או מחמת אי-אמונו באפשרות של פעולה עצאית במועצת היהודים תחת העול הנאצי... בזמן שבאו הנאצים לוויילנה היה ד"ר ויגודזקי מוטל חולה במיטתו ולא יכול לעמוד על רגליו אלא בקושי רב. ואולם עד מהרה הרגיש, כי השעה מטילה עליו חובות, קם ולבש את זיגו השחור והלך אל 'הגסטאפו' לדרוש צדק. שם מחה בפני ראש-הגאסטפו מוראר על מעשי הפשע הנעשים בידי הגרמנים כלפי האוכלוסייה היהודית. מוראר לא ענה אף מילה, טילטל את הזקן בן השמונים ושש מעל כל המדרגות למטה.

ויגודזקי אינו יכול לשמש דוגמה לתפיסתו של אלתרמן. אין זה לכבודו של ויגודזקי להימנות עם אנשי היודנראטים 'ההגונים'. הולמת אותו יותר תפיסת מקום ברשימת אנשי-המרי".

* * * * *

ביבליוגרפיה כללית על חידנראטים

גוטמן ישראל ועוד (עורכים): **הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה**, יד ושם, ירושלים, תשל"ו.

גוטמן ישראל (עורך): **דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית 1933-1945**, הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי השלישי של חוקרי השואה, יד ושם, ירושלים, תש"ם.

באור יהודה: **תגובות בעת השואה**, ניסיונות עמידה, התנגדות, הצלה, משרד הביטחון, תל-אביב, תש"ן - 1990.

בלומנטל נחמן [תרגום התעודות מידיש: דוד לינבסקי-ניב]: **דרכו של יודנראט - תעודות מגיטו ביאליסטוק**, יד ושם, תשכ"ב - 1962.

בלומנטל נחמן: **תעודות מגיטו לובלין - יודנראט ללא דרך**, יד ושם, ירושלים 1967.

גוטמן ישראל [עורך]: **דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית**, יד ושם, ירושלים תשל"ז - 1977.

גוטמן ישראל, בלה ואגו, ליוויה רוטקירכן [עורכים]: **הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה**, יד ושם, תשל"ו - 1976.

העמידה היהודית בתקופת השואה - דיונים בכינוס חוקרי השואה, הכינוס הבינלאומי של חוקרי השואה, יד-ושם, תשל"ל - 1970.

וייס אהרן [עורך]: **דרכן של המועצות היהודיות במזרח אירופה בתקופת השואה**, הוצאת המחבר, תשל"ה - 1975.

טרונק ישעיה [עברית: דוד בר לבב, ברכה פרוינדליך, מאיר גרובשטיין]: **יודנראט - המועצות היהודיות במזרח אירופה בתקופת הכיבוש הנאצי**, יד ושם, תשל"ט 1979.

טרונק ישעיה: **יודנראט-המועצה היהודית במזרח אירופה בתופת הכיבוש הנאצי, דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית - הרצאות ודיונים בכנס בינלאומי שלישי**, יד ושם, תש"מ.

כהן י': **ההנהגה היהודית בצרפת במלחמת העולם השנייה**, דיסרטציה, האוניברסיטה העברית, ירושלים תשמ"א.

וגמן-אשכולי ח': **עמדת המנהיגות היהודית בארץ-ישראל להצלת יהודי אירופה (1942-1944)** עבודת גמר לתואר שני, אוניברסיטת בר-אילן, רמת-גן תשל"ז.

מכמן דן: **בימי שואה ופקודה, יחידה 10, ההנהגה היהודית**, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 1987.

מכמן דן: **ההנהגות היהודיות המרכזיות תחת השלטון הנאצי**, רמת-גן, תשמ"ג.

דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית 1933-1945, הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי השלישי של חוקרי השואה תשל"ז, יד-ושם, תש"ם 1979.

מכמן דן: מבט חדש על יודנראט, המכון לחקר עמנו, תשנ"א 1991.

פורת דינה: הנהגה במלכוד, תל-אביב, 1987.

פורת דינה: מעבר לגשמי - פרשת חיייו של אבא קובנר, עם עובד ויד ושם, תל אביב, 2000

פטרן גילה [עורך: לוי דרור]: האם מאבק על הישרדות - הנהגת יהודי סלובקיה בשואה 1938-1944, מורשת, 1992.

פרבשטיין אסתר: בסתר רעם - הלכה, הגות ומנהיגות בימי השואה, מוסד הרב קוק, תשס"ב-2002.

מאמרים

מאמרים על מנהיגות יהודית בשואה באתר מורשת:

<http://www.moreshet.org/?CategoryID=283&dbsRW=1>

אברמסקי-בל"י עירית: ההנהגה היהודית בלוב ובתוניסיה בתקופת מלחמת העולם השנייה, בשביל הזיכרון 36, תש"ס-2000, עמ' 55-60.

אורביטו יעל: הנהגת יהודי איטליה בשנות השלטון הפשיסטי והשואה, בשביל הזיכרון 36, תש"ס-2000, עמ' 39-49.

בלברג-רוטנשטרייך אפרת: ההנהגה היהודית בשואה - האדם במוקד הדילמה, בשביל הזיכרון 36 (תש"ס), 61-69. (דיון בשש דמויות מנהיגים: אדם צ'רניאקוב, חיים מרדכי רומקובסקי, יעקב גנס, אברהם אשר, דוד כהן, גיזי פליישמן).

בן ששון חוי: "דמותם של ראשי היודנראט בשואה - מבט מתוך יומני התקופה, בשביל הזיכרון 36, 2000, עמ' 27-39. [המאמר נמצא במלואו באתר: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=15405>]

גוטמן ישראל: הקונצפציה של העבודה בתפיסת היודנרט ומשמעותה במציאות, בתוך דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית, יד ושם, תש"ם - 1980, עמ' 129-154

גוטמן ישראל ועוד [עורכים]: הנהגת יהודי הונגריה במבחן השואה יד ושם, ירושלים, תשל"ו - 1976.

גליקסמאן, ו: יומן המשטרה היהודית בגיטו צ'נסטוכוב, יד ושם קובץ מחקרים ו, יד ושם, ירושלים, תשכ"ז, עמ' 287-313.

דינר ד': הבנה היסטורית ורציונאליות-נגד - "היודנרט" כעמדת תצפית, זמנים 53, קיץ 1995, 45-53.

הילברג ראול: היודנרט ככלי שרת ביוזעין או בלא יודעין, בתוך ישראל גוטמן [עורך]: דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית, 1979, עמ' 23-36.

וייס אהרון: להערכת היודנרטים, ילקוט מורשת י"א, כסלו תש"ל/נובמבר 1969, עמ' 108-112.

וייס אהרון: **"יודנרט"**, בתוך: האנציקלופדיה של השואה, תל-אביב תש"ן.

וייס אהרון: **לדרכם של היודנראטים בדרום-מזרח פולין**, ילקוט מורשת ט"ו, חשוון תשל"ג/נובמבר 1972, עמ' 59-122.

וייס אהרון: **"להערכת היודנראטים"**, ילקוט מורשת י"א, כסלו תש"ל/נובמבר 1969, עמ' 108-112.

וייס אהרון, **"היחסים בין היודנראט למשטרה היהודית בשטחי פולין הכבושה"**, בתוך גוטמן ישראל [עורך]: דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית, יד ושם, ירושלים, 1977, עמ' 171-184.

טרונק ישעיה: **היודנראטים ויחסם לבעיות המרד המזויין נגד הנאצים** בתוך העמידה היהודית בתקופת השואה, עמ' 179-160.

טרונק, ישעיה, **"טיפולוגיה של היודנראטים במזרח אירופה"**, גוטמן ישראל (עורך), **דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית**, יד ושם, ירושלים 1977, עמ' 11-22.

טרונק ישעיה: **יודנראט, המועצות היהודיות במזרח אירופה בתקופת הכיבוש הנאצי**, יד ושם, ירושלים, 1979.

יחיל לני: **"ההנהגה היהודית בצרפת"**, בתוך גוטמן ישראל [עורך] **דמות ההנהגה היהודית בארצות השליטה הנאצית**, יד ושם, ירושלים 1977, עמ' 288-273.

כהן ירחמיאל: **מנהיג יהודי בצרפת של וישי, 1940-1943: יומנו של ריימון ראול למבר**, בשביל הזיכרון 36, 2000, עמ' 13-26.

מאייר באטה: **"כינונה מחדש של קהילה יהודית בתור 'אבטיפוס' של היודנרט"** [מאמר ביקורת על ספרו של דורון רבינוביץ' על הנהגת יהודי אוסטריה, יד ושם, קובץ מחקרים ל, תשס"ב-2002 עמ' 359-369].

מולנר יהודית: **המועצה היהודית ההונגרית – ייסודה ופעולותיה 20 במרס-7 ביולי 1944 יד ושם קובץ מחקרים ל**, 2002, עמ' 77-102.

מכמן דן: **ההנהגה היהודית בשואה**, בשביל הזיכרון 36, 2000, עמ' 4-12.

מכמן דן: **'מדוע נכתבה איגרת הבזק של היינריך: הערה בעניין סיבת כתיבתה ומשמעותה**, יד ושם, קובץ מחקרים ל"ב, עמ' 353-364.

מכמן דן: **הוויכוח על דרכו של היודנראט בהולנד**, קובץ יד ושם, י', תשל"ה-1975, עמ' 59-50.

מכמן דן, **ההנהגה היהודית**, בתוך בימי שואה ופקודה, יחידה 10, האוניברסיטה הפתוחה, תל-אביב, 1987.

פטרן גילה: **האם מאבק על הישרדות? הנהגת יהודי סלובקיה בשואה 1938-1944** מורשת, 1992.

ראובני שרי: **מרכז היהודים בסלובקיה והמועצה היהודית בהונגריה: דמיון ושוני**, "בשביל הזיכרון 36, 2000, עמ' 49-54.

רוטקירכן ליויה: **לאופיה הציוני של 'ההנהגה העצמית' בטרזין (טרזיינשטאדט)**, יד ושם קובץ מחקרים יא', 1976, עמ' 45-72.

רוטקירכן, ליויה: **"נציגי 'השלטון העצמי' בטרזין: הבדלי השקפות**, בשביל הזיכרון 14, 1996, עמ' 13-20.

רוטקירכן ליויה: **"לאופיה הציוני של 'ההנהגה העצמית' בטרזין**, קובץ יד ושם, יא, תשל"ז, עמ' 45-72.

ראובני שרי: **מרכז היהודים בסלובקיה והמועצה היהודית בהונגריה - דמיון ושוני**, בשביל הזיכרון 36, יד ושם, ירושלים, 2000, עמ' 49-54.

* * * * *

ביבליוגרפיה על המנהיגות היהודית בגטו ווילנה

אנוליק בנימין: **רוץ אל השער בני**, קורותיו של נער בגטו וילנה ובמחנות באסטוניה 1941-1944, בית לוחמי הגטאות, תשס"ב-2002.

ארד יצחק: **ווילנה היהודית במאבק ובכליון**, הוצאת ספרית הפועלים, תשל"ו-1976.

אשרי אפרים: **חורבן ליטא**, ניו יורק, תשי"ב-1951.

בראון אברהם: **עם לכוד בצבת**, הוצאת כרמל, תשנ"ה-1995, עמ' 45-47.

גורביץ פרומה: **זכרונה של רופאה**, עם יהודי ליטא בימי השואה, תשמ"א-1981.

גורביץ פרומה: **זכרונה של רופאה**, עם יהודי ליטא בימי השואה, הוצאת בית לוחמי הגטאות, תשמ"א-1981.

גרוסמן וסילי, ארנבורג איליה: **הספר השחור**, הוצאת עם עובד, תשנ"ט-1991.

דבורצקי מאיר: **ירושלים דליטא במרי השואה**, הוצאת מפלגת פועלי א"י, תשי"א-1951.

דבורצקי מאיר: **עדותו במשפט אייכמן בתוך** היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, עדויות א, עמ' 321-364, מרכז ההסברה במשרד ראש הממשלה, תשכ"כ-1963.

זיידל מרדכי: עדותו ב- "יד ושם", איו"ש חטיבה O.3, תיק 8883

טובין יהודה, קורצ'ק רוז'קה, רב יוסף (עורכים): **הפרטיזנית זלדה**, הוצאת ספרית הפועלים, תשכ"ח-1989.

לזר חיים וחיה [ליטאי]: **עדות מימי חורבן ומרד**, משרד הביטחון, תשל"ח-1978.

לזר חיים [ליטאי]: **חורבן ומרד**, הוצאת משואות, תשי"ו-1950. DS126.3.L3

מלמד יוסף: **ליטא ארץ הדמים**, הוצאת איגוד יוצאי ליטא, תשנ"ז-1997.

סאקוביץ'.א: **וילנה-פונר, אדמה ללא אלוהים** : 835 ימי רצח עם / בתיעוד העיתונאי הפולני א. סאקוביץ' ; [פיענוח: רחל מרגוליס ; תרגום מפולנית והבאה לדפוס: דב ברגמן]. פריד-בורנשטיין: **עדות אל תשכח**, הוצאת מורשת, תשס"ח-2008.

סוצקבר אברהם: **גיטו וילנה**, הוצאת שכו, תש"ז-1947.

עינת אהרון: **חיי יום-יום בגטו וילנה**, מורשת, תשע"ג - 2013.

פורת דינה: **מעבר לגשמי** - פרשת חייו של אבא קובנר, עם עובד, תש"ס - 2000.

פריד-בורנשטיין: **עדות אל תשכח**, הוצאת מורשת, תשס"ח-2008.

קובנר אבא: **עדותו במשפט אייכמן בתוך** היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, עדויות א, עמ' 335-352, מרכז ההסברה במשרד ראש הממשלה, תשכ"ג-1963.

קובנר אבא: **מגילות העדות**, הוצאת מוסד ביאליק, תשנ"ג-1993.

קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, הוצאת הקיבוץ הארצי/מרחביה ו"מורשת", תשכ"ה-1965.

קלמנוביץ זליג הירש: **יומן בגיטו וילנה וכתבים שנמצאו בהריסות**, מורשת ספרית הפועלים תשל"ז-1977.

קרוק הרמן: **טאגבוך פון ווילנער געטא**; אויסטייטשונגען און הערות פון מרדכי וו. בערנשטיין, ניו-יארק, יידישער וויסנשאפטלעכער אינסטיטוט - ייווא, 1961

רהב נחמה: **לחיות בשני העולמות**, בית לוחמי הגיטאות, תשס"א - 2001.

רודשאבסקי יצחק: **יומנו של נער מווילנה**, יוני 1941-אפריל 1943, תשכ"ט 1969.

רונדזיונסקי אלכסנדר [סניה]: **חורבן וילנה ופונאר** [נמצא במכון], הוצאת קיבוץ לוחמי הגטאות, תשמ"ז-1987.

רזניק ניסן: **ניצנים מאפר**, סיפורו של חבר הנוער הציוני ממקימי ארגון הפפא"ו בגטו וילנה, יד ושם, תשס"ג-2003.

קובנר אבא: **עד-לא-אור-פואמה פרטיזנית**, ספרית פועלים, תש"ז - 1947.

קובנר אבא: **מגילות העדות**, תשנ"ג-1993.

קלמנוביץ זליג הירש: **יומן בגיטו וילנה וכתבים שנמצאו בהריסות**, מורשת ספרית הפועלים, תשל"ז-1977.

שור גירגורי: **רשימות מגטו וילנה**, הוצאת איגוד יוצאי וילנה והסביבה, תשס"ב - 2002.

שפירא רזנצוויג יטה: **גם בפונאר היינו, עדותה של בת וילנה**, תשל"ט-1979.

אתרי אינטרנט:

להשלמת מידע השתמשתי באתרי האינטרנט: יד ושם, בית לוחמי הגטאות, וויקיפדיה, ארגון הפרטיזנים, לוחמי ומורדי הגטאות.

פרטיזנים בוילנה: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=15965>

* * * * *

מאמרים

רזניק ניסן - התנועה בגיטו וילנה... חוברת משואה, גל' א', 1973.
שפיגל ס. - עם חברים לאורך הדרך, חוברת משואה, גל' י"ג, 1985.

* * * * *

מראי מקומות

1. מקור התמונה: ארכיון בית לוחמי הגטאות.
2. מקור התמונה: ארכיון התמונות של יד ושם.
3. מתוך השואה בתיעוד, מבחר תעודות על חורבן יהודי גרמניה ואוסטריה פולין וברית המועצות, יד ושם, תשל"ח, תעודה מספר 65.
4. טרונק ישעיה: יודנראט, המועצות היהודיות במזרח אירופה בתקופת הכיבוש הנאצי, עמ' 22.
5. מתוך אתר האינטרנט:
http://www.smkb.ac.il/aha/content/Projects/shoaa/teudot/Kol_Kore.htm
6. ארד יצחק: וילנה היהודית במאבק ובכליון, עמ' 61.
7. ארד יצחק: וילנה היהודית במאבק ובכליון, עמ' 62.
8. ארד יצחק: וילנה היהודית במאבק ובכליון, עמ' 65.
9. ארד יצחק: וילנה היהודית במאבק ובכליון, עמ' 92.
10. ארד יצחק: וילנה היהודית במאבק ובכליון, עמ' 162.
11. מתוך אתר האינטרנט: מקור הצילום:
<http://www.vilnaghetto.com/gallery/album66?page=1>
12. ארד יצחק: וילנה היהודית במאבק ובכליון, עמ' 243.
13. שור גירגורי: רשימות מגטו ווילנה, עמ' 63.
14. קורצ'אק רייזל: להבות באפר, עמ' 120.
15. שור גירגורי: רשימות מגטו וילנה, עמ' 64.
16. קורצ'אק רייזל: להבות באפר, עמ' 71.
17. קורצ'אק רייזל: להבות באפר, עמ' 77.

18. מתוך אתר האינטרנט: <http://lib.cet.ac.il/pages/item.asp?item=15961>
19. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 122-123.
20. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 125.
21. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 171-172.
22. קלמן פרבר: **בני וילייקה בגטו וילנה, ספר קהילת וילייקה**, עמ' 112 וגם "דברים ככתבם" עמ' 18-19.
23. ד"ר מ. דבורצ'צקי: **החיים הדתיים בגטו וילנה**, סיני מ"ז, תש"כ - 1960.
המאמר נמצא גם באתר "דעת": <http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/sinay/vilna-2.ht>
24. ארד יצחק: **וילנה היהודית במאבק ובכליון**, עמ' 287-288.
25. ארד יצחק: **וילנה היהודית במאבק ובכליון**, עמ' 291.
26. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 80-81.
27. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 79.
28. ארד יצחק: **וילנה היהודית במאבק ובכליון**, עמ' 263.
29. ארד יצחק: **וילנה היהודית במאבק ובכליון**, עמ' 265.
30. דבורצ'צקי מאיר: **ירושלים דליטא במרי ובשואה**, עמ' 229-230.
31. דבורצ'צקי מאיר: **ירושלים דליטא במרי ובשואה**, עמ' 235.
32. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 80.
33. אנוליק בנימין: **רוץ אל הנער בני**, עמ' 79.
34. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 46.
35. קובנר אבא: **עדותו במשפט איכמן בתוך** היועץ המשפטי לממשלה נגד אדולף אייכמן, עדויות א, עמ' 335-352.
36. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 54.
37. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 49-52.
38. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 62.
39. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 68.
40. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 92.
41. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 99.
42. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 144 ואילך.
43. ארד יצחק: **וילנה היהודית במאבק ובכליון**, עמ' 306.
44. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 175.
45. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 175-176.
46. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 181.
47. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 186.
48. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 186-187.

49. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 191.
50. ארד יצחק: **וילנה היהודית במאבק ובכליון**, עמ' 338.
51. לזר חיים: **חורבן ומרד**, עמ' 181.
52. לזר חיים: **חורבן ומרד**, עמ' 157.
53. קורצ'אק רייזל: **להבות באפר**, עמ' 194.
54. מאתר ארגון הפרטיזנים: <http://thepartisan.org>
55. ברגמן דב: **השמים נאטמו מעלינו**, עמ' 46-47.
56. מתוך האתר: <http://news.walla.co.il/item/2841986>
57. מתוך האתר: <http://www.news1.co.il/Archive/001-D-362903-00.html>
מתאריך 23.7.15.
58. מקור התמונה: <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-4365291,00.html>
הכרזה נמצאת בארכיון "משואה" – המכון ללימודי השואה, תל יצחק.
59. המסמכים נמצאים בארכיון המדינה ונחשפו ע"י האתר:
<http://toldotofakim.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=694a25fa-2431-4881-9287-367eb04122d4&lang=HEB>
תמונתו של ישראל קסטנר מאתר נוסטליגיה: <http://www.nostal.co.il>
תמונתו של מלכיאל גרינוולד מאתר וויקיפדיה ערך מלכיאל גרינוולד.
60. מאתר "העין השביעית": <http://www.the7eye.org.il/41675>
61. מתוך האתר:
www.vilnaghetto.com/gallery2/updates?g2_albumId=15242&g2_itemId=15259